

Κωστή Κοκκινόφτα
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΟΥ (1810-1821) ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ

Νεανικά χρόνια και ένταξη στον Μοναχισμό - Αναχώρηση για τη Μολδοβλαχία

Ο Κυπριανός υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους Αρχιεπισκόπους των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Γεννημένος στον Στρόβολο το 1756¹, εντάχθηκε σε πολύ νεαρή ηλικία στους δοκίμους της Μονής Μαχαιρά, «έξ αὐτῆς τῆς βαλβίδος τοῦ βίου», όπως αναφέρει ο ίδιος σε σχετικό έγγραφο², όταν Ηγούμενος ήταν ο αραβόφωνος Ιερομόναχος Παρθένιος (1720-1766)³. Στη Σχολή, που λειτουργούσε τότε στη Μονή για τους δοκίμους, ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος διδάχθηκε τα πρώτα του γράμματα, πιθανότατα από κάποιο μαθητή του

1. Το έτος της γέννησής του προκύπτει έμμεσα από την αναφορά του Φίλιππου Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορική περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθήνα 1875, σ. 118, ότι ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος μαρτύρησε σε ηλικία 65 χρόνων.

2. Η σχετική αναφορά προέρχεται από έγγραφο του έτους 1813, με το οποίο δώρισε το τσιφλίκι της Τύμβου στη Μονή Μαχαιρά. Βλ. Σίμου Μενάρδου, *Η εν Κύπρω Ιερά Μονή του Μαχαιρά*, Πειραιάς 1929, σ. 146· Οικονόμου Παρασκευά Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχείον Κειμένων*, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά, Κύπρος 2009, σ. 208 (στο εξής *Αρχείον Κειμένων*).

3. Για τον Ηγούμενο Παρθένιο βλ. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, Λευκωσία 1968, σ. 85-98· Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Πατριαρχείο Αντιοχείας και η Κύπρος», στον τόμο: Evangelia Balta - Georgios Salakides - Theoharis Stavrides (editors), *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides. Studies on Ottoman Cyprus*, v. I, Κωνσταντινούπολη 2014, σ. 154.

σχολάρχη της Αθωνιάδος Ευγένιου Βούλγαρη, ο οποίος δίδασκε σε αυτή γύρω στο 1768⁴. Εικάζεται ότι από το 1769 και για περίοδο τριών ετών φοίτησε επίσης στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας, η οποία λειτουργούσε στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο, επί Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1767-1810) Χρυσάνθου. Ελλείπει, όμως, οποιαδήποτε σχετική μαρτυρία.

Στη συνέχεια ο Κυπριανός, όταν στην ηγουμενία της Μονής Μαχαιρά βρισκόταν ο διάδοχος του Παρθενίου, Ιωαννίκιος Β΄ (1766-1796)⁵, χειροτονήθηκε Ιεροδιάκονος⁶ και το

4. «Ἐν δέ τῇ Μονῇ Μαχαιροῦντος περί τό 1768 ἐδίδασκέ τις τῶν μαθητῶν Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, παρ' ᾧ ἐμαθήτευσεν καί Γερμανός Ἱερομόναχος, ὁ ὕστερον Σχολήν ἐν Καισαρεία συστήσας». Βλ. Ματθαίου Παρανίκα, *Σχεδιάσμα περί της εν τῷ Ἑλληνικῷ Ἐθνει καταστάσεως των Γραμμάτων ἀπό ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι των ἀρχῶν της ἐνεστώσης (1ῆ) ἑκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1867, σ. 164. Επίσης βλ. Αθανάσιου Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά, ἤτοι Γεωγραφία, Ἱστορία καὶ Γλῶσσα της Νήσου Κύπρου ἀπό των ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, τ. Β΄, *Ἡ ἐν Κύπρῳ Γλῶσσα*, Αθήνα 1891, σ. 883· Ιερώνυμου Περιστιάνη, *Ἱστορία των Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Ἀπό της Τουρκικῆς κατακτήσεως μέχρι της Ἀγγλικῆς κατοχῆς (1571-1878)*, σ. 146-147· Λοῖζου Φιλίππου, *Τα Ἑλληνικά Γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α΄, Λευκωσία 1930, σ. 115· Τρύφωνος Ευαγγελίδη, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπό της ἀλώσεως μέχρι του Καποδιστρίου)*, τ. Β΄, Αθήνα 1936, σ. 180· Ιω. Τσικνόπουλλου, *Ἡ Ἱερά Βασιλική καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ της Ὑπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ὁ.π., σ. 266.

5. Για τον Ηγούμενο Ιωαννίκιο Β΄ βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Ἡ Ἱερά Βασιλική καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ της Ὑπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ὁ.π., σ. 98-104.

6. Ο χρόνος της χειροτονίας του σε Ιεροδιάκονο είναι άγνωστος και δεν σημειώνεται από τον πρώτο βιογράφο του Φίλιππο Γεωργίου (1875), καθώς και από τον Ιωάννη Χάκκεττ (1901), που τον ακολουθεί. Αντίθετα ο Χαρίλαος Παπαϊωάννου (1911), τόσο στο δικό του κείμενο, όσο και στην ελληνική έκδοση του έργου του Ιωάννη Χάκκεττ (1923), την οποία επιμελήθηκε, δέχεται ότι χειροτονήθηκε στον πρώτο βαθμό της ιεροσύνης το 1783, έτος αναχώρησής του για τη Μολδοβλαχία. Για τα κείμενα των ανωτέρω για τον Κυπριανό βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 12.

1783 αναχώρησε, μαζί με τον τότε Ιερομόναχο και μετέπειτα Αρχιμανδρίτη⁷ της ίδιας Μονής Χαράλαμπο⁸, για τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, με σκοπό τη διενέργεια εράνων υπέρ της Μονής της μετανοίας τους, την οποία απάλλαξαν στα μετέπειτα χρόνια από μεγάλο μέρος των χρεών της. Κατά την εκεί παραμονή του ο νεαρός Ιεροδιάκονος έτυχε της εύνοιας του ηγεμόνα της Μολδαβίας Μιχαήλ Σούτσου και, αφού χειροτονήθηκε Ιερομόναχος⁹, υπηρέτησε στην ηγεμονική εκκλησία και φοίτησε στη φημισμένη Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου, διευρύνοντας κατά πολύ τους πνευματικούς του ορίζοντες¹⁰. Συνέβαλε δε, κατά πάσα

7. Ο Χαράλαμπος μαρτυρείται ως Ιερομόναχος σε ζέον, το οποίο αφιέρωσε στη Μονή Μαχαιρά, μαζί με τον Ιεροδιάκονο Κυπριανό, το 1785. Βλ. Ιεράς Βασιλικής και Σταυροπηγιακής Μονής Μαχαιρά (έκδ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος (Φωτογραφικόν Λεύκωμα)*, Κύπρος 2008, σ. 153 (στο εξής *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*). Έλαβε το οφίκιο του Αρχιμανδρίτη στη Μολδοβλαχία, πιθανότατα το 1791, οπότε αναφέρεται με το εκκλησιαστικό αυτό αξίωμα σε επιστήθιο σταυρό, που σήμερα φυλάσσεται στη Μονή της μετανοίας του. Βλ. *Ο.π.*, σ. 178.

8. Ο Ιερομόναχος Χαράλαμπος αναφέρεται από την παράδοση ως θείος της μητέρας του Κυπριανού και, όπως σημειώνεται σε επιγραφή του έτους 1819, σε πλάκα προερχόμενη από τον ληνό της Μονής Μαχαιρά, καταγόταν από το Γούρρι. Βλ. *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 48. Αλλού, όμως, αναφέρεται, και πάλι από την παράδοση, ως αδελφός της μητέρας του. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 110· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 445. Ας σημειωθεί ότι η συγγενική σχέση Χαράλαμπους και Κυπριανού δεν μαρτυρείται από τους προαναφερθέντες πρώτους βιογράφους του τελευταίου, Φίλιππο Γεωργίου, Ιωάννη Χάκκεττ και Χαρίλαο Παπαϊωάννου.

9. Ο χρόνος της χειροτονίας του Κυπριανού σε Ιερομόναχο είναι επίσης άγνωστος, αλλά τοποθετείται ύστερα από το έτος 1792, οπότε, όπως θα γίνει λόγος στη συνέχεια (σημείωση αρ. 126), σώζεται σημείωμά του σε μουσικό βιβλίο, όπου αναφέρεται ως Ιεροδιάκονος, και πριν από το έτος 1801, που φιλοτεχνήθηκε στο Ιάσιο το γνωστό πορτρέτο του, όπου απεικονίζεται ως Ιερομόναχος.

10. Οι σχετικές αναφορές προέρχονται και πάλι από την παράδοση και καταγράφηκαν από τον πρώτο βιογράφο του, Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικάί περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 117.

πιθανότητα, στην έκδοση, στις 13 Φεβρουαρίου 1795, χρυσόβουλλου από τον Σούτσο, με το οποίο παραχωρήθηκε ετήσια συνδρομή στη Μονή Μαχαιρά. Επίσης, ίσως και να συνήργησε στην έκδοση, που πραγματοποιήθηκε την ίδια ημέρα, 13 Φεβρουαρίου 1795, του σιγίλλιόδου γράμματος υπέρ της Μονής Μαχαιρά από τον Κύπριο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1794-1797) Γεράσιμο Γ¹¹. Ωστόσο, όπως και στην περίπτωση των νεανικών του χρόνων και των σχετικών της περιόδου της διαμονής του στη Μονή Μαχαιρά,

11. Το σιγίλλιο του Πατριάρχη Γερασίμου Γ' πρωτοδημοσίευσε ο Αρχιμανδρίτης Καλλίνικος Δελικάνης, *Τα εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού Αρχιεπιστολίου σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα, τα αφορώντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τας Εκκλησίας Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Κύπρου (1574-1863)*, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 597-602. Αργότερα, χρυσόβουλο και σιγίλλιο, δημοσιεύτηκαν από τους Σίμο Μενάρδο, «Η εν Κύπρω Ιερά Μονή της Παναγίας του Μαχαιρά», *Παρνασσός* 10 (1914) 158-164. Ο ίδιος, *Η εν Κύπρω Ιερά Μονή του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 129-136. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 122-129. Για το ιστορικό πλαίσιο της εποχής, όταν ο Κυπριανός βρέθηκε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, βλ. Βαρλαάμ Μερτικάριου, «Εκκλησιαστικές σχέσεις μεταξύ Ρουμανίας και Κύπρου. Ο Ιερομόναχος Κυπριανός, ο μέλλων Αρχιεπίσκοπος Κύπρου», στον τόμο: Οικονόμου Παρασκευά Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Επιστημονικός Τόμος*, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά, Κύπρος 2012, σ. 659-668 (στο εξής *Επιστημονικός Τόμος*).

υπάρχει αδυναμία στην ασφαλή τεκμηρίωση των ανωτέρω, αφού δεν έχει εντοπιστεί οποιαδήποτε σχετική μαρτυρία¹².

Ας σημειωθεί ότι στη Μονή Μαχαιρά σώζονταν, μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, τρία πορτρέτα, που απεικόνιζαν τον Μιχαήλ Σούτσο, τον Αρχιμανδρίτη Χαράλαμπο και τον Κυπριανό ως Ιερομόναχο, τα οποία, προφανώς, μεταφέρθηκαν στην Κύπρο, ύστερα από την επάνοδο του τελευταίου, το 1802¹³. Το πρώτο, όμως, καταστράφηκε από τη μεγάλη πυρκαγιά

12. Τα σχετικά με τον βίο των νεανικών χρόνων του Κυπριανού και τη διαμονή του στη Μολδοβλαχία, για τα οποία έγινε λόγος μέχρι τώρα, αντλούνται από τους πρώτους βιογράφους του και στηρίζονται σε προφορικές παραδόσεις και όχι σε έγγραφα τεκμήρια. Βλ. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 117-118· John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus from the coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation (A.D. 45 - A.D. 1878), together with some account of the Latin and other Churches existing in the Island*, London 1901, σ. 226· Χαρίλαου Παπαϊωάννου, «Ο Κύπρου Κυπριανός», *Φως* 1 (1911) 4· Ιωάννη Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, δ.Θ., τ. Α', *Ιστορία της Κυπριακής Εκκλησίας απ' αρχής μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, Αθήνα 1923, σ. 305-306. Ειδικά για την αδυναμία τεκμηρίωσης των σχετικών με την παραμονή του Κυπριανού στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες βλ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και η επιστημονική έρευνα», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 40-46.

13. Οι πρώτοι βιογράφοι του Κυπριανού, Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 118· J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus from the coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation*, ό.π., σ. 226· Χ. Παπαϊωάννου, «Ο Κύπρου Κυπριανός», ό.π., σ. 4· Ιω. Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, δ.Θ., τ. Α', ό.π., σ. 306, αναφέρουν ότι επέστρεψε στην Κύπρο, μαζί με τον Αρχιμανδρίτη Χαράλαμπο. Ωστόσο κάτι τέτοιο, μάλλον, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού παρουσία του τελευταίου στη Μονή Μαχαιρά μαρτυρείται μόλις το έτος 1819, στην προαναφερθείσα επιγραφή από τον ληνό της Μονής. Βλ. *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 48. Κατά συνέπεια ίσως να επέστρεψε τότε στη Μονή, η μερικά χρόνια προηγουμένως.

του 1892, που κατέκαψε τη Μονή και αφάνισε πολλά από τα κειμήλιά της. Σώθηκαν αυτά του Αρχιμανδρίτη Χαραλάμπους και του μετέπειτα Αρχιεπισκόπου, που τον παριστά σε ηλικία σαράντα περίπου χρόνων. Αμφότερα φιλοτεχνήθηκαν στο Ιάσιο, το έτος 1801, όπως διαπιστώνεται από σχετική επιγραφή στο πορτρέτο του Κυπριανού¹⁴. Σώθηκαν επίσης και διάφορα εκκλησιαστικά αντικείμενα, σκεύη, εκκλησιαστικά και μουσικά βιβλία και άλλα, τα οποία οι Αρχιμανδρίτης Χαράλαμπος και Ιερομόναχος Κυπριανός συνέλεξαν κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη Μολδοβλαχία και αφιέρωσαν στη συνέχεια στη Μονή της μετανοίας τους¹⁵.

Επιστροφή στην Κύπρο και ανάληψη καθηκόντων Οικονόμου στην Αρχιεπισκοπή

Από επιστολή, ημερομηνίας 23 Μαΐου 1803, του προύχοντα της Λάρνακας Γαβριήλ Ζαχαρίου προς τον Αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο αντλούνται πολύτιμες πληροφορίες για τα πρώτα χρόνια της ζωής του Κυπριανού, ύστερα από την επάνοδό του στην Κύπρο, όταν Ηγούμενος στη Μονή Μαχαιρά ήταν ο Γερμανός (1796-1827)¹⁶. Στην ανωτέρω επιστολή ο Γαβριήλ αποκαλεί τον μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο με το οφίκιο του Οικονόμου, γεγονός το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι προχειρίστηκε στο εκκλησιαστικό αυτό αξίωμα σχεδόν αμέσως μετά την επιστροφή του στο νησί. Όπως αναφέρεται σε αυτήν, του ανατέθηκε τότε από τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο το διακόνημα του ιερατικώς προϊσταμένου του Μετοχίου της Μονής Μαχαιρά

14. Για τα τρία αυτά πορτρέτα βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 112, όπου αναφέρεται ότι αυτά του Μιχαήλ Σούτσου και του Αρχιμανδρίτη Χαραλάμπους κήκαν κατά την πυρκαγιά του 1892. Ωστόσο, το τελευταίο στην πραγματικότητα διασώθηκε και φωτογραφία του, μαζί με αντίστοιχη του πορτρέτου του Κυπριανού, παρατίθενται στον τόμο: *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 45, 103. Αμφότερα σήμερα φυλάσσονται στο σκευοφυλάκιο της Μονής Μαχαιρά. Για τη σωτηρία του πορτρέτου του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού από την πυρκαγιά βλ. «Εικόν του απαγχονισθέντος κατά το 1821 Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Σάλπιγξ*, 28/9.8.1895.

15. Φωτογραφίες των κειμηλίων, που προσφέρθηκαν στη Μονή Μαχαιρά από τους Κυπριανό και Αρχιμανδρίτη Χαράλαμπο, παρατίθενται στο *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 150-178.

16. Για τον Ηγούμενο Γερμανό βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 104-108.

στο χωριό Φιλάνι. Το οφφίκιο, δηλαδή, του Οικονόμου συνδέεται με τη Μονή Μαχαιρά και όχι με την Αρχιεπισκοπή, με την οποία ο Κυπριανός ακόμη δεν είχε οποιαδήποτε διοικητική σχέση. Στην ίδια επιστολή προστίθεται ότι, εξαιτίας της πανώλης που έπληττε τον τόπο, ο Ζαχαρίου είχε εμποδίσει τον μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο να αναχωρήσει για το Φιλάνι και ότι παρέμενε προς το παρόν πλησίον του στη Λάρνακα¹⁷.

Οι παλαιότεροι βιογράφοι του Κυπριανού, καταγράφοντας προφορικές παραδόσεις και αγνοώντας την επιστολή του Ζαχαρίου, αναφέρουν ότι ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος επέστρεψε στην Κύπρο το 1802, οπότε εγκαταστάθηκε αρχικά στο Μετόχιο της Μονής στον Στρόβολο¹⁸. Η άποψη αυτή, όμως, δεν ευσταθεί, αφού αποδεδειγμένα μαρτυρείται ότι τότε διέμενε στη Λάρνακα. Είναι, όμως, πολύ πιθανόν να εγκαταστάθηκε στο Μετόχιο του Στροβόλου σε μεταγενέστερο στάδιο, ίσως, όπως θα γίνει λόγος στη συνέχεια, κατά την περίοδο που ως Αρχιεπίσκοπος εργάστηκε για την ανέγερση του ναού του Αγίου Γεωργίου και την ανακαίνιση και επέκταση του ναού της Χρυσελεύσας της κοινότητας.

Στο μεταξύ, το 1804 Μουσουλμάνοι κάτοικοι του νησιού αντέδρασαν στη νέα φορολογία, που τους είχε επιβληθεί, από τον Ιούνιο του 1801 έως τον Απρίλιο του 1804, για την κάλυψη των εκτάκτων εξόδων της εκστρατείας των Οθωμανικών στρατευμάτων στην

17. Ιωάννη Παπαπορφυρίου, «Έκδοσις εγγράφων της Αρχιεπισκοπής», *Απόστολος Βαρνάβας* 4 (1921-1922) 109· *Αρχείον Κειμένων* σ. 134. Για σχετικά σχόλια γύρω από το περιεχόμενο της επιστολής αυτής βλ. Επισκόπου Λήδρας και Ηγουμένου Μαχαιρά Επιφανίου, «Μία ανέκδοτη επιστολή του Γαβριήλ Ζαχαρίου», *Αρχείον Κειμένων*, σ. 522-532 [= *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 523-534]. Από ορισμένους συγγραφείς εικάζεται, ότι η παραμονή του στη Λάρνακα οφείλεται στην ανάληψη της ευθύνης της εποπτείας των κτημάτων της Μονής Μαχαιρά στην εν λόγω επαρχία. Ωστόσο απουσιάζουν τα ιστορικά τεκμήρια, για να στοιχειοθετηθεί μία τέτοια υπόθεση.

18. Ενδεικτικά βλ. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 118· J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus from the coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation*, ό.π., σ. 226· Χ. Παπαϊωάννου, «Ο Κύπρου Κυπριανός», ό.π., σ. 4· Ιω. Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, δ.Θ., τ. Α', ό.π., σ. 306.

Αίγυπτο, λόγω του Γαλλοτουρκικού πολέμου, οπότε στασίασαν εναντίον της τοπικής Διοίκησης. Στράφηκαν επίσης εναντίον του δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου, τον οποίο θεωρούσαν υπεύθυνο για τη γενικότερη οικονομική δυσπραγία, εξαιτίας της μεγάλης δύναμης, που είχε αποκτήσει σταδιακά, καθώς και εναντίον του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, του δεύτερου κέντρου εξουσίας των Ελλήνων. Η εξέγερση διογκώθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα με τους στασιαστές να καταλαμβάνουν την κυπριακή πρωτεύουσα και τον δραγομάνο να καταφέρνει να διαφεύγει στην Κωνσταντινούπολη, όπου αναζήτησε βοήθεια για την καταστολή της.

Δόθηκε τότε στον Κυπριανό η δυνατότητα να επιδείξει τις μεγάλες διπλωματικές ικανότητες, που καλλιέργησε στο περιβάλλον των Ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας, και να διασώσει τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο από τον μαινόμενο όχλο. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ισπανός περιηγητής ντον Ντομίνκο Μπαδία-υ-Λεϊμπλίχ (don Domingo Badia-y-Leyblich), γνωστότερος με το ψευδώνυμο Αλή Μπέη ελ Αμπασσί (Ali Bey el Abbassi), ο οποίος επισκέφθηκε το νησί το 1806, «σε αυτή την κρίσιμη κατάσταση ο Οικονόμος ήταν ο φύλακας άγγελος της κοινότητάς του, επιδεικνύοντας μεγάλη ικανότητα και διπλωματικότητα, για να μεταστρέψει την οργή των στασιαστών»¹⁹. Ο δε Γάλλος πρόξενος στη Λάρνακα σε επιστολή του, στις 30 Ιουνίου 1807, προς τον Υπουργό Εξωτερικών της χώρας του, αναφερόμενος στα όσα διαδραματίστηκαν το 1804, σημειώνει ότι οι Κύπριοι Αρχιερείς είχαν καταβληθεί από την εξέλιξη των γεγονότων και περιήλθαν σε αδιέξοδο. Γι' αυτό και έστειλαν ένα Μοναχό, δηλαδή τον Οικονόμο Κυπριανό, όπως δηλώνεται από τον προαναφερθέντα Αλή μπέη, για να διαπραγματευτεί με τους στασιαστές²⁰. Τους δε αμέσως επόμενους μήνες ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος μπόρεσε, σύμφωνα με σχετικά κατάστιχα του αρχείου της Αρχιεπισκοπής, να διαχειριστεί με επιτυχία την είσπραξη των φόρων και να διαθέσει τα απαραίτητα ποσά χρημάτων για τη συντήρηση των

19. Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, New York 1986, σ. 395· Άντρου Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Γ', Λευκωσία 1995, σ. 1028· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 143.

20. Νεοκλή Κυριαζή, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 129-131· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 147-148.

στρατευμάτων²¹, τα οποία είχαν σταλεί από τη Μικρά Ασία, ύστερα από ενέργειες του Χατζηγεωργάκη, ώστε να αποκαταστήσουν την τάξη²².

Έκτοτε ο Κυπριανός απέκτησε σημαντική θέση ανάμεσα στους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους της Αρχιεπισκοπής και υπηρέτησε κοντά στον γηραιό Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο. Έλαβε μάλιστα, παράλληλα με αυτό της Μονής Μαχαιρά, και το οφφίκιο του Οικονόμου της Αρχιεπισκοπής, με το οποίο, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, τον αναφέρει στο οδοιπορικό του ο Ισπανός περιηγητής Αλή Μπέη, το 1806, και μαρτυρείται μερικά χρόνια αργότερα, σε επιστολή, ημερομηνίας 12 Σεπτεμβρίου 1809, του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου προς τους προξένους της Λάρνακας, όπου τον αποκαλεί «ήμέτερον Οικονόμον»²³. Η σημαντική αυτή θέση του στη διοίκηση της Αρχιεπισκοπής φαίνεται επίσης από τη φράση

21. Για το ζήτημα αυτό βλ. Κώστα Κύρρη, «Ανέκδοτα περί Χατζηγεωργάκη Κορνεσίου», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 4 (1971) 284-317. Του ιδίου, «Δεδομένα επί των κοινωνικών θεσμών της Κύπρου κατά τας αρχάς του ΙΘ' αιώνας. Τα περιεχόμενα του Καταστίχου XXVI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 6 (1973) 285-298, 325-326. Γεώργιου Διονυσίου, *Εκκλησία και Φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας (1779-1856)*, Λευκωσία 2007, σ. 48-49. Ελένης Ρωσσίδου-Κουτσού, «Η οικονομική διαχείριση της Ιεράς Αρχιεπισκοπής από τον Οικονόμο Κυπριανό επί αρχιερατείας Χρυσάνθου, όπως μαρτυρείται από το Κατάστιχο XI της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 231-268.

22. Για τα όσα διαδραματίστηκαν το 1804 στην Κύπρο βλ. Κωνσταντίνου Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809, ήτοι συμβολαί εις την ιστορίαν της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1570-1878)*, Λευκωσία 1934, σ. 109-134. Ευφροσύνης Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, «Ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός», στον τόμο: Χριστόδουλου Χατζηχριστοδούλου - Κώστα Γερασίμου - Ευφροσύνης Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Νέα εικόνα και ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Λευκωσία 2000, σ. 19-46.

23. Ιω. Παπαπορφυρίου, «Έκδοσις εγγράφων της Αρχιεπισκοπής», *ό.π.*, σ. 56. Μιχάλη Μιχαήλ, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο (1571-1878). Η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας*, Λευκωσία 2005, σ. 323. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 153.

«Μέγας Οικονόμος», με την οποία τον προσφωνεί ο Αρχιεπίσκοπος Σινά (1805-1859) και για κάποιο διάστημα Οικουμενικός Πατριάρχης (1830-1834) Κωνστάντιος σε επιστολή, ημερομηνίας 2 Ιουλίου 1810, προς τους Κυπρίους Αρχιερείς και προκρίτους, στην οποία θα γίνει αναφορά στη συνέχεια²⁴.

Τον ίδιο τίτλο του Οικονόμου χρησιμοποιεί και ο Κυπριανός, όπως για παράδειγμα σε επιστολή, στις 5 Φεβρουαρίου 1805, που απέστειλε προς τον πρόξενο, μεταξύ των ετών 1800 και 1807, της Ιονίου πολιτείας στο νησί, Παναγή Αγγελάτο²⁵. Ο τελευταίος στην απάντησή του, τρεις ημέρες αργότερα, επίσης τον προσαγορεύει με το ανωτέρω οφφίκιο και αναφέρεται σε διάφορα ζητήματα, που φανερώνουν τη συμμετοχή του Κυπριανού στις δραστηριότητες της Αρχιεπισκοπής²⁶. Με το οφφίκιο του Οικονόμου καταγράφεται ακόμη σε κατάστιχα οικονομικού ενδιαφέροντος του αρχείου της Αρχιεπισκοπής²⁷, όπως σε καταγραφές της περιόδου 20 Μαρτίου έως 14 Οκτωβρίου 1804, που σχετίζονται με την κάλυψη των δαπανών, οι οποίες προέκυψαν από τη στάση του 1804²⁸. Παρόμοιες καταγραφές εντοπίζονται επίσης για την περίοδο 8 Νοεμβρίου 1804 έως 21 Ιανουαρίου 1805 και αφορούν στη συντήρηση των στρατευμάτων, που εστάλησαν για την επιβολή της τάξης. Συμπεραίνεται δηλαδή από τις

24. Για τις βιβλιογραφικές αναφορές δημοσίευσης της ανωτέρω επιστολής βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 57.

25. Νεοκλή Κυριαζή, «Προξενικά έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά* 12 (1936) 67· Ιωάννη Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *Απόστολος Βαρνάβας* 42 (1971) 286· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 136.

26. Ν. Κυριαζή, «Προξενικά έγγραφα», *ό.π.*, σ. 67· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 137.

27. Ενδεικτικά βλ. Κ. Κύρρη, «Ανέκδοτα περί Χατζηγεωργάκη Κορνεσίου», *ό.π.*, σ. 284, 288· Του ιδίου, «Δεδομένα επί των κοινωνικών θεσμών της Κύπρου κατά τας αρχάς του ΙΘ' αιώνας. Τα περιεχόμενα του Καταστίχου XXVI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *ό.π.*, σ. 271, 285, 299, 304-305, 309, 311, 313, 318, 325, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρεται ονομαστικώς, ενώ σε άλλες μόνο με το οφφίκιο του Οικονόμου.

28. Κ. Κύρρη, «Δεδομένα επί των κοινωνικών θεσμών της Κύπρου κατά τας αρχάς του ΙΘ' αιώνας. Τα περιεχόμενα του Καταστίχου XXVI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *ό.π.*, σ. 285.

ανωτέρω καταγραφές η ένταξή του στους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους της Αρχιεπισκοπής μικρό χρονικό διάστημα αμέσως μετά τη στάση του 1804²⁹.

Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτο ότι μέχρι τη χειροτονία του σε Αρχιεπίσκοπο ο Κυπριανός εξακολούθησε να υπηρετεί και ως Οικονόμος Μαχαιρά. Για παράδειγμα σε κατάστιχο δανεισμού βιβλίων από τη βιβλιοθήκη της Αρχιεπισκοπής αναφέρεται, το έτος 1807, με το οφίκιο αυτό³⁰. Επίσης, ως Οικονόμος Μαχαιρά αναγράφεται και σε δύο χειρόγραφα σημειώματα, στα οποία γίνεται λόγος στην άνοδό του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Το πρώτο από αυτά ανήκει στον προαναφερθέντα πρόξενο Παναγή Αγγελάτο³¹, το δε δεύτερο εντοπίζεται σε εξώφυλλο παλαιού Ευαγγελίου στον ναό του Τιμίου Σταυρού Λευκάρων³².

Η Κύπρος στις αρχές του 19ου αιώνα

Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές της εποχής, στις αρχές του 19ου αιώνα οι επιδρομές της ακρίδας, η κακοδιοίκηση των κρατούντων και η φορολογική εκμετάλλευση επέφεραν την οικονομική εξαθλίωση των κατοίκων. Το γεγονός αυτό επετάθη περαιτέρω από τα προβλήματα που προέκυψαν από την ταραγμένη πολιτική κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ύστερα από την εισβολή των Γάλλων στην Αίγυπτο, το 1798, και την έναρξη του Ρωσοτουρκικού πολέμου, το 1806. Ακόμη, αριθμός κινημάτων, που έλαβαν χώρα στην Κύπρο μεταξύ των ετών 1799 και 1808, με κυριότερα αυτά των δυσαρεστημένων αγάδων και Τούρκων χωρικών, το 1804, για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, και του Αλτιπαρμάκ, το 1806, είχαν ως αποτέλεσμα οι κάτοικοι να μην μπορούν να καταβάλουν τους φόρους και η

29. Κ. Κύρρη, «Ανέκδοτα περί Χατζηγεωργάκη Κορνεσίου», *ό.π.*, σ. 288.

30. Βλ. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 151.

31. «1810 8βρίου 30, Κυριακήν έχειροτονήθη αρχιεπίσκοπος Κύπρου ό Οικονόμος Μαχαιράδος Κυπριανός». Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Χρονικά σημειώματα», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 228.

32. «Είς τούς 30 Όκτωβρίου έχειροτονήθη ό Οικονόμος τοῦ Μαχαιρᾶ Μακαριώτατος, όνόμ[ατι Κυπριανός], από χωρίον Στρόβολον». Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Παλαιογραφικά. Ο ναός του Τιμίου Σταυρού και ο κώδιξ των Άνω Λευκάρων», *Κυπριακά Χρονικά* 13 (1937) 62.

Εκκλησία, που είχε την ευθύνη της συλλογής τους, να αδυνατεί να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της³³.

Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος περιέγραψε τις δυσκολίες αυτές σε επιστολή, στις 8 Ιανουαρίου 1807, προς τον Άγγλο πρόξενο στη Λάρνακα Αντώνιο Βοντιτσιάνο, με την οποία του ζητούσε να δείξει κατανόηση για την αργοπορία της εξόφλησης του ποσού των επτά χιλιάδων γροσίων, που είχε δανείσει στους Αρχιερείς. Στην ανωτέρω επιστολή σημείωνε ακόμη, ότι η απληστία των Τουρκικών Αρχών, που απαιτούσαν την άμεση καταβολή των οφειλομένων, καθιστούσε προς το παρόν αδύνατη την πληρωμή άλλων υποχρεώσεων της Εκκλησίας³⁴.

Την ίδια περίοδο οι Αρχιερείς του νησιού είχαν δανειστεί μεγάλα ποσά χρημάτων και από άλλους ξένους προξένους, που διέμεναν στη Λάρνακα, προφανώς για την καταβολή των φόρων των υπόδουλων κατοίκων, μέχρι να καταστεί δυνατή η είσπραξή τους. Ωστόσο, αδυνατούσαν για τους προαναφερθέντες λόγους να αποπληρώσουν τα χρέη τους, οπότε ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος κατέβαλε ακόμη μία προσπάθεια να συλλέξει τους φόρους, για να μπορέσει να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της Εκκλησίας έναντι της Πύλης. Γι' αυτό κάλεσε με εγκύκλιο, στις 20 Ιουλίου 1809, τους κατοίκους του καζά της Καρπασίας να μεριμνήσουν για την καταβολή τους³⁵. Περιέγραψε επίσης στην επιστολή, ημερομηνίας 12 Σεπτεμβρίου 1809³⁶, προς τους προξένους, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως, με τα

33. Για την περίοδο αυτή της κυπριακής ιστορίας βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, v. IV, *The Ottoman province, the British colony, 1571-1948*, Cambridge 1972, σ. 100-118. Ειδικότερα για τη στάση του 1806 βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος. Επιστολές (1731-1884)*, Λευκωσία 2007, σ. 35-50.

34. Λουκή Πιερίδη, «Ανέκδοτα Κυπριακά Έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά* 1 (1923) 23-24.

35. Γ. Διονυσίου, *Εκκλησία και Φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας (1779-1856)*, ό.π., σ. 152.

36. Για τις βιβλιογραφικές αναφορές δημοσίευσης της ανωτέρω επιστολής βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 23. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι κατά τη δημοσίευση της επιστολής του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου αναφέρεται ότι αυτή γράφτηκε στις 15 Σεπτεμβρίου και όχι στις 12 του ίδιου μηνός, πιθανότατα λόγω σύγχυσης από πρόσθετη καταγραφή σε αυτήν, που φέρει την ανωτέρω ημερομηνία

πλέον μελανά χρώματα την όλη κατάσταση, ζητώντας παράταση για την εξόφληση των χρεών. Οι τελευταίοι, όμως, επέμεναν στην άμεση αποπληρωμή τους, γιατί και οι ίδιοι, όπως ανέφεραν στην απάντησή τους, στις 9/21 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, αντιμετώπιζαν πολλές οικονομικές δυσκολίες³⁷.

Όπως σημειώνει ο Βοντιτσιάνος σε επιστολή του, τον Αύγουστο του 1809, προς τον πρώτο μεταφραστή της Αγγλικής Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη Βαρθολομαίο Πιζάνι (Bartolommeo Pisani), τα δάνεια αυτά οφείλονταν στις μεγάλες ανάγκες, που προέκυψαν από τη στάση του 1804. Προσθέτει επίσης ότι οι Κύπριοι Αρχιερείς είχαν περιέλθει σε οικονομικό αδιέξοδο, καθώς και ότι ο Τούρκος διοικητής προέβαινε σε βαρβαρότητες σε βάρος των Χριστιανών, με αποτέλεσμα να ζητηθεί επιτακτικά η βοήθεια του ίδιου, ώστε να επιτευχθεί η ανάκληση του διοικητή³⁸.

Παρά τα ανωτέρω προβλήματα, τα οποία και ο ίδιος αναγνώριζε, εντούτοις ο Βοντιτσιάνος επέμενε στην εξόφληση του οφειλόμενου ποσού και για τον λόγο αυτό κατάγγειλε την υπόθεση στον πρέσβη της Αγγλίας Στράτφορντ Κάννινγκ (Stratford Canning) στην Κωνσταντινούπολη. Ο τελευταίος προώθησε την καταγγελία στην Πύλη και ζήτησε την παρέμβασή της, πετυχαίνοντας την έκδοση, το ίδιο έτος, φερμανίου, με το οποίο ο Σουλτάνος διέταξε την άμεση εξόφληση του χρέους και κάλεσε τον διοικητή και τον καδή του νησιού να του υποβάλουν γραπτή σχετική έκθεση³⁹.

Ωστόσο, παρά τις διαμαρτυρίες του ο Βοντιτσιάνος εξακολούθησε να έχει οικονομικές δυσκολίες με την Εκκλησία της Κύπρου και στα επόμενα χρόνια, δανείζοντας κατά καιρούς στους Αρχιερείς μεγάλα ποσά χρημάτων. Όπως αναφέρεται σε επιστολές, ημερομηνίας 16

37. Η ανωτέρω επιστολή δημοσιεύτηκε από τον Ιω. Παπαπορφυρίου, «Έκδοσις εγγράφων της Αρχιεπισκοπής», *ό.π.*, σ. 58-59.

38. Harry Luke, *Cyprus under the Turks, 1571-1878*, London 1969, σ. 128-129. Ανδρέα Βίττη, *Οι Αρχιεπίσκοποι της Κύπρου επί Οθωμανοκρατίας (1570/1-1878). Από το αυτοκέφαλο στην πολιτική - θρησκευτική (εθναρχική) δράση των Αρχιεπισκόπων της Κύπρου και τα προνόμιά τους*, Παραλίμνι - Αγία Νάπα 2010, σ. 200-201.

39. Δημοσιεύτηκε σε μετάφραση στα ελληνικά από τον Ιερώνυμο Περισιτιάνη, «Η στάσις του 1804», *Κυπριακά Χρονικά* 5 (1927) 251-253. Αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 138-140.

Νοεμβρίου 1815⁴⁰ και 17 Δεκεμβρίου 1816⁴¹, ένα μέρος των χρεών αυτών, που ανερχόταν στις 15 και στις 13 χιλιάδες γρόσια, αντιστοίχως, του καταβλήθηκαν, κατόπιν οδηγιών του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, μέσω του γραμματικού Κοιλανίου. Απέμεινε ακόμη ένα υπόλοιπο, το οποίο, σύμφωνα με χρεωστική βεβαίωση, ημερομηνίας 5 Φεβρουαρίου 1821, του Κύπριου Αρχιεπισκόπου, ανερχόταν στις 14.100 γρόσια, και αφορούσε δραστηριότητες για τη συλλογή των φόρων των κατηλλικίων Λεμεσού και Κυθρέας. Όπως σημειώνεται, το ποσό αυτό θα του καταβαλλόταν εντός οκτώ μηνών με τόκο 12%, αριθμός που καταδεικνύει ότι ο δανεισμός που παρείχαν οι πρόξενοι προς τους Αρχιερείς αποτελούσε γι' αυτούς μία καλή επένδυση⁴².

Στο μεταξύ, στα τέλη της δεκαετίας του 1800 ο Τούρκος διοικητής Χασάναγας απαιτούσε από τους Αρχιερείς την άμεση καταβολή των φόρων, που έφθαναν στο ποσό των 300 χιλιάδων γροσίων. Κατάγγειλε δε, το 1809, τους Αρχιερείς στην Πύλη για την παρατηρούμενη καθυστέρηση, με αποτέλεσμα, σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτο σχετικό σημείωμα σε κώδικα του αρχείου της Μητρόπολης Πάφου, να διαταχθεί από βασιλικό απεσταλμένο η φυλάκισή τους, ως υπεύθυνων για την ανωμαλία που παρατηρήθηκε. Την ίδια περίοδο ο Μητροπολίτης Πάφου (1805-1821) Χρύσανθος έδωσε οδηγίες για να εκποιηθούν εκκλησιαστικά σκεύη και κτήματα των ναών και Μονών της επαρχίας του, ώστε να συγκεντρωθεί το απαιτούμενο ποσό χρημάτων⁴³. Ο γηραιός Αρχιεπίσκοπος φαινόταν αδύναμος να αντιμετωπίσει τα πολλά προβλήματα, που είχαν συσσωρευτεί, αφού το

40. Στυλιανού Περδίκη, «Νέα στοιχεία για τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό από το Αρχείο της Ιεράς Μονής Κύκκου», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 308-310 (τα σχόλια), σ. 323-326 (το έγγραφο).

41. Βλ. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 246.

42. Ν. Κυριαζή, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *ό.π.*, σ. 123· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 291· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 296.

43. Είναι άγνωστο αν η καταγραφή για φυλάκιση των Αρχιερέων ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα, αφού δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές. Για το ζήτημα αυτό και το σχετικό με την εκποίηση εκκλησιαστικών σκευών και κτημάτων βλ. στη μελέτη «Ο Μητροπολίτης Πάφου (1805-1821) Χρύσανθος», στις σελ. 125-127 του ανά χειράς τόμου.

προχωρημένο της ηλικίας του δεν του επέτρεπε να παρεμβαίνει δυναμικά στα τεκταινόμενα και να συμβάλλει στην επίλυσή τους.

Η εκκλησιαστική κρίση του 1810

Τη χαοτική αυτή κατάσταση χρεών και οικονομικής και κοινωνικής αστάθειας διασάλεψε περαιτέρω η έκδοση, τον Μάιο του 1810⁴⁴, σουλτανικού διατάγματος εξορίας στην Εύβοια του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και του ομώνυμου ανεψιού του Μητροπολίτη Κιτίου, οπότε εστάλη στην Κύπρο ειδικός απεσταλμένος, για να εκτελέσει τη σχετική εντολή⁴⁵. Ταυτόχρονα με το ανωτέρω διάταγμα εκδόθηκαν από την Πύλη και τα βεράτια των αντικαταστατών τους, Οικονόμου Κυπριανού για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο και Αρχιμανδρίτη Μελετίου για τον μητροπολιτικό θρόνο Κιτίου, γεγονός που ερμηνεύτηκε από εκκλησιαστικό ιστορικό του 19ου αιώνα ως επικράτηση αντίπαλης προς τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο εκκλησιαστικής παράταξης, της οποίας ηγείτο ο Κυπριανός⁴⁶. Ακολούθως, η άποψη αυτή παγιώθηκε στην κυπριακή ιστοριογραφία, με αποτέλεσμα ο Κυπριανός να θεωρείται ως ο

44. Ο μήνας εξορίας των Αρχιερέων σώζεται στο λεγόμενο «Χρονικόν του χωρίου Λύσης». Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Χρονογραφικόν Σημείωμα», *Κυπριακά Χρονικά* 8 (1931) 84.

45. Η κάθοδος στην Κύπρο ειδικού απεσταλμένου («βασιλικού μουπασίρη»), για να οδηγήσει τους δύο Αρχιερείς στον τόπο της εξορίας τους, αναφέρεται στη συνοδική επιστολή των Κυπρίων προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμία Δ', για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

46. «Οί περί τόν Κυπριανόν, άγνοοῦμεν τίνα αίτιαν εύρόντες, έν έτει 1810 προεκάλεσαν τήν έκδοσιν βασιλικού όρισμοῦ, διατάττοντος τήν άπό τοῦ θρόνου έξωσιν τοῦ γηραιοῦ άρχιεπισκόπου Χρυσάνθου καί τοῦ άνεψιοῦ καί όμωνύμου αὐτῷ μητροπολίτου Κιτίου». Βλ. Φίλιππου Γεωργίου, «Συνοπτική ιστορία της αυτοκεφάλου Αρχιεπισκοπής Κύπρου καί τινες βιογραφικάί σημειώσεις των Αρχιεπισκόπων αυτής», *Μέντωρ* 5 (1873) 84. Την ίδια άποψη επανέλαβε και δύο χρόνια αργότερα. Βλ. Του ιδίου, *Ειδήσεις Ιστορικάί περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 115.

αίτιος της εξορίας των δύο Αρχιερέων⁴⁷, δηλαδή παρουσιάζεται να έχει καταφέρει να επηρεάσει με δολοπλοκίες την Υψηλή Πύλη στις πολιτικές της αποφάσεις! Η άποψη αυτή είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί στα μεταγενέστερα χρόνια σχετική παράδοση, η οποία υποστηρίζει ότι ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος «καταράστηκε» τον αίτιο της εξορίας του να εκτελεστεί με απαγχονισμό⁴⁸.

Η μελέτη, όμως, των ιστορικών πηγών της εποχής, όπως για παράδειγμα των μέχρι τώρα εκδοθέντων εγγράφων των αρχείων της Αρχιεπισκοπής Κύπρου και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δεν παρέχει οποιαδήποτε τεκμήρια, που να επιβεβαιώνουν την ανωτέρω άποψη. Άλλωστε μέλη της οικογένειας των Χρυσανθέων, με σημαντικότερους τον γιο του εξ εγγάμων Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, Μιχαήλ⁴⁹, και τον μικρανεσιό του, Μητροπολίτη Πάφου Χρυσάνθο, διατήρησαν στενούς δεσμούς με τον Κυπριανό, όταν ανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, και τον ενίσχυαν στις δραστηριότητές του. Είναι ενδεικτικό το

47. Η άποψη αυτή σταδιακά επικράτησε και υιοθετήθηκε, χωρίς περαιτέρω έρευνα, από πολλούς μεταγενέστερους συγγραφείς. Ενδεικτικά βλ. Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Αθήνα 1929, σ. 104· Σ. Μενάρδου, *Η εν Κύπρω Ιερά Μονή της Παναγίας του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 31· Κλεόβουλου Μυριανθόπουλου, *Η συμβολή της Μαραθάσης εις την Εκκλησίαν*, Λεμεσός 1939, σ. 13, 15· Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός», *Δελτίον Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου* (1953-1954) 23 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α-1', *Ιστοριοφιλολογικαί Μελέται και Διαλέξεις*, Λευκωσία 1972, σ. 303]· Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. 132.

48. Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809*, ό.π., σ. 152· Κάτιας Χατζηδημητρίου, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1987, σ. 249. Στηριζόμενος στην παράδοση αυτή ο Νέαρχος Γεωργιάδης, «Οι κατάρες του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου», *Νέα Εποχή* 154-155 (1982) 782-785, συνέγραψε σχετικό διήγημα.

49. Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος ήταν έγγαμος, αλλά χήρεψε, οπότε, σε μεταγενέστερο χρόνο, εξελέγη αρχικά Μητροπολίτης Πάφου, το 1762, και στη συνέχεια Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, το 1767. Περισσότερα για τον Χρυσάνθο και για τον γιο του, Μιχαήλ, βλ. στη μελέτη «Η οικογένεια των Χρυσανθέων και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1810-1821) Κυπριανός», στις σελ. 455-457.

παράδειγμα του Μιχαήλ, ο οποίος, το 1815, δάνεισε στον νέο Αρχιεπίσκοπο το ποσό των 10.000 γροσίων, για να αντιμετωπίσει διάφορα προβλήματα οικονομικής φύσεως⁵⁰. Ακόμη, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός αγόρασε για φιλανθρωπικούς λόγους, στις 29 Δεκεμβρίου 1810, από τον ανειγίο του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και αδελφό της συζύγου του Χατζηγεωργάκη, Δημήτριο Παυλίδη⁵¹, το τσιφλίκι της Τύμβου, έναντι του ποσού των 15.000 γροσίων, συμβάλλοντας έτσι στην αποπληρωμή των χρεών του και στην απελευθέρωσή του από τις φυλακές⁵².

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι στο έγγραφο αναφέρονται ως αγοραστές του τσιφλικιού οι Χατζηγιαννάκης Λιέρτης, Χατζηνικόλας Ζωγράφος και Χατζηλογής Αντζουλος. Ωστόσο σε μεταγενέστερο έγγραφο του έτους 1813, που αφορά στη δωρεά του τσιφλικιού από τον Κυπριανό προς τη Μονή Μαχαιρά, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος διευκρινίζει ότι στην πραγματικότητα ο αγοραστής ήταν ο ίδιος, αλλά εμφανιζόταν ότι αγοράστηκε από τους ανωτέρω, επειδή είχαν παιδιά και οι πολιτικοί νόμοι της εποχής όριζαν ότι, όταν κάποιος απεβίωνε άτεκνος, η περιουσία του περιερχόταν στην Τουρκική Διοίκηση. Στο ίδιο έγγραφο της δωρεάς του τσιφλικιού της Τύμβου από τον Κυπριανό στη Μονή Μαχαιρά, για το οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια, αναφέρεται ότι στην αρχική συμφωνία αγοράς περιλαμβανόταν στο ίδιο ποσό και το τσιφλίκι του Φασουρίου, που ο φιλεύσπλαχνος Αρχιεπίσκοπος άφησε

50. «Ο Σιόρ Μιχαήλ τοῦ μακαρίτου προκατόχου μας δίδει δι' ὁμολογίας ἀπό 1815 Μαρτίου ἰ' γρόσια 10.000». Βλ. Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος, ὁ Διερμηνεὺς τῆς Κύπρου, 1779-1809*, ὁ.π., σ. 61.

51. Για τις συγγενικές σχέσεις του Πάφου Χρυσάνθου και του Δημήτριου Παυλίδη με τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο βλ. στην ανωτέρω μελέτη για την οικογένεια των Χρυσανθέων, στις σελ. 459-463.

52. Το έγγραφο πρωτοδημοσιεύτηκε από τον Αρχιμανδρίτη Γρηγόριο Μαχαιριώτη, «Δύο ιστορικά έγγραφα αφορώντα τη Μονή Μαχαιρά», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 18.9.1928. Αναδημοσιεύτηκε από τους Αρχιμανδρίτη Φώτιο Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργο του*, Λευκωσία 1963, σ. 33-34 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', Λευκωσία 2009, σ. 294-295]. Ιω. Τσικνόπουλλο, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», ὁ.π., σ. 265-266· *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 175-176.

τελικά στην κυριότητα του Παυλίδη, για να έχει κάποια εισοδήματα και να μπορέσει να επιβιώσει⁵³.

Το φαινόμενο της απομάκρυνσης και επαναφοράς από την Πύλη Αρχιερέων στους θρόνους τους την εποχή αυτή, ή της εκδίωξής τους, όπως συνέβη με τους τρεις Κύπριους Αρχιεπισκόπους Ιωακείμ (1821-1824), Δαμασκηνό (1824-1827) και Πανάρετο (1827-1840)⁵⁴, που διαδέχθηκαν τον Κυπριανό, ήταν αρκετά συνηθισμένο. Σε πολλές από τις περιπτώσεις αυτές, ταυτόχρονα με το διάταγμα απομάκρυνσης κάποιου Αρχιερέα, ο οποίος δεν απολάμβανε την εύνοια της Πύλης, εκδιδόταν και το βεράτιο διορισμού του αντικαταστάτη του, ώστε να υπάρχει πάντοτε κάποιος επικεφαλής, λόγω ακριβώς του σημαντικού ρόλου, που η Εκκλησία διαδραμάτιζε στη διοικητική δομή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ιδίως στο ζήτημα της συλλογής των φόρων.

Υπήρξαν βέβαια και περιπτώσεις, που ιερωμένοι εξαγόρασαν υψηλά ιστάμενους Οθωμανούς για να εξασφαλίσουν τη βοήθειά τους για την εκλογή τους σε αρχιερατικούς θρόνους. Στην περίπτωση, όμως, του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού δεν μαρτυρείται οτιδήποτε σχετικό, αφού η ταυτόχρονη έκδοση των διαταγμάτων εξορίας των Αρχιερέων και ορισμού των αντικαταστατών τους δεν αποτελεί από μόνη της αδιάσειστη μαρτυρία για συμμετοχή σε «ομάδα» που εξόρισε τον Χρύσανθο, ο οποίος «ίστατο επί τοῦ χείλους τοῦ τάφου»⁵⁵.

53. Για τη βιβλιογραφία γύρω από τη δημοσίευση του ανωτέρω εγγράφου, του έτους 1813, βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 137. Ας σημειωθεί ότι σε αυτό αναφέρεται ότι το ποσό αγοράς του τσιφλικιού ανερχόταν στις 16 και όχι στις 15 χιλιάδες γρόσια. Η διαφορά αυτή ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι στην τιμή περιλαμβανόταν και το τσιφλίκι του Φασουρίου, που φαίνεται ότι κοστολογήθηκε για τα υπόλοιπα 1000 γρόσια.

54. Για τον βίο των Αρχιεπισκόπων Ιωακείμ, Δαμασκηνού και Παναρέτου βλ. Α. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 142-149· Ανδρέα Μιτσίδα, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. ΣΤ', *Τουρκοκρατία. Οθωμανική κατάκτησης. Απόπειραι χειραφετήσεως. Δίκαιον - Οικονομία. Παιδεία - Γράμματα. Εκκλησία*, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία 2011, σ. 722-753.

55. Η φράση ανήκει στον Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 115.

Εξάλλου, εάν πράγματι ο Κυπριανός συμπεριφερόταν κατά τρόπο ηθικά απαράδεκτο προς τον γηραιό προκάτοχό του, τότε θα αντιμετωπιζόταν, το λιγότερο, με αδιαφορία, αν όχι με περιφρόνηση, από τους συγχρόνους του, οι οποίοι, αντιθέτως, τον παρουσιάζουν ως πρότυπο αρετής. Για παράδειγμα, στη σχετική αλληλογραφία για τη χειροτονία των νέων Αρχιερέων, οι εκπρόσωποι των Κυπρίων της εποχής σε επιστολή, στις 28 Ιουνίου 1810, προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1809-1813) Ιερεμία Δ΄ εξάιρουν τις αρετές του και τον χαρακτηρίζουν «γνωστικόν, σώφρονα, ἄγρυπνον, ἐνάρετον παντοίως, ὅλως χριστιανόν»⁵⁶. Επίσης, ο προαναφερθείς Σιναίου Κωνστάντιος, ο οποίος τον γνώριζε προσωπικά, αφού τότε διέμενε στην Κύπρο, σημειώνει στην επιστολή του, στις 2 Ιουλίου 1810, προς τους Αρχιερείς και τους κληρικούς του νησιού, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως, ότι μόνο ο Κυπριανός είχε τις ικανότητες να προστατεύσει τον τόπο από τις οδυνηρές καταστάσεις, στις οποίες είχε περιέλθει⁵⁷. Ακόμη, σε άλλη επιστολή των Κυπρίων προς τον Πατριάρχη Ιερεμία Δ΄, που χρονολογείται μεταξύ της 4ης και της 8ης Ιουλίου 1810, αποκαλείται «εὐσεβής, φιλόπτωχος, φιλόπατρις, γεγυμνασμένος ἐκ πολλῶν χρόνων πράγμασιν ἐκκλησιαστικοῖς τε καί πολιτικοῖς»⁵⁸, ένδειξη της καθολικής αναγνώρισης της εντιμότητάς του.

Επίσης, ο υπέρμαχος της διαφύλαξης της πατερικής παράδοσης και αυστηρός κριτής των εκκλησιαστικῶν παρεκτροπῶν Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, ο οποίος φαίνεται ότι τον γνώρισε σε επίσκεψή του στο νησί, σε επιστολή που του απέστειλε, στις 21 Αυγούστου 1816, αναφέρει ότι «διά σέ ἡ Ἐκκλησία καυχᾶται, ἡ Κύπρος κομπάζει, ἡ Ἑλλάς τιμᾶται, τό Γένος λαμπρύνεται· ξένοι καί οἰκεῖοι, ὁμογενεῖς καί ἀλλόφυλοι διαμεριζόμενοι τάς

56. Κ. Δελικάνη, *Τα ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχειοφυλακίου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικά ἐγγράφα*, ὁ.π., σ. 603· Θεοχάρη Σταυρίδη, *Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί Κύπρος. Τα πατριαρχικά ἐγγράφα τῶν ἐτῶν 1600-1878*, Λευκωσία 2001, σ. 318· *Ἀρχεῖον Κειμένων*, σ. 157.

57. «Μόνος αὐτός, ὡς εἰδῶς πάντα, δύναται ἐπί τοιούτων σφοδρῶν καί ἀλγεινῶν τῆς πατρίδος ὑμῶν περιστάσεων στήναι πρὸς τά τοιαῦτα ῥαγδαῖα τῶν ἀλλεπαλλήλων καταγίδων». Βλ. Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Κανονική ἀπόκρισις Σιναίου Κωνσταντίου περί ἐκλογῆς καί καθαιρέσεως Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου», *Εἴκοσι Μελέται διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος ἔως εἰκοστός αἰὼν*, Ἀθήνα 1996, σ. 391· *Ἀρχεῖον Κειμένων*, σ. 159.

58. Βλ. *Ἀρχεῖον Κειμένων*, σ. 165.

ἀρετάς σου ἄλλος ἄλλην φιλοτιμεῖται νά κηρύττη ἐνθουσιῶν»⁵⁹. Ο δε σημαντικότερος μουσικοδιδάσκαλος Ματθαῖος Εφέσιος ο Βατοπαιδινός, σε ποίημα που συνέθεσε το 1820, υμνεί την προσωπικότητα και την προσφορά του προς τους δοκιμαζόμενους Κυπρίους της εποχής⁶⁰. Ακόμη, ο Ιταλός γιατρός Αντώνιο Μπρουόνι (Antonio Brunoni), ο οποίος κατοικούσε τότε στο νησί, έγραψε ένα εξαίρετο εγκώμιο για τις αρετές του Κύπριου Αρχιεπισκόπου⁶¹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι σε κείμενα, που αναφέρονται σε συμμετοχή του Κυπριανού στην εξορία του Χρυσάνθου, ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος παρουσιάζεται ως φορέας ενός πολιτιστικού - ιδεολογικού και ανανεωτικού ρεύματος, άμεσα συνδεδεμένου με το κίνημα του Διαφωτισμού, εξαιτίας της πολύχρονης παραμονής του στη Μολδοβλαχία, το οποίο αντιδιαστέλλεται με το λεγόμενο παραδοσιακό και συντηρητικό περιβάλλον του προκατόχου του. Ερμηνεύεται δηλαδή η άνοδος του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο ως επικράτηση του εκπροσώπου της μίας από τις δύο αντίπαλες ομάδες, οι οποίες με διαφορετικές ιδεολογικές αντιλήψεις επεδίωκαν την κυριαρχία τους στον εκκλησιαστικό χώρο του νησιού⁶².

Ωστόσο και η άποψη αυτή είναι ατεκμηρίωτη, αφού θα μπορούσε να ειπωθεί ότι και ο Χρυσάνθος παρακολουθούσε τις πνευματικές ζυμώσεις της εποχής. Αφενός μερίμνησε για την έκδοση των ακολουθιών των Αγίων Ηρακλειδίου (1774), Μνάσωνος (1774), Νεοφύτου (1778), Αναστασίου, Χαρίτωνος, Αυξεντίου, Κενδέου, Ευαγγελιστού Λουκά, Δημητριανού και Μάρτυρος Κωνσταντίνου (1779) και Κασσιανού (1787), καθώς και του βιβλίου «Ευχές του Λυχικού και του Όρθρου» (1797), που συνέβαλαν στη στήριξη της Ορθόδοξης πίστης

59. Κώστα Λάππα - Ρόδης Σταμούλη, *Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων. Αλληλογραφία*, τ. Α', 1801-1817, Αθήνα 1989, σ. 202-204· *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 241.

60. Αρχιμανδρίτη Εφραίμ Βατοπαιδινού, «Εθνομάρτυς Κυπριανός», *Πνευματική Έπαλξη* 10 (1994) 134-135. Το ποίημα δημοσιεύτηκε στο *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 286-287.

61. «Ο Κυπριανός», *Ελευθερία*, 10.7.1910· *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 299-300.

62. Ενδεικτικά βλ. Κώστα Κύρρη, «Ανατομία του Οθωμανικού καθεστώτος στην Κύπρο, 1570-1878», στον τόμο: Δήμου Λευκωσίας (έκδ.), *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 80-82.

των κατοίκων, γεγονός που υποδεικνύει την προσήλωσή του στην παράδοση του τόπου⁶³. Αφετέρου, όμως, κάλυψε τις δαπάνες για την έκδοση του βιβλίου του Θεόφιλου Κορυδαλέα «Είσοδος φυσικής ακροάσεως κατ' Αριστοτέλην» (1779), ενώ ο στενός συνεργάτης του Μητροπολίτης Πάφου (1767-1790) Άγιος Πανάρετος χρηματοδότησε την έκδοση ενός δεύτερου βιβλίου του ίδιου συγγραφέα με τίτλο «Περί Γενέσεως και φθοράς κατ' Αριστοτέλην» (1780)⁶⁴. Αμφότερα τα βιβλία, όπως είναι γνωστό, σχετίζονται άμεσα με τις προσπάθειες των λογίων της εποχής για εθνική αφύπνιση και πιστώνονται στον Χρυσάνθο, σε αντίθεση με τον Κυπριανό, ο οποίος δεν έχει να παρουσιάσει παρόμοια εκδοτική δραστηριότητα.

Στα ίδια κείμενα, στα οποία ο Κυπριανός κατηγορείται ότι πρωτοστάτησε στην εξορία του Χρυσάνθου, για να τεκμηριωθεί η θέση για ύπαρξη δύο αντίπαλων εκκλησιαστικών παρατάξεων με διαφορετικό ιδεολογικό προσανατολισμό, παρουσιάζεται η ίδρυση από τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό Ελληνικής Σχολής, το 1812⁶⁵, ως αποτέλεσμα του διαφωτιστικού του

63. Κατάλογο των έργων, που εκδόθηκαν με δαπάνες του Χρυσάνθου, δημοσίευσε ο Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 133-135, όπου, όμως, παραλείπεται το βιβλίο «Ευχαί του Λυχνικού και του Όρθρου». Για διάφορα άλλα βιβλία με ακολουθίες Αγίων, που εκδόθηκαν κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Χρυσάνθου, βλ. στη μελέτη «Κύπριοι λόγιοι και εκδοτική δραστηριότητα (τέλη 18ου - αρχές 19ου αι.)», στις σελ. 231-234.

64. Τη μέριμνα για την έκδοση των δύο αυτών βιβλίων είχε ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, της Αρχιεπισκοπής κατάλογο των έργων του οποίου παραθέτει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογιοσύνη, 1571-1878. Προσωπογραφική Θεώρηση*, Λευκωσία 2002, σ. 175.

65. Για το έγγραφο ίδρυσης της Ελληνικής Σχολής βλ. Ευέλθοντα Γλυκύ, «Ιστορία της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας (1808-1893)», *Επετηρίς του Συλλόγου των Τελειοφοίτων του Παγκυπρίου Γυμνασίου και Διδασκαλείου* 1 (1917) 39-43· Σ. Μενάρδου, *Η εν Κύπρω Ιερά Μονή της Παναγίας του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 137-141· Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', ό.π., σ. 93-97· Του ίδιου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 237-240· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», ό.π., σ. 251-255· Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, *Σώμα Εκπαιδευτικών Εγγράφων*, τ. Β', Λευκωσία 2000, σ. 452-455· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 181-186.

οράματος, αφού ο χαρακτήρας της δεν ήταν αποκλειστικά εκκλησιαστικός⁶⁶. Η Σχολή αυτή, όμως, όπως διαπιστώνεται από την ιδρυτική της πράξη, είχε παρόμοια δομή με το λεγόμενο «Ελληνομουσείο», τη λειτουργία του οποίου επεδίωξε ο Χρυσάνθος το 1808, όπου και εκεί, όπως εξάγεται από σχετικό έγγραφο, η υποκείμενη ιδέα ήταν η μόρφωση του λαού⁶⁷. Κατά συνέπεια ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας αμφοτέρων ήταν παρόμοιος και κάλυπτε ένα ευρύ φάσμα των ελληνικών γραμμάτων, παρά το γεγονός ότι οι στόχοι της λειτουργίας της Σχολής του Κυπριανού δίνονται σε ένα κατά πολύ ευρύτερο θεματικό πλαίσιο, με αναλυτικότερες επισημάνσεις και συλλογισμούς, που εντυπωσιάζουν. Η δε παρουσίαση των ιδρυτών τους να ανήκουν σε δύο διαφορετικά ιδεολογικά ρεύματα στερείται οποιωνδήποτε τεκμηρίων.

Εξάλλου, εάν υπήρχαν αντίπαλες παρατάξεις στον κυπριακό εκκλησιαστικό χώρο, όταν το 1815 εστάλη από την Πύλη αντιπροσωπεία για να διερευνήσει κατά πόσο ευσταθούσαν οι κατηγορίες εναντίον του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού για τυραννία και απληστία, που διατυπώθηκαν από εχθρούς του στην Κωνσταντινούπολη, οι αντίπαλοί του θα έβρισκαν ευκαιρία να υπερθεματίσουν. Ωστόσο, οι Κύπριοι της εποχής στήριζαν ένθερμα τον

66. Για τους στόχους της Σχολής βλ. Παναγιώτη Περσιάνη, «Η ιδεολογία του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, όπως φαίνεται από την ιδρυτική πράξη της Ελληνικής Σχολής», *Απόστολος Βαρνάβας* 49 (1988) 223-228· Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, *Κώδιξ Σχολείων Λευκωσίας*, Λευκωσία 1991, σ. xxii-xxii· Μιχαλάκη Μαραθεύτη, «Η προσφορά του Εθνομάρτυρα Αρχιεπισκόπου Κυπριανού στην ελληνική παιδεία», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 567-587· Νίκου Ορφανίδη, «Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού: "Το ιδρυτικόν έγγραφον της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας"», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 589-603. Για τον αντίκτυπο των αξιών της ιδρυτικής πράξης της Σχολής στη σημερινή εποχή βλ. Παναγιώτη Περσιάνη, *Αναφορά στον Κυπριανό*, Λευκωσία 2012, σ. 97-167.

67. Οι βασικές διατάξεις για τη λειτουργία του «Ελληνομουσείου» καταγράφονται στα έγγραφα επικύρωσης της δωρεάς από τον Ιερομόναχο Ιωαννίκιο 15.000 γροσίων για την ίδρυσή του, καθώς και της οικίας και του κήπου του για τη στέγασή του, όπως και 10.000 γροσίων από τον δραγομάνο Χατζηγεωργάκη Κορνέσιο για την κάλυψη των αναγκαίων δαπανών. Αμφότερα τα έγγραφα δημοσιεύτηκαν από τους Ευ. Γλυκύ, «Ιστορία της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας», *ό.π.*, σ. 33-36· Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 88-92.

Αρχιεπίσκοπό τους, με αποτέλεσμα οι απεσταλμένοι του Σουλτάνου να τον αθώωσουν, αφού πείστηκαν για το ανυπόστατο των κατηγοριών⁶⁸.

Η μελέτη των γεγονότων, που διαδραματίστηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 19ου αιώνα, είναι αποκαλυπτική για την ερμηνεία της τραγικής κατάληξης, που είχε η αρχιερατεία Χρυσάνθου. Η γαλλική εκστρατεία στην Αίγυπτο (1798-1801) και η βοήθεια που παρείχε ο δραγομάνος Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος στον Σουλτάνο για την απόκρουσή της, όπως διαπιστώνεται από έγγραφο του έτους 1804⁶⁹, καθώς και η εχθρότητα των Γάλλων, τόσο εναντίον του, όσο και εναντίον του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, συνέτειναν στην αποδυνάμωση των δύο πόλων εξουσίας των Ελλήνων της Κύπρου⁷⁰. Είναι ιδιαίτερος αποκαλυπτικά τα όσα αναφέρει ο Γάλλος πρόξενος στη Λάρνακα Μπενουά Αστιέρ (Benoit Astier) στην αλληλογραφία του, το 1808, με τη Γαλλική Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη και το Υπουργείο Εξωτερικών της χώρας του εναντίον του Χατζηγεωργάκη, κατά την περίοδο του Ρωσοτουρκικού πολέμου, που είχε ξεσπάσει, το 1806, μερικά μόλις χρόνια ύστερα από τη λήξη του Γαλλοτουρκικού. Για παράδειγμα σε επιστολή, στις 26 Αυγούστου 1808, προς τον υπουργό των Εξωτερικών της Γαλλίας, τον χαρακτηρίζει

68. Στο σχετικό περιστατικό αναφέρεται ο Άγγλος περιηγητής Γουίλλιαμ Τέρνερ. Βλ. C.D. Cobham, *Exccerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, ό.π., σ. 437· Α. Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Γ', ό.π., σ. 1083-1084.

69. Βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων της Κύπρου από τα αρχεία της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Σόφιας (1571-1878)*, Λευκωσία 1984, σ. 146 (περίληψη του εγγράφου)· Του ιδίου, *Σύμμεικτα Δραγομανικά της Κύπρου*, Ιωάννινα 1986, σ. 42-45 (δημοσίευση του εγγράφου και σχολιασμός), όπου ο Χατζηγεωργάκης ζητεί την άδεια για να εισπράξει από τους Μουσουλμάνους της Κύπρου 185.286 γρόσια, που είχε δανειστεί για την ενίσχυση της άμυνας της Αιγύπτου και για «άλλες σημαντικές υποθέσεις».

70. Για την ισχύ, που απέκτησε στα τριάντα αυτά χρόνια ο Χατζηγεωργάκης, βλ. Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809*, ό.π., σ. 109-117· Ιω. Θεοχαρίδη, *Σύμμεικτα Δραγομανικά της Κύπρου*, ό.π., σ. 9-25.

με σκληρές εκφράσεις και τον αποκαλεί εχθρό των Γάλλων, πιέζοντας να γίνουν όλες οι αναγκαίες ενέργειες για την αντικατάσταση και εξουδετέρωσή του⁷¹.

Η φιλορωσική τοποθέτηση της ηγετικής ομάδας των Ελλήνων της Κύπρου, που προσέβλεπε σε προστασία από την Ορθόδοξη Ρωσία και τον Τσάρο, όπως προνοούσε η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774), ήταν επόμενο να μη βρίσκει σύμφωνους όσους είχαν αντίθετα συμφέροντα. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν και οι πρόξενοι διαφόρων χωρών στη Λάρνακα, οι οποίοι γνώριζαν για τις στενές σχέσεις των μελών του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και του Χατζηγεωργάκη με τον Ρώσο πρόξενο στην Κύπρο και φανατικό εχθρό των Γάλλων Κωνσταντίνο Περισιτιάνη. Ο τελευταίος, ας σημειωθεί, ήταν αυτός που βοήθησε τον Χατζηγεωργάκη να διαφύγει στην Κωνσταντινούπολη, κατά τη στάση του 1804, όταν απειλήθηκε η ζωή του⁷².

Κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου ο Περισιτιάνης μάλιστα φυλακίστηκε στη Λευκωσία, το 1807. Ωστόσο απελευθερώθηκε, ύστερα από παρέμβαση των Τούρκων αγάδων της Λάρνακας, τους οποίους ενεργοποίησε ο στενός του φίλος, ανεπιτός, όπως αναφέρθηκε, του ομώνυμού του Αρχιεπισκόπου, Μητροπολίτης Κιτίου (1797-1810) Χρυσάνθος, οπότε επέστρεψε στην πόλη με τη δεύτερη ιδιότητά του, αυτή του προξένου της

71. Η επιστολή αυτή δημοσιεύτηκε από τους Νεοκλή Κυριαζή, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 155-156· Κ. Μυριανθόπουλο, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809*, ό.π., σ. 131-132.

72. Για τη βοήθεια που παρείχε ο Κ. Περισιτιάνης στον Χατζηγεωργάκη γίνεται λόγος στο λεγόμενο «Τραγούδι του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη». Βλ. Κ. Μυριανθόπουλο, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809*, ό.π., σ. 197· Φ. Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργο του*, ό.π., σ. 150 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', ό.π., σ. 411]· Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Νέα παραλλαγή ιστορικού άσματος», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 4 (1971) 354· Του ιδίου, «Ετέρα παραλλαγή ιστορικού άσματος», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 6 (1973) 425-426· Του ιδίου, *Δημώδη Κυπριακά Άσματα εξ ανεκδότων συλλογών του ΙΘ' αιώνας*, Λευκωσία 1975, σ. 135-136· Μενέλαου Χριστοδούλου, *Κυπριακά Δημώδη Άσματα*, τ. Α', Λευκωσία 1987, σ. 167, 178.

Σουηδίας. Υποχρεώθηκε, όμως, να μεταβεί στην οικία του Γάλλου προξένου και να εκφράσει τη συγνώμη του, για τις προσβολές που του είχε κάνει. Επίσης, για τη στάση τους ζήτησαν συγνώμη από τον Γάλλο πρόξενο και οι αγάδες της Λάρνακας, μαζί με τον Μητροπολίτη Χρυσάνθο, οι οποίοι μετέβηκαν για τον λόγο αυτό στο γαλλικό προξενείο, συνοδευόμενοι από τους ιερείς της πόλης⁷³. Στο μεταξύ, η εκτέλεση του μεγάλου διερμηνέα της Πύλης Αλέξανδρου Υψηλάντη στην Κωνσταντινούπολη, τον Ιανουάριο του 1807⁷⁴, συνέτεινε ώστε η φιλωρωσική ομάδα στην Κύπρο να αποδυναμωθεί σε μεγάλο βαθμό, αφού έχασε ένα από τα βασικότερα στηρίγματά της στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Την ίδια περίοδο, το μένος των Τούρκων της Κύπρου εναντίον του Αρχιεπισκόπου και του Δραγομάνου, που εκδηλώθηκε, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, με τη στάση του 1804, δεν υποχώρησε, αλλά εντάθηκε, με τελική επιδίωξη την πτώση αμοφτέρων. Η κατάσταση παρακμής, που επικρατούσε στην κεντρική διοίκηση της Αυτοκρατορίας, η εκτέλεση του σουλτάνου Σελήμ Γ' (1789-1807) και του διαδόχου του Μουσταφά Δ' (1807-1808), καθώς και η άνοδος στον θρόνο του νέου σουλτάνου Μαχμούτ Β' (1808-1839)⁷⁵, δεν επέτρεπαν την ενίσχυση της εξουσίας των Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και Χατζηγεωργάκη από την Πύλη. Ο σημαντικός ρόλος της Γαλλίας στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εξαιτίας της ενίσχυσης που παρείχε στην Τουρκία στον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας, συνέτεινε στην αποδυνάμωση του Χατζηγεωργάκη, ο οποίος καρατομήθηκε τελικά στην Κωνσταντινούπολη,

73. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Εθνικόν Κύπρου φρόνημα», *Κυπριακά Χρονικά* 8 (1931) 1-7, όπου δημοσιεύεται και σχολιάζεται σχετική επιστολή του Γάλλου προξένου, ημερομηνίας 30 Αυγούστου 1807. Επίσης βλ. G. Hill, *A History of Cyprus*, v. IV, ό.π., σ. 114-115.

74. Για τον βίο του Αλ. Υψηλάντη βλ. Αλίκης Σολωμού, «Υψηλάντης Αλέξανδρος», στον τόμο: Εκδοτικής Αθηνών (έκδ.), *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 10ος, Αθήνα 1999, σ. 242-243.

75. Για τα όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Lord Kinross, *Οι Οθωμανικοί Χρόνοι. Η άνοδος και η πτώση της Τουρκικής Αυτοκρατορίας*, Λευκωσία 1980, σ. 530-535 (α' έκδοση: London 1977, στην Αγγλική γλώσσα).

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στην ανωτέρω επιστολή, ανάμεσα στον λαό υπήρχε δυσαρέσκεια για τον τρόπο που ο εξόριστος Αρχιεπίσκοπος διαχειριζόταν τις διάφορες εκκλησιαστικές υποθέσεις κατά τα τελευταία χρόνια της αρχιερατείας του, απόρροια της αδυναμίας του, λόγω γήρατος, να ανταποκριθεί με επάρκεια στις υποχρεώσεις του. Επίσης, σημειώνεται ότι η απόφαση της Πύλης για την εξορία των δύο Αρχιερέων «ήταν απότομος», δηλαδή κανείς δεν την ανέμενε, με αποτέλεσμα, όπως προστίθεται, οι εξόριστοι να μην προλάβουν να υποβάλουν παραίτηση. Το γεγονός αυτό της αιφνίδιας εξορίας αποτελεί ακόμη μία έμμεση μαρτυρία, ότι δεν υπήρξε οργανωμένη κίνηση, που να επεδίωκε την αντικατάσταση των εξορίστων. Για δε την επιλογή του Οικονόμου Κυπριανού για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο τονίζεται στην επιστολή, ότι τόσο οι κάτοικοι, όσο και οι τοπικές Αρχές, προσέβλεπαν στις ικανότητές του και θεωρούσαν ότι θα ανταποκρινόταν με άνεση στα καθήκοντά του.

Μερικές ημέρες αργότερα ακολούθησε μία δεύτερη επιστολή των εκπροσώπων των Κυπρίων προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, που χρονολογείται μεταξύ της 4ης και της 8ης Ιουλίου 1810. Σε αυτή σημειώνεται, ανάμεσα σε άλλα, ότι τα χρέη του νησιού ήταν υπέρογκα και απαιτούνταν από την Πύλη και «άλλους δυνάστες», δηλαδή τους ξένους προξένους. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται, σε αυτή τη δύσκολη για τον τόπο περίσταση ο Οικονόμος Κυπριανός, με την εμπειρία και τη μέχρι τότε ανάμειξή του στα κοινά, θα μπορούσε να βοηθήσει, ώστε να ξεπεραστούν τα πολλά προβλήματα που αντιμετώπιζε ο τόπος. Σημειώνεται ακόμη, όπως και στην προηγούμενη επιστολή, ότι παρόμοια ήταν και η άποψη των Αρχών, που είχαν σαφή γνώση των ικανοτήτων του⁷⁹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στην πρώτη από τις ανωτέρω επιστολές αναφέρεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος επιθυμούσε να υποβάλει παραίτηση, γνωρίζοντας τις αδυναμίες του, λόγω γήρατος, όμως εμποδίστηκε από «κάποιους» να το πράξει, εννοώντας μάλλον τον ομώνυμο ανεψιό του Μητροπολίτη Κιτίου. Στη δε δεύτερη σημειώνεται επιπλέον, ότι ήταν πολύ πιθανόν να μην παραιτείτο ούτε και μετά την εξορία του, εξαιτίας του πεισματικού χαρακτήρα του συνεξορίστου ανεψιού του. Επίσης, στη δεύτερη επιστολή αναφέρεται, ότι ο γέροντας Αρχιεπίσκοπος για είκοσι σχεδόν χρόνια αδυνατούσε, λόγω ηλικίας και ασθενειών,

79. Από διάφορες έμμεσες ενδείξεις θεωρείται ότι η επιστολή αυτή γράφτηκε μεταξύ της 4ης και της 8ης Ιουλίου 1810. Δημοσιεύτηκε στο *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 163-166.

να τελεί ακόμη και αυτές τις ιερές ακολουθίες, γεγονός που μπορεί μεν να συσχετιστεί με τη δημιουργία κλίματος δυσφορίας, αφού δεν μπόρσε να ανταποκριθεί στα καθήκοντά του, όχι, όμως, και με συμμετοχή του Οικονόμου Κυπριανού στην έκδοση του διατάγματος εξορίας του, όπως υποστηρίζουν οι κατήγοροι του τελευταίου.

Ας σημειωθεί ότι στην Εκκλησία της Κύπρου την περίοδο αυτή υπηρετούσε, ως βοηθός του γηραιού Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, και τρίτος Αρχιερέας, ο Επίσκοπος Τριμυθούντος (1802-1825) Σπυρίδων, ο οποίος, όμως, για άγνωστο λόγο δεν υπέγραψε την ανωτέρω επιστολή⁸⁰. Όπως παρατηρείται, παρά το γεγονός ότι οι τρεις Αρχιερείς μπορούσαν να χειροτονήσουν τους Κυπριανό και Μελέτιο, εντούτοις, λόγω του υπάρχοντος εκκλησιαστικού κανονικού κωλύματος, αφού οι δύο εξόριστοι δεν είχαν υποβάλει παραίτηση, αναζητήθηκε η βοήθεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ώστε, ύστερα από συνοδική απόφαση, να υπερπηδηθεί η ανωτέρω δυσκολία.

Στο μεταξύ απεστάλη από τους Κύπριους Αρχιερείς και προκρίτους ενημερωτική επιστολή για τα γεγονότα και προς τον προαναφερθέντα Σιναίου Κωνστάντιο και τον προσκάλεσαν σε σύσκεψη στη Λευκωσία. Ο τελευταίος στην απαντητική επιστολή του, στις 2 Ιουλίου 1810, υπέδειξε ότι για να καταστεί κανονική η χειροτονία των νέων Αρχιερέων έπρεπε, είτε να υπέβαλλαν παραίτηση οι εξορισθέντες Αρχιερείς, είτε το Οικουμενικό Πατριαρχείο να λάβει σχετική συνοδική απόφαση, οπότε και θα ανταποκρινόταν στην πρόσκλησή τους⁸¹. Τελικά, ο Πατριάρχης Ιερεμίας Δ', υπακούοντας στο λεγόμενο «δίκαιο της ανάγκης», δηλαδή στις αποφάσεις της Πύλης, που δεν επέτρεπαν καμία παρέκκλιση,

80. Για τη ζωή του Τριμυθούντος Σπυρίδωνος βλ. Αντώνη Ιντιάνου, «Σπυρίδων, Χωροεπίσκοπος Τριμηθούντος», *Κυπριακά Γράμματα* 4 (1940) 447-453· Α. Μιτσίδη, «Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας», *ό.π.*, σ. 670-671. Ο Τριμυθούντος Σπυρίδων ταυτίστηκε για μακρό χρονικό διάστημα στην κυπριακή βιβλιογραφία με τον Επίσκοπο Τριμυθούντος (1845-1859) Χρυσάνθο από τη Γιόλου, ενώ πρόκειται για δύο διαφορετικά πρόσωπα. Για το ζήτημα αυτό βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1634-1878)*, Λευκωσία 2011, σ. 101-107.

81. Β. Εγγλεζάκη, «Κανονική απόκρισις Σιναίου Κωνσταντίου περί εκλογής και καθαιρέσεως Αρχιεπισκόπου Κύπρου», *ό.π.*, σ. 391-394· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 159-162. Η επιστολή των Κυπρίων προς τον Σιναίου Κωνστάντιο, από ό,τι έχουμε υπόψη, δεν έχει διασωθεί.

εξουσιοδότησε με συνοδική επιστολή, ημερομηνίας 15 Ιουλίου⁸², καθώς και με δεύτερη προσωπική του επιστολή, δύο μήνες αργότερα, στις 27 Σεπτεμβρίου 1810⁸³, τον Σιναίου Κωνστάντιο να τελέσει τις χειροτονίες Κυπριανού και Μελετίου.

Την περίοδο αυτή έγινε γνωστό στην Κύπρο ότι ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος απεβίωσε στην Εύβοια, μάλλον την 1η Σεπτεμβρίου 1810, αν και αναφέρονται στις πηγές της εποχής άλλες δύο ημερομηνίες, η 2α και η 4η Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Οι δύο πρώτες από αυτές σώζονται σε σημειώματα του προξένου της Ιονίου Πολιτείας Παναγή Αγγελάτου, για τον οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, ενώ η τρίτη σε καταγραφή σε Ευαγγέλιο του ναού του Τιμίου Σταυρού Λευκάρων. Πιο αξιόπιστη φαίνεται ότι είναι η 1η Σεπτεμβρίου 1810, με την οποία ο Αγγελάτος διόρθωσε προηγούμενη σημείωσή του, ότι ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος απεβίωσε στις 2 Οκτωβρίου⁸⁴. Ο λόγος οφείλεται στο γεγονός ότι ο πρόξενος της Ιονίου Πολιτείας ήταν εγκατεστημένος στο νησί τουλάχιστον από το 1793, όπου και απεβίωσε το 1849⁸⁵, και διατηρούσε στενές επαφές με τους εκκλησιαστικούς παράγοντες του τόπου. Κατά συνέπεια είχε αμεσότερη ενημέρωση για τα διάφορα γεγονότα, που διαδραματίζονταν, παρά ο

82. Κ. Δελικάνη, *Τα εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού Αρχαιοφυλακίου σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα*, ό.π., σ. 605-606· Θ. Σταυρίδη, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878*, ό.π., σ. 319-321· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 167-170.

83. Κωνσταντίνου Μυριανθόπουλου, «Πατριαρχικαί επιστολαί προς τους Αρχιεπισκόπους Κύπρου Χρύσανθο και Σινά Κωνστάντιον», *Κυπριακαί Σπουδαί* 16 (1953) 36-37· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 171-172. Για σχετικά σχόλια γύρω από το περιεχόμενο των δύο αυτών επιστολών βλ. Επισκόπου Λήδρας και Ηγουμένου Μαχαιρά Επιφανίου, «Περί των επιστολών του Πατριάρχου Ιερεμίου Δ' προς τον Σιναίου Κωνστάντιον», *Αρχείον Κειμένων*, σ. 611-627.

84. «Ἀπέθανεν ὁ Χρύσανθος πρῶην ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου εἰς ἐξωρίαν ἐν τῇ Εὐρύπῳ 2: 8βρίου καί τῇ 29 τοῦ αὐτοῦ ἡκούσθη εἰς Λευκοσίαν... Ὁ Χρύσανθος πρῶην ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου ἀπόθανε τήν α' 7βρίου (καί οὐχί τήν 2 8βρίου) εἰς ἐξωρίαν τῇ Εὐρύπῳ». Βλ. Ν. Κυριαζή, «Χρονικά σημειώματα», ό.π., σ. 228.

85. Για τον βίο του Παναγή Αγγελάτου βλ. Νάσας Παταπίου, *Το Προξενείο της Επτανήσου Πολιτείας στην Κύπρο, 1800-1807, και ο Πρόξενος Παναγής Αγγελάτος*, Λευκωσία 2000, σ. 88-95.

ανώνυμος κάτοικος των Λευκάρων, ο οποίος κατέγραψε ως ημερομηνία θανάτου την 4η Οκτωβρίου 1810⁸⁶. Για τον θάνατο του προκατόχου του αναφέρεται και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός σε αχρονολόγητο έγγραφο με τα χρέη, που είχε να αντιμετωπίσει, όπου σημειώνει ότι συνέβη τον Σεπτέμβριο του 1810, χωρίς, όμως, να προσδιορίζει συγκεκριμένη ημερομηνία⁸⁷.

Το γεγονός του θανάτου του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου τερμάτισε την ύπαρξη κανονικού εκκλησιαστικού κωλύματος, που παρεμπόδιζε τη χειροτονία του Κυπριανού. Γι' αυτό, και σε συσχέτιση με την έγκριση των νέων χειροτονιών από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, συνήλθε, στις 29 Οκτωβρίου 1810, στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στη Λευκωσία εκλογική συνέλευση, αποτελούμενη από τους Μητροπολίτες Πάφου Χρυσάνθο και Κυρηναίος Ευγένιο και τον Επίσκοπο Τριμυθούντος Σπυρίδωνα, καθώς και ομάδα κληρικών, πιθανότατα της Λευκωσίας, που εξέλεξε τον Κυπριανό στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Οι τρεις Κύπριοι Αρχιερείς υπέγραψαν και το υπόμνημα εκλογής⁸⁸. Τη δε αμέσως επόμενη ημέρα, 30 Οκτωβρίου 1810, ο Συναίου Κωνστάντιος, μαζί με τους Κυρηναίος Ευγένιο και Τριμυθούντος Σπυρίδωνα, όπως αναφέρεται σε σχετική ενθύμηση του Παναγή

86. Για τη σχετική καταγραφή βλ. Ν. Κυριαζή, «Παλαιογραφικά. Ο ναός του Τιμίου Σταυρού και ο κώδιξ των Άνω Λευκάρων», *ό.π.* σ. 62, όπου περιλαμβάνονται και διάφορες άλλες πληροφορίες, για τις οποίες γίνεται λόγος στο παρόν κείμενο.

87. Βλ. Κ. Μυριανθόπουλου, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809*, *ό.π.*, σ. 172-174, όπου δημοσιεύεται απόσπασμα του εγγράφου. Στο σύνολό του δημοσιεύτηκε στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 225-227, όπου χρονολογείται με βάση διάφορες εσωτερικές ενδείξεις στο έτος 1812 και προστίθεται ότι στο έγγραφο έγιναν στη συνέχεια συμπληρώσεις το 1814.

88. Βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α'*, σ. 160-161, από όπου δημοσιεύεται στη συνέχεια του ανά χειράς τόμου. Βλ. *Τα Έγγραφα 4*. Δημοσιεύτηκε επίσης στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 173-174.

Αγγελάτου, τέλεσαν τη χειροτονία του νεοεκλεγέντος Αρχιεπισκόπου⁸⁹. Παρατηρείται δηλαδή να απέχει από αυτήν ο Πάφου Χρύσανθος, ενέργεια η οποία, εάν ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα⁹⁰, ίσως αντικατοπτρίζει τα αισθήματά του για την αδικία, που είχε γίνει από την Πύλη σε βάρος του γέροντα Αρχιεπισκόπου. Πάντως δεν ερμηνεύεται ως άρνησή του να αποδεχθεί τον Κυπριανό για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, διότι, όπως αναφέρθηκε, είχε ήδη αναμειχθεί ενεργά στη διαδικασία πλήρωσης των αρχιερατικών θρόνων και υπέγραψε όλα τα σχετικά έγγραφα, όπως έπραξε και για το υπόμνημα εκλογής του νέου Αρχιεπισκόπου, στις 29 Οκτωβρίου 1810.

Ακολούθως ο Σιναίου Κωνστάντιος απέφυγε να αναμειχθεί στη διαδικασία εκλογής και χειροτονίας του Μελετίου, αφού η Εκκλησία της Κύπρου είχε πλέον δικό της Αρχιεπίσκοπο. Το δε ζήτημα της κανονικότητας, που εξακολουθούσε να παραμένει για την περίπτωση του, επειδή ο εξόριστος Κιτίου Χρύσανθος δεν είχε υποβάλει παραίτηση, θεωρήθηκε από τους Κύπριους Αρχιερείς και προκρίτους ότι είχε επιλυθεί, ύστερα από τη συνοδική έγκριση του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την τέλεση των νέων χειροτονιών. Για τον λόγο αυτό, στις 2 Νοεμβρίου 1810, πραγματοποιήθηκε, και πάλι στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, ύστερα από προτροπή και άδεια του νέου Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, η εκλογή του Αρχιμανδρίτη Μελετίου στον μητροπολιτικό θρόνο Κιτίου από τους Πάφου Χρύσανθο, Κυρηναίος Ευγένιο και Τριμυθούντος Σπυρίδωνα. Οι τρεις Αρχιερείς

89. Για την ημέρα χειροτονίας του Κυπριανού γίνεται αναφορά σε τρία, τουλάχιστον, χειρόγραφα σημειώματα της εποχής. Βλ. Ν. Κυριαζή, «Χρονικά Σημειώματα», *ό.π.*, σ. 228 (σε ιδιόχειρο σημείωμα του Παναγή Αγγελάτου, όπου γίνεται αναφορά και στους Αρχιερείς, οι οποίοι συμμετείχαν στη χειροτονία)· Του ιδίου, «Χρονογραφικόν Σημείωμα», *ό.π.*, σ. 84 (στο λεγόμενο «Χρονικόν του χωρίου Λύσης»)· Του ιδίου, «Παλαιογραφικά. Ο ναός του Τιμίου Σταυρού και ο κώδιξ των Άνω Λευκάρων», *ό.π.*, σ. 62 (σε σημείωμα σε Ευαγγέλιο του ναού του Τιμίου Σταυρού Λευκάρων).

90. Για παράδειγμα, ο εκκλησιαστικός ιστορικός του 19ου αιώνα Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικαί περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, *ό.π.*, σ. 116, αναφέρει ότι ο Πάφου Χρύσανθος συμμετείχε στη χειροτονία, μαζί με τους Σιναίου Κωνστάντιο και Κυρηναίος Ευγένιο.

υπέγραψαν και το υπόμνημα εκλογής⁹¹. Ακολούθως, στις 3 Νοεμβρίου 1810, δηλαδή την αμέσως επόμενη ημέρα της εκλογικής συνέλευσης, πραγματοποιήθηκε η χειροτονία του Μελετίου. Στις σωζόμενες πηγές δεν γίνεται οποιαδήποτε αναφορά στους Αρχιερείς, οι οποίοι τέλεσαν τη χειροτονία. Είναι, όμως, βέβαιο ότι ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν ο νέος Αρχιεπίσκοπος και συμμετείχαν ένας ή περισσότεροι από τους υπόλοιπους Κύπριους Αρχιερείς⁹².

Ας σημειωθεί ότι σε κείμενα νεότερων ιστορικών αναφέρεται ότι η υποτιθέμενη σύγκρουση Χρυσάνθου και Κυπριανού οφείλεται σε αντιπαλότητα, που είχαν οι Αδελφότητες των δύο ιστορικών Μονών Κύκκου και Μαχαιρά⁹³. Ωστόσο, ούτε η άποψη αυτή, όπως και η σχετική με την ύπαρξη δύο ιδεολογικά αντίθετων παρατάξεων στους κόλπους της Εκκλησίας της Κύπρου, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως, τεκμηριώνεται, αφού δεν μαρτυρείται να υπήρξε κάτι τέτοιο, ούτε εντοπίζονται σε έγγραφα της εποχής αναφορές ότι μέλη της οικογένειας των Χρυσανθέων είχαν εγκαταβιώσει στη Μονή Κύκκου, ή ότι είχαν κάποια ιδιαίτερη σχέση μαζί της. Ειδικότερα, η αναφορά ότι ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος υπήρξε, προ της ανόδου του στον μητροπολιτικό θρόνο Πάφου, το 1762, Κυκκώτης μοναχός⁹⁴ δεν

91. Βλ. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 161, από όπου δημοσιεύεται στη συνέχεια του ανά χείρας τόμου. Βλ. *Τα Έγγραφα* 5.

92. Η αποσπασματική γραφή στο εξώφυλλο του προαναφερθέντος Ευαγγελίου των Λευκάρων (Ν. Κυριαζή, «Παλαιογραφικά. Ο ναός του Τιμίου Σταυρού και ο κώδιξ των Άνω Λευκάρων», *ό.π.*, σ. 62) έχουμε την εντύπωση ότι δεν επιτρέπει να υποστηριχθεί ότι στη χειροτονία του Μελετίου συμμετείχε και ο Σιναίου, όπως εικάζεται από ορισμένους συγγραφείς.

93. Λέαντρος Αντωνιάδη, «Ιδιαίτερες μορφές Κυπρίων τον 18ο και 19ο αιώνα», *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, *ό.π.*, σ. 86-87· Κώστα Κύρρη, «Η διχόνοια στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, 1571-1878», *Εντός των Τειχών* 11 (1986) 38.

94. Την υπόθεση ότι ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος μπορεί να μόνασε για κάποιο διάστημα στη Μονή Κύκκου, ύστερα από τον θάνατο της συζύγου του, διατύπωσε ο Κ. Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκις Κορνέσιος, ο Διερμηνεύς της Κύπρου, 1779-1809*, *ό.π.*, σ. 61, θεωρώντας την ως πιθανή, λόγω της γειννιάσής της με τη γενέτειρά του, Τρεις Ελιές.

επιβεβαιώνεται ιστορικά, αφού ούτε στο υπόμνημα εκλογής του⁹⁵, ούτε και σε άλλες πηγές εντοπίζεται οποιαδήποτε σχετική μαρτυρία.

Αντιθέτως, ο Κυπριανός όχι μόνο δεν συμπεριφέρθηκε εχθρικά προς τη Μονή Κύκκου, αλλά έλαβε σειρά μέτρων για τη στήριξή της από τα πρώτα χρόνια της αρχιερατείας του, όπως φαίνεται από επιστολή του, ημερομηνίας 10 Ιανουαρίου 1812, με την οποία πληροφορούσε την Αδελφότητα για προσπάθεια κύκλων ξένων προς αυτή να αναλάβουν την ηγουμενία, μέσω γνωριμιών τους στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με όσα σημείωνε, ο ίδιος ενημέρωσε σχετικά τον Οικουμενικό Πατριάρχη και άλλους, ότι έπρεπε να τερματιστεί κάθε σχετική ενέργεια, αφού, με βάση την επικρατούσα συνήθεια και τάξη, είχε εκλεγεί στη Μονή Κύκκου νέος Ηγούμενος⁹⁶. Επίσης, βοήθησε τη Μονή, μετά την καταστροφή της από πυρκαγιά το 1813, και ενέκρινε τη μεταφορά της εικόνας της Παναγίας της Κυκκώτισσας στο Μετόχιο του Αρχαγγέλου, όπου την υποδέχθηκε με πολλή ευλάβεια. Ανέλαβε ακόμη τη δαπάνη για την κατασκευή του νέου σταυρωτού θόλου του καθολικού, που συνέδεσε τη «μεσαία τρίχωρον λόντζαν μέ τήν τοῦ Συνοδικοῦ», όπως σημειώνεται χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να συνδράμει και έμπρακτα στην προσπάθεια της Αδελφότητας για την ανοικοδόμηση των κτηρίων⁹⁷.

Την περίοδο αυτή αναφέρεται επίσης, ότι τέλεσε την ενθρόνιση του εκτελεσθέντος, τον Ιούλιο του 1821, Ηγούμενου της Μονής Ιωσήφ (1819-1821), στις 9 Σεπτεμβρίου 1819, καθώς και τις χειροτονίες των μελών της Αδελφότητας Ιεζεκιήλ σε Ιερομόναχο, στις 25

95. Το υπόμνημα εκλογής του Χρυσάνθου στον μητροπολιτικό θρόνο Πάφου διασώθηκε στο Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 64, από όπου δημοσιεύεται στη συνέχεια του ανά χειράς τόμου. Βλ. *Τα Έγγραφα 1*.

96. Για τη σχετική επιστολή βλ. Στυλιανού Περδίκη, *Η Μονή Κύκκου, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός και ο τυπογράφος Μιχαήλ Γλυκής*, Λευκωσία 1989, σ. 100-102· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 187-189.

97. Εφραίμ Αθηναίου, *Περιγραφή της Ιεράς Σεβασμίας και Βασιλικής Μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου, της και μέγα εχούσης το αιδέσιμον, διά τον ιστορήσαντα αυτήν Απόστολον Λουκάν τον Ευαγγελιστήν, του Κύκκου επιφημιζομένης, κατά την Νήσον Κύπρον*, Ενετία 1819, σ. 84-85· Κωστή Κοκκινόφτα, «Οι πυρκαγιές στη Μονή Κύκκου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 8 (2008) 103, 111-112.

Απριλίου 1819, και Γαβριήλ και Λεοντίου σε Ιεροδιακόνους, στις 18 Μαΐου και 13 Σεπτεμβρίου 1819, αντιστοίχως⁹⁸. Ακόμη, σώζονται δύο επιστολές του, ημερομηνίας 11 Φεβρουαρίου 1819 και 11 Φεβρουαρίου 1821, προς τον Εκκλησιάρχη Χαράλαμπο και προς τον Ηγούμενο Ιωσήφ, αντιστοίχως, όπου πραγματεύεται διάφορες υποθέσεις οικονομικών ζητημάτων, ενδεικτικές και αυτές του ενδιαφέροντός του⁹⁹.

Ο Κυπριανός παρενέβη επίσης σε υποθέσεις της Μονής Κύκκου, δικαιώνοντας τους εκπροσώπους της σε διενέξεις τους, είτε με άλλες Μονές της εποχής, είτε με Χριστιανούς κατοίκους. Για παράδειγμα, μία τέτοια περίπτωση παρέμβασής του αναφέρεται για το ζήτημα της διαχείρισης των πηγών του νερού, ανάμεσα στον Ηγούμενο Ιωακείμ (1794-1821) της Μονής Χρυσορρογιατίσσης και τους εκπροσώπους της Μονής Κύκκου στο Μετόχιο της Μονής των Ιερέων, οπότε, ύστερα από σχετική εξέταση, κάλεσε τον πρώτο, στις 29 Απριλίου 1819, να συμμορφωθεί με τα όσα ίσχυαν μέχρι τότε¹⁰⁰.

98. Μιχάλη Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54 της Ιεράς Μονής Κύκκου και οι οικονομικές δραστηριότητές της (1813-1819)*, Λευκωσία 2001, σ. 285, 339, 349, 351.

99. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικό Λεύκωμα επί τη τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Εθνομάρτυρος Κυπριανού εν τη γενετείρα αυτού Στροβόλω*, Ερασιτεχνικός Όμιλος Στροβόλου ο «Αισχύλος», Λευκωσία 1929, σ. 45-46· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 284-285· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 260, 297-298.

100. Στ. Περδίκη, «Νέα στοιχεία για τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό από το Αρχείο της Ιεράς Μονής Κύκκου», *ό.π.*, σ. 311-313, 330-332. Για τον Ηγούμενο Ιωακείμ βλ. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Παναγία η Χρυσορρογιατίσσα, ιστορική εν Κύπρω Ιερά Μονή*, Λευκωσία 1964-1965, σ. 44-52.

Ακόμη, σε μία άλλη περίπτωση προέτρεψε με επιστολή, στις 28 Οκτωβρίου 1820, τον Γιακουμή Μουσκούδη¹⁰¹ και τους γιους του από την ενορία του Αγίου Θεοδώρου Λαπήθου να διευθετήσουν κατά δίκαιο τρόπο το ζήτημα της διαφωνίας τους με εκπροσώπους της Μονής Κύκκου για την εκμετάλλευση ορισμένων ελαιοδέντρων. Από τα διαθέσιμα στοιχεία είναι άγνωστη η εξέλιξη της υπόθεσης αυτής, που φαίνεται ότι επιλύθηκε τελικά υπέρ της Μονής Κύκκου, αφού η επιστολή του Κύπριου Αρχιεπισκόπου παραδόθηκε στον Ηγούμενο Κύκκου, ως ένδειξη τερματισμού της διαμάχης¹⁰².

Η περίοδος της αρχιερατείας του (1810-1821)

Η άνοδος του Κυπριανού στον αρχιεπισκοπικό θρόνο δημιούργησε μία καινούργια εποχή για την Εκκλησία της Κύπρου, αφού ο νέος Αρχιεπίσκοπος ασχολήθηκε με τα μεγάλα κοινωνικά ζητήματα της εποχής και διαχειρίστηκε με επιτυχία τα οικονομικά προβλήματα, που αντιμετώπιζε η Εκκλησία και ειδικά το ζήτημα των πολλών και δυσβάστακτων χρεών της¹⁰³. Ανάμεσα στα καθήκοντά του περιλαμβάνονταν η συλλογή των φόρων, για τους οποίους

101. Ίσως να πρόκειται για κάποιον από τους εκτελεσθέντες του 1821, αφού στον μεν επίσημο οθωμανικό κατάλογο των προγραφέντων περιλαμβάνεται κάτοικος της Λαπήθου με το όνομα Χατζηγιακουμής (βλ. Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Οι Κύπριοι προγραφέντες το 1821 σύμφωνα με άγνωστη οθωμανική πηγή», *Δωδώνη* 24,1 (1995) 85 [= Του ιδίου (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. Γ', *Νεώτερο Τμήμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 2001, σ. 345], στις δε σχετικές παραδόσεις κάτοικος της γειτονικής της Λαπήθου κοινότητας Καραβά, με το όνομα Μουσκούδης Κατσίκκος (βλ. Χαράλαμπος Παπαδόπουλλου, «Κυπριακαί θυσίαι εις την Μεγάλην Ιδέαν. Η εκατόμβη της 9ης Ιουλίου 1821 (Σκηναί τρόμου και φρίκης)», *Ελευθερία*, 28.8.1931 [= Θεόδωρου Παπαδόπουλλου (επιμ.), *Η εκατόμβη της 9ης Ιουλίου. Ιστοριογραφική - Ποιητική - Εκκλησιαστική τεκμηρίωσις*, Λευκωσία 2013, σ. 158], καθώς και στη μελέτη «Μία λαϊκή παράδοση από τον Καραβά», στις σελ. 625, 638, του ανά χειράς τόμου).

102. Στ. Περδίκη, «Νέα στοιχεία για τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό από το Αρχείο της Ιεράς Μονής Κύκκου», *ό.π.*, σ. 313-315, 333-334.

103. Για τη δημοσίευση του σχετικού εγγράφου με τα χρέη της Εκκλησίας της Κύπρου, κατά τα πρώτα χρόνια της αρχιερατείας του Κυπριανού, βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 87.

κατάφερε να επανακτήσει το δικαίωμα των προκατόχων του, που είχε αφαιρεθεί από την Εκκλησία κατά τα τελευταία έτη της αρχιερατείας του Χρυσάνθου, και να οριστεί υπεύθυνος της είσπραξής τους. Σχετική για το θέμα είναι επιστολή, ημερομηνίας 7 Φεβρουαρίου 1812, που του απέστειλαν οι πρόξενοι της Λάρνακας, με την οποία τον συνέχαιραν για το γεγονός ότι μπόρεσε να ελέγξει τη φορολογία «πρός ἀνακούφισιν καί ὠφέλειαν ὄλων τῶν κατοίκων»¹⁰⁴. Έλαβε επίσης ουσιαστικά μέτρα για τη δικαιότερη κατανομή τους και για τη μείωση των εξόδων, που απαιτούνταν για να συλλεχθούν οι φόροι και που επιβάρυναν σε τελευταία ανάλυση τους φορολογούμενους¹⁰⁵.

Για το ανωτέρω ζήτημα σώζονται τρεις εγκύκλιοί του, που φανερώνουν τη λεπτότητα, με την οποία χειρίστηκε τις διάφορες πτυχές και τις πολλές προεκτάσεις του. Απευθύνονται προς τους Χριστιανούς κατοίκους των κατηλικίων Λεύκας, Χρυσοχούς και Μεσαορίας, και εκδόθηκαν την 1η Απριλίου 1812¹⁰⁶, την 25η Οκτωβρίου 1818¹⁰⁷ και την 4η Οκτωβρίου 1820¹⁰⁸, αντιστοίχως. Σε αυτές υποβόσκει η αγωνία του για τα δεινά των υποδούλων και των πολλών δυσκολιών, που είχαν να αντιμετωπίσουν στον αγώνα τους για επιβίωση. Γι' αυτό και τονίζει ότι διορίστηκαν για τη συλλογή των φόρων άνθρωποι φιλοδίκαιοι, τους οποίους

104. Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημου Μυλωνά, «Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά* 1 (1923) 38-39· *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 190-191.

105. Για τη φορολογική πολιτική του Κυπριανού βλ. Παύλου Χιδίρογλου, «Διοικητικοί τινες θεσμοί της Τουρκοκρατίας εν Κύπρω», *Κυπριακά Σπουδαί* 38-39 (1974-1975) 106-107.

106. Κωνσταντίνου Μυριανθόπουλου, «Επί τη επετεῖω της αὐριον (9 Ιουλίου)», *Απόστολος Βαρνάβας* 3 (1931) 514-516· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 257-259· *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 192-194.

107. Ιωάννη Παπαπορφυρίου, «Επιστολή Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού», *Απόστολος Βαρνάβας* 3 (1920-1921) 29-30· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 272-273· *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 256-257.

108. Κωνσταντίνου Δημαρά, «Αθησαύριστο έγγραφο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού», στον τόμο: Θεόδωρου Παπαδόπουλλου - Μενέλαου Χριστοδούλου (επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969)*, τ. Γ-1', *Νεώτερον Τμήμα. Ιστορία - Γεωγραφία*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 55-57· *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 271-275.

προέτρεπε να φέρονται στους φορολογούμενους με φόβο Θεού και δικαιοσύνη, ώστε οι τελευταίοι να μην πληρώνουν «μήτε υπέρ δύναμιν, μήτε παρά δύναμιν».

Η ανάμειξη του στο ζήτημα των φόρων, όπως και σε διάφορα άλλα οικονομικής φύσεως θέματα, ήταν απόρροια της εθναρχικής του ιδιότητας, που επέβαλλε την εμπλοκή της Εκκλησίας της Κύπρου στην καθημερινή ζωή των Χριστιανών και συνέτεινε στη στήριξή τους, ώστε να αντιμετωπίζουν τα δεινά της τουρκικής διακυβέρνησης. Η εμπλοκή του αυτή φαίνεται από μεγάλο αριθμό εγγράφων, που είδαν κατά καιρούς το φως της δημοσιότητας και αφορούν οικονομικές δοσοληψίες της Αρχιεπισκοπής, όπως επιστολές του προς τα μέλη του προξενικού σώματος της Λάρνακας, στις 2 Απριλίου 1812¹⁰⁹, καθώς και προς κάποιον ονόματι Μιχαήλ Χάββα, στις 3 Δεκεμβρίου 1820¹¹⁰. Παρόμοια έμμεση μαρτυρία παρέχεται και από έγγραφα της ίδιας περιόδου, που αφορούν δανεισμό χρημάτων για τις ανάγκες του τόπου, όπως δέκα χρεωστικά ομόλογά του, με ημερομηνίες 1 Ιανουαρίου 1814, 1 Μαΐου 1817, αχρονολόγητο, μάλλον του έτους 1820, 15 Αυγούστου, 1 και 8 Οκτωβρίου, 1 Νοεμβρίου και 6 Δεκεμβρίου 1820, 1 Ιανουαρίου και 5 Φεβρουαρίου 1821¹¹¹, καθώς και

109. Για την επιστολή αυτή βλ. «Η 9η Ιουλίου του 1821. Ο απαγχονισμός του Κυπριανού και ο θάνατος των λοιπών Μαρτύρων της Πίστεως και της Πατρίδος. Ανέκδοτον γράμμα του αιμινήστου Πρωθυεράρχου», *Ελευθερία*, 8/21.7.1906· *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 196-197· Στ. Περδίκη, «Νέα στοιχεία για τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό από το Αρχείο της Ιεράς Μονής Κύκκου», *ό.π.*, σ. 320-322. Ας σημειωθεί ότι η ανωτέρω επιστολή είναι απαντητική της προαναφερθείσας των προξένων, της 7ης Φεβρουαρίου 1812.

110. Νεοκλή Κυριαζή, «Προξενικά Έγγραφα. Δάνεια των θρόνων Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 13 (1937) 108· *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 284.

111. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 288-292 (τα υπό ημερ. 1.1.1814, 1820;, 15.8.1820, 1.10.1820, 8.10.1820, 1.11.1820, 6.12.1820, 5.2.1821)· «Μία αυτόγραφος ομολογία του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού», *Φωνή της Κύπρου*, 28.3.1925 (ημερ. 1.5.1817)· Ν. Κυριαζή, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *ό.π.*, σ. 123 (ημερ. 1.1.1821)· *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 217, 248, 263, 269, 270, 281, 285, 294-295, 296 (ημερ. 1.1.1814, 1.5.1817, 1820;, 15.8.1820, 1.10.1820, 1.11.1820, 6.12.1820, 1.1.1821, 5.2.1821).

τέσσερα βεβαιωτικά πωλήσεων, με ημερομηνίες 1 Δεκεμβρίου 1811, 1 Απριλίου 1812, 23 Απριλίου 1813 και 25 Αυγούστου 1816¹¹².

Ο Κυπριανός, όπως προκύπτει από τη μελέτη του βίου του, ξεχώρισε ανάμεσα στους Αρχιερείς της εποχής για τις αρετές της τόλμης, της εθνικής περηφάνειας και της χριστιανικής καρτερίας, που τον χαρακτήριζαν. Είχε σαφέστατη επίγνωση της αποστολής του και ζητούσε σε κάθε ευκαιρία τις προσευχές των πιστών και τη βοήθεια του Θεού στην υλοποίησή της, όπως διαπιστώνεται από επιστολή του προς τους πατέρες της Μονής Βατοπαιδίου του Αγίου Όρους, στις 21 Σεπτεμβρίου 1813¹¹³, καθώς και από πλήθος σχετικών τεκμηρίων. Από δε το περιεχόμενο άλλων επιστολών του πληροφορούμαστε επίσης για τη συνεχή μέριμνά του για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων και για την επίλυση των καθημερινών τους προβλημάτων. Τέτοιες επιστολές απηύθυνε για παράδειγμα προς τον Πιεράκη Δημητρίου, στις 12 Ιουλίου 1811, με αναφορές σε διάφορα προσωπικά του ζητήματα και στη γέννηση του

112. Βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 292-295 (όπου τα έγγραφα της 1ης Απριλίου 1812 και της 23ης Απριλίου 1813 χρονολογούνται από διαφορετική πηγή στην 1η Φεβρουαρίου 1812 και στην 21η Απριλίου 1813, αντιστοίχως)· *Αρχείον Κειμένων*, *ό.π.*, σ. 178-179, 195, 201, 244-245. Το έγγραφο της 25ης Αυγούστου 1816 δημοσιεύτηκε επίσης από τους Νεοκλή Κυριαζή, «Εμπόριον και ναυτιλία εν Κύπρω», *Κυπριακά Χρονικά* 9 (1933) 251· Στ. Περδίκη, «Νέα στοιχεία για τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό από το Αρχείο της Ιεράς Μονής Κύκκου», *ό.π.*, σ. 327-329. Περισσότερα για τις οικονομικές δραστηριότητες του Κυπριανού, κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του, βλ. Βασίλη Καρδάση, «Οικονομικές λειτουργίες την εποχή του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, όπως καταγράφονται από το Αρχείο του», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 215-230.

113. Δημοσιεύτηκε από τους Φρίξο Κλεάνθους, «Η επίσκεψη της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσοστόμου στο Άγιο Όρος», *Απόστολος Βαρνάβας* 62 (1991) 331 (απόσπασμα)· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 202-203 (στο σύνολο).

γιου του, Δημήτριου Πιερίδη¹¹⁴, καθώς και προς τον πρόξενο της Γαλλίας στη Λεμεσό Δημήτριο Φραγκούδη, στις 26 Ιουλίου 1814, για τις ζημιές που υπέστη, λόγω του Ρωσοτουρκικού πολέμου¹¹⁵.

Παρόμοιοι περιεχομένου είναι έγγραφά του, με ημερομηνία 5 και 6 Μαρτίου 1818, που αναφέρονται σε υποθέσεις συμβιβασμού αντιδικούντων κατοίκων του νησιού¹¹⁶, καθώς και σχετικό, ημερομηνίας 23 Νοεμβρίου 1820, που αφορά στα κληρονομικά ζητήματα, που προέκυψαν από τον θάνατο του εξάδελφού του, Μεγάλου Οικονόμου της Αρχιεπισκοπής παπα-Σάββα, πατέρα των αγωνιστών του 1821 Κυπριανού, Νικόλαου και Αρχιμανδρίτη Θεοφύλακτου (Θεόφιλου) Θησέα¹¹⁷. Επίσης, σχετική με τη μέριμνά του για τους πτωχούς είναι επιστολή του, ημερομηνίας 21 Απριλίου 1821, προς τον εντεταλμένο γραμματικό του κατηλλικίου της Κυθρέας, με την οποία τον προτρέπει να φανεί φιλεύσπλαχνος προς κάποιο πτωχό κάτοικο και να του χαρίσει ποσό χρημάτων από τους οφειλόμενους φόρους του¹¹⁸.

Παρά τα πολλά και δυσεπίλυτα προβλήματα, που είχε να αντιμετωπίσει κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του, ο Κυπριανός δεν αμέλησε το ζήτημα της δημιουργίας έργων πνευματικής οικοδομής, που θα συνέβαλλαν μακροπρόθεσμα στην ενίσχυση της

114. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Μερικαί παλαιαί οικογένειαι της Κύπρου*, Λευκωσία 1972, σ. 89-90· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 177· Στ. Περδίκη, «Νέα στοιχεία για τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό από το Αρχείο της Ιεράς Μονής Κύκκου», *ό.π.*, σ. 318-319. Απόσπασμα της επιστολής αυτής δημοσίευσε ο Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 142-143 (όπου σημειώνεται η 12η Ιουλίου 1821, ως ημερομηνία αποστολής της επιστολής, αντί της αντίστοιχης του έτους 1811, που είναι το ορθό).

115. Γεώργιου Φραγκούδη, *Ιστορία και γενεαλογία της μεγάλης κυπριακής οικογένειας Φραγκούδη και των συγγενικών οικογενειών*, Αθήνα 1939, σ. 28· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 221.

116. Κ. Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικόν Λεύκωμα*, *ό.π.*, σ. 46-47· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 295-297· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 252-255.

117. Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Περί των κατά το 1821 Λεοντίων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 42 (1978) 70-71 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, *ό.π.*, σ. 434-435]· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 282-283.

118. Βλ. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 267.

ελληνορθόδοξης συνείδησης των Κυπρίων. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται η ίδρυση της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας, εντός κήπου, τον οποίο είχε δωρίσει ο Μητροπολίτης Κυρηναίας Ευγένιος στη Μονή Μαχαιρά, και που αφιέρωσε στην Αγία Τριάδα. Όπως αναφέρεται στην ιδρυτική πράξη, ημερομηνίας 1ης Ιανουαρίου 1812, με τη λειτουργία της Σχολής επεδίωκε να διδάσκονται οι νέοι της Κύπρου την Ορθόδοξη πίστη και να καθίστανται άνδρες θεοσεβείς, δίκαιοι και φιλοπάτριδες. Όρισε επίσης να έχει χαρακτήρα ευρύτερα μορφωτικό και το πρόγραμμα των μαθημάτων της να περιλαμβάνει ένα μεγάλο φάσμα των ελληνικών γραμμάτων, ώστε οι απόφοιτοί της να αποκτούν σημαντικά εφόδια, που θα τους επέτρεπαν να συμβάλουν στην πνευματική και κοινωνική ανάπτυξη του τόπου¹¹⁹.

Επίσης, είναι αξιοσημείωτη η συμβολή του στην ίδρυση της Ελληνικής Σχολής Λεμεσού, όπου με επιστολή, στις 18 Αυγούστου 1819, προς τους προκρίτους της πόλης παρείχε τις κατευθυντήριες γραμμές για τους στόχους της και βεβαίωνε ότι θα κατέβαλλε ετησίως πεντακόσια γρόσια για την κάλυψη των δαπανών της¹²⁰. Εισέφερε επίσης ποσό 6.000 γροσίων για τη στήριξη της έναρξης της λειτουργίας της, όπως αναφέρεται σε επιστολή,

119. Για τη δημοσίευση του εγγράφου της ιδρυτικής πράξης της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 65.

120. Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημου Μυλωνά, «Ανέκδοτα Έγγραφα αναγόμενα εις την ίδρυσιν και συντήρησιν της πρώτης εν Λεμεσώ Ελληνικής Σχολής», *Απόστολος Βαρνάβας* 3 (1920-1921) 25-26· Αριστόδημου Πηλαβάκη, *Η Λεμεσός και τα σχολεία της*, Λεμεσός 1929, σ. 61-63· Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', ό.π., σ. 235-237· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», ό.π., σ. 256-257· Κώστα Κύρρη, «Ανέκδοτα έγγραφα περί της Ελληνικής Σχολής Λεμεσού (1819, 1820)», *Κυπριακαί Σπουδαί* 42 (1978) 89-90· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 261-262.

ημερομηνίας 20 Μαρτίου 1820, του Ιεροδιάκονου Ιλαρίωνα Πασχαλίδη προς τον ανειψιό του Κυπριανού, Νικόλαο Θησέα¹²¹.

Ακόμη, μερίμνησε για τον εμπλουτισμό των ναών της αρχιεπισκοπικής περιφέρειας με εκκλησιαστικά βιβλία, εικόνες και ιερά σκεύη, όπως του καθολικού της Μονής του Αποστόλου Βαρνάβα, προς το οποίο προσέφερε, την 1η Φεβρουαρίου 1816, δώδεκα μηναία, τριώδιο, πεντηκοστάριο, παρακλητική και απόστολο¹²², του καθολικού της Μονής της Αγίας Θέκλας στη Μοσφιλωτή, με την αφιέρωση αργυροεπίχρυσου στέμματος για την εικόνα της Αγίας¹²³, του ναού του Αγίου Σάββα στη Λευκωσία, όπου αφιέρωσε, το 1820, μεγάλο ξύλινο σταυρό¹²⁴, και άλλων.

Ο Κυπριανός, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από αυτόγραφέα του σε πολλά μουσικά χειρόγραφα της Αρχιεπισκοπής και της Μονής Μαχαιρά, ήταν καλός γνώστης και

121. Ιεροδιάκονου Ιλαρίωνος Κυπρίου, «Προς τον λόγιον κύριον Νικόλαον Θησέα», *Ερμής ο Λόγιος* 10 (1820) 519-521. Αργότερα η επιστολή αυτή αναδημοσιεύτηκε από τους Αρχιμανδρίτη Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτη, «Μία επιστολή Ιλαρίωνος του Κυπρίου», *Εκκλησιαστικός Κήρυξ* 2 (1912) 410-412· Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', ό.π., σ. 237-239· Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, ό.π., σ. 257-260· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 264-266.

122. Κυριάκου Χατζηιωάννου, «Ανέκδοτα έγγραφα του εικοσιένα», *Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης* 15 (1971) 121-125 [= *Τα εν Διασπορά Γ' της δεκαετίας 1979-1989. Τόμος τιμητικός για τα ογδοντάχρονά του*, Λευκωσία 1989, σ. 205-210]. Οι αφιερώσεις του Κυπριανού στο τριώδιο και σε ένα από τα μηναία δημοσιεύτηκαν στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 237.

123. Κωστή Κοκκινόφτα, *Ιερά Μονή της Αγίας Θέκλας*, Λάρνακα 1998, σ. 25-26. Φωτογραφία της εικόνας με το στέμμα, που δώρισε ο Κυπριανός, δημοσιεύτηκε στο *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 179.

124. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 121· Αχιλλέα Αχιλλέως, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός καθοδηγητής του Κυπριακού Ελληνισμού», *Απόστολος Βαρνάβας* 32 (1971) 314.

έτρεφε ιδιαίτερη αγάπη προς τη βυζαντινή μουσική¹²⁵. Το ενδιαφέρον του αυτό τεκμηριώνεται από ιδιόχειρο σημείωμά του, του έτους 1792, όπου αναφέρεται σε σπουδές του στον τομέα της βυζαντινής μουσικής, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Μολδοβλαχία και ενώ ήταν ακόμη Ιεροδιάκονος¹²⁶. Ακόμη, καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι, όταν επέστρεψε στην Κύπρο από τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, ανάμεσα στα πολύτιμα λειτουργικά αντικείμενα, τα οποία προσέφερε στη Μονή της μετανοίας του, περιλαμβάνονταν και μουσικά χειρόγραφα¹²⁷. Παρακολουθούσε δε την εξέλιξη της βυζαντινής μουσικής και, ύστερα από την επίσημη υιοθέτηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της νέας Μεθόδου, φρόντισε για τη διάδοσή της στην Κύπρο, αποστέλλοντας στην Κωνσταντινούπολη, γύρω στο 1818, τρεις κληρικούς, τους Μελέτιο, Ιεζεκιήλ και Λεόντιο, για την εκμάθησή της¹²⁸.

Κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του ο Κυπριανός ασχολήθηκε επίσης με διάφορα πρωτόγνωρα ζητήματα, που φαίνεται είχαν δημιουργήσει προβληματισμό ανάμεσα στους Κυπρίους της εποχής, όπως για παράδειγμα το ζήτημα της Μασονίας. Εξέδωσε για τον λόγο αυτό εγκύκλιο, στις 2 Φεβρουαρίου 1815, με την οποία καταδίκασε με σφοδρότητα τους οπαδούς της, δηλαδή τους Φαρμασόνους, όπως τους αποκαλεί, κατά παράφραση του όρου Φραμασόνιοι (*franc-maçon*), και τις δοξασίες τους, που θεωρούσε ότι δεν ήταν συμβατές με τη

125. Γεώργιου Χριστοδούλου, «Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού εις την ιστορίαν του κυπριακού 1821», *Κυπριακαί Σπουδαί* 67-68 (2005) 320.

126. «1762 Φεβρουαρίω· 20ῆς· Τετράδι τῆς α΄ ἑβδομάδος τῆς ἁγίας σαρακοστῆς ἀρχίσαμεν στιχεράριν· μέλους· ἐγὼ ὁ διάκος Κυπριανός καὶ γεώργης χατζηπεργῆ Τεγριμεντζόγλου· μακάρισιν διὰ τὰς ψυχὰς μας τό μέγα ἔλεος δόξα σοι». Βλ. Χριστιάνας Δημητρίου, «Ἡ ανανέωση καὶ αναμόρφωση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς παράδοσης στὴν Κύπρο ἀπὸ τὸν Ἐθνομάρτυρα Κυπριανό», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 436, ὅπου ἡ χρονολογία στὸ ἀνωτέρω σημείωμα τυπώθηκε ὡς 1762, ἀντὶ τῆς σωστῆς 1792.

127. Σ. Μενάρδου, *Ἡ ἐν Κύπρῳ Ἱερά Μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρά*, ὁ.π., σ. 27.

128. Θεόδουλου Καλλίνικου, *Μέγα Θεωρητικόν Ἐκκλησιαστικῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Λευκωσία 1977-1981, σ. 159· Χαράλαμπου Παπαδόπουλλου, «Τὸ μουσικόν ἔργον τοῦ Στυλιανοῦ Χουρμουζίου καὶ βιογραφικαὶ σημειώσεις αὐτοῦ», *Κυπριακαί Σπουδαί* 44 (1980) 154-155· Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Ἡ Κύπρος καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ παράδοση», *Κυπριακαί Σπουδαί* 45 (1981) 336-337.

χριστιανική πίστη. Γι' αυτό και μερίμνησε, ώστε να σταλεί η σχετική εγκύκλιος στον Μητροπολίτη Κιτίου (1810-1821) Μελέτιο, για να αναγνωσθεί στους ναούς της πόλης της Λάρνακας, όπου είχε παρατηρηθεί διάδοση των ιδεών της τεκτονικής κίνησης, και να ενημερωθούν κατάλληλα οι κάτοικοι¹²⁹.

Επέδειξε ακόμη ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιατρική φροντίδα των υποδούλων και κατέστη πρωτοπόρος για την εποχή, αφού παρουσιάζεται με τις ενέργειές του να χρησιμοποιεί τη λογική και τη γνώση, ώστε να συμβάλει στην υγεία και την ευημερία των κατοίκων¹³⁰. Από τις γνωστότερες τέτοιες παρεμβάσεις του είναι η σχετική με την καταπολέμηση της ευλογιάς και των θανατηφόρων επιπτώσεών της. Γι' αυτό και μερίμνησε για την εκπαίδευση στον εμβολιασμό των παιδιών του κοτζάμπαση Χατζηθεόδοτου, συζύγου της αδελφής του Πάφου

129. Η εγκύκλιος αυτή, ημερομηνίας 2 Φεβρουαρίου 1815, πρωτοδημοσιεύτηκε από κώδικα του αρχείου της Αρχιεπισκοπής από τον Αρχιμανδρίτη Φιλόθεο [Χριστοφίδη], «Ο αφορισμός του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού κατά των Μασσόνων», *Φωνή της Κύπρου*, 25/7.9.1900 (παράρτημα). Στη συνέχεια αναδημοσιεύτηκε από τους Γεώργιο Φραγκούδη, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου (1900-1910)*, Αλεξάνδρεια 1911, σ. 25-28· Κ. Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα*, ό.π., σ. 17-18· Γεώργιο Παπαχαραλάμπους, «Ο τεκτονισμός εν Κύπρω από των μέσων του ΙΗ' αιώνας», *Κυπριακαί Σπουδαί* 31 (1967) 83-84 (απόσπασμα)· Θεόδωρο Παπαδόπουλλο, «Προεπαναστατική παρουσία του Τεκτονισμού εν τω ελληνικώ χώρω», *Στασίνας* 3 (1968) 62-65· Ιω. Τσικνόπουλλο, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», ό.π., σ. 269-271· Κύπρω Χρυσάνθη, «Παρατηρήσεις πάνω στην εγκύκλιο κατά των Μασσόνων του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 43 (1979) 163-165· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 228-232. Για σχετικά σχόλια, εκτός από τα όσα γίνονται στις ανωτέρω μελέτες, βλ. επίσης: Επισκόπου Λήδρας και Ηγουμένου Μαχαιρά Επιφανίου, «Περί της εγκυκλίου του Κυπριανού κατά των Φαρμασσόνων», *Αρχείον Κειμένων*, σ. 533-582 [= *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 535-540]· π. Ηλία Κουτραφούρη, «Το παλαιοδιαθηκικό υπόβαθρο της εγκυκλίου του Κυπριανού κατά των Φαρμασσόνων», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 619-633.

130. π. Γεώργιου Ζήνωνος, «Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού στα ιατρικά δρώμενα της Κύπρου», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 635-646.

Χρυσάνθου, Μαρουδιάς, προς τον οποίο παραχώρησε σχετική άδεια, ημερομηνίας 22 Απριλίου 1820¹³¹.

Κινούμενος στα ίδια πλαίσια, έλαβε ειδική πρόνοια για την καταπολέμηση της μάστιγας της ακρίδας με την έκδοση εγκυκλίου, το 1820 περίπου, με την οποία προέτρεπε τους κατοίκους για την εξόντωσή της και στιγμάτιζε την προκατάληψη, ότι δεν έπρεπε να θανατώνεται το καταστροφικό για τη γεωργία έντομο, γιατί δήθεν ξαναγεννιόταν και συνέχιζε τη δράση του¹³². Επίσης, για την καταπολέμηση της ακρίδας μερίμνησε, ώστε να αγιογραφηθούν, μεταξύ των ετών 1820 και 1821, πέραν των εκατό πενήντα εικόνων του Αγίου Τρύφωνα, που παραχώρησε στους ναούς του νησιού, για να προσφερθεί και η εκ Θεού βοήθεια στον αγώνα εναντίον της ακρίδας και να καταδειχθεί με τον τρόπο αυτό η άμεση

131. Λοΐζου Φιλίππου, «Εισαγωγή του δαμαλισμού στην Κύπρο», *Πάφος* 4 (1939) 36· Κωστή Κοκκινόφτα, *Άγιος Δημήτριος Μαραθάσας*, Λευκωσία 2007, σ. 267· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 268. Για τον βίο του Χατζηθεόδοτου και τη συγγενική του σχέση με την οικογένεια των Χρυσανθέων βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Άγιος Δημήτριος Μαραθάσας*, *ό.π.*, σ. 43-52.

132. Βλ. Ιερώνυμου Περιστιάνη, «Ο Εθνομάρτυς Κυπριανός και η γενέτειρά του ο Στρόβολος», *Πανηγυρικό Λεύκωμα*, *ό.π.*, σ. 33-35, όπου παρατίθεται το έγγραφο με τη σημείωση ότι είναι αχρονολόγητο και ανάγεται μεταξύ των ετών 1815-1821. Αναδημοσιεύτηκε από τους Ιω. Τσικνόπουλλο, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 274-277· Γ. Χριστοδούλου, «Η συμβολή του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού εις την ιστορίαν του κυπριακού 1821», *ό.π.*, σ. 327-330· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 289-293.

εξάρτηση κάθε ανθρώπινης ενέργειας από την πρόνοια του Θεού¹³³. Η ενέργειά του αυτή, όπως και η προηγούμενη για την καταπολέμηση της ευλογιάς, φανερώνει την ευρύτητα των πνευματικών του οριζόντων με την υιοθέτηση των βασικών αξιών για τη διάδοση της επιστημονικής γνώσης και για την απαλλαγή από τις δεισιδαιμονικές αντιλήψεις του παρελθόντος.

Μοναδική μαρτυρία των αντιλήψεων αυτών του Κύπριου Αρχιεπισκόπου, βάσει των οποίων πολιτεύτηκε κατά την περίοδο της αρχιερατείας του, αποτελεί η συστατική επιστολή της 1ης Μαΐου 1812, που χορήγησε στον Άγγλο φιλέλληνα λόρδο Φρέντερικ Γκίλφορντ (Frederick Guilford), το περιεχόμενο της οποίας αποτελεί έναν ύμνο για την αξία της μόρφωσης και αντικατοπτρίζει τις αντιλήψεις του για τη συμβολή της παιδείας στην πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου. Με αυτή καλούσε τους εκκλησιαστικούς και τους λαϊκούς παράγοντες της Κύπρου να διευκολύνουν τον Άγγλο φιλέλληνα και να του επιτρέψουν να έχει πρόσβαση στις βιβλιοθήκες τους για τη μελέτη των χειρογράφων και των

133. Για μία πρώτη καταγραφή των χωριών, στα οποία διασώζονται εικόνες του Αγίου Τρύφωνος, που αγιογραφήθηκαν με οδηγίες του Κυπριανού, βλ. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, «Η ακολουθία του Αγίου Τρύφωνος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 33 (1969) 200. Περισσότερα για το ζήτημα αυτό και για τα εργαστήρια, όπου αγιογραφήθηκαν εικόνες του Αγίου Τρύφωνος, βλ. Χριστόδουλου Χατζηχριστοδούλου, «"Ορκίζω υμάς κάκιστα θηρία". Φορητές εικόνες του Αγίου Τρύφωνος επί Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού (1810-1821)», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 373-408, όπου ο αριθμός τους αναβιβάζεται στις εκατόν πενήντα. Επίσης βλ. *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 195-213, όπου παρατίθεται κατάλογος των χωριών, στα οποία εντοπίζονται εικόνες του Αγίου Τρύφωνος, με ενδεικτικές φωτογραφίες των διαφόρων τεχνοτροπιών τους.

βιβλίων τους¹³⁴. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι, παρά τα πολλαπλά καθήκοντά του, παρακολουθούσε τις εκδοτικές δραστηριότητες στον ευρύτερο ελληνικό χώρο, όπως διαπιστώνεται από τον εντοπισμό ανάμεσα στα βιβλία της προσωπικής του βιβλιοθήκης του τρίτομου Συναξαριστή του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη, που τυπώθηκε στη Βενετία, το 1819¹³⁵.

Μία άλλη από τις σημαντικές πτυχές των δραστηριοτήτων του Κυπριανού αφορά στη στήριξη των σταυροπηγιακών Μονών του νησιού, όπως για παράδειγμα της Μονής Κύκκου, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως. Το ίδιο έπραξε και για τη Μονή του Αγίου Νεοφύτου, στην οποία, κατά τη διάρκεια περιοδείας του στην επαρχία της Πάφου, για να συμβάλει ώστε να ξεπεραστούν οι πολλές ανάγκες και τα υπερβολικά χρέη των κατοίκων, έλαβε πρόνοια για την ομαλή λειτουργία της και χειροτόνησε, στις 25 Σεπτεμβρίου 1815, τον

134. Την επιστολή αυτή, μαζί με σχετικά σχόλια, δημοσίευσε ο Στυλιανός Περγίκης, «Συστατική επιστολή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού προς τον Λόρδο Γκίλφορντ», *Κυπριακαί Σπουδαί* 72 (2010) 97-110. Αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 198-199. Για την επίσκεψή του στην Κύπρο αναφέρεται και ο ίδιος ο λόρδος Γκίλφορντ σε σχετική επιστολή, που δημοσίευσε η Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, *Τα ταξίδια του λόρδου Guilford στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα 2000, σ. 254-255. Επίσης βλ. *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 200.

135. Κώστα Κύρρη, «Ανέκδοτος επιστολή του Σέργιου Μακραίου (1805), επί κενής σελίδος βιβλίου της Βιβλιοθήκης του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού», *Στασίνας* 3 (1968) 102.

νέο Ηγούμενό της Ιωακείμ Μελισσοβούκα (1815-1821), ο οποίος βρήκε μαρτυρικό θάνατο κατά τις σφαγές του Ιουλίου του 1821¹³⁶.

Ιδιαίτερο βέβαια υπήρξε το ενδιαφέρον του για τη λειτουργία της Μονής Μαχαιρά, όπου έζησε τα πρώτα χρόνια της μοναχικής του υποταγής και την οποία, σύμφωνα με όσα έχουν αναφερθεί, βοήθησε με τη διεξαγωγή εράνων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες για να αντιμετωπίσει τα πολλά οικονομικά προβλήματά της. Αλλά και στα χρόνια της αρχιερατείας του στήριξε τη Μονή, όπως για παράδειγμα το 1813, οπότε παραχώρησε στην Αδελφότητά της το τσιφλίκι της Τύμβου, που αγόρασε, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, από τον Δημήτριο Παυλίδη¹³⁷. Το 1813 παραχώρησε με σχετικό έγγραφο στη Μονή και δεκαπέντε λαϊκούς υπηρέτες, για να εργαστούν προς όφελός της, μαζί με τους υπόλοιπους εξήντα, που

136. Το σχετικό έγγραφο δημοσιεύτηκε από τους Ιωάννη Χατζηιωάννου, *Ιστορία και έργα Νεοφύτου Πρεσβυτέρου Μοναχού και Εγκλείστου*, Αλεξάνδρεια 1914, σ. 326· Λοΐζο Φιλίππου, «Συμβολή εις την ιστορία της Μονής του Αγίου Νεοφύτου», *Κυπριακά Χρονικά* 3 (1925) 271· Ιω. Τσικνόπουλλο, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 122-123· Ο ίδιος, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», ό.π., σ. 297-298· Ο ίδιος, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, Λευκωσία 1971, σ. 415· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 233. Για τον Ηγούμενο Ιωακείμ βλ. Ιωάννη Τσικνόπουλλου, *Ο Άγιος Νεόφυτος και η Ιερά αυτού Μονή*, Πάφος 1955, σ. 70-75, παρατίθεται φωτοτυπία του ανωτέρω εγγράφου. Σήμερα φυλάσσεται στο Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Βιβλίον Α΄, Μέρος Α΄, Αρχείον Αρχιεπισκόπου Κυπριανού (1810-1821)*, αρ. 1γ.

137. Το δωρητήριο έγγραφο του τσιφλικιού στη Μονή Μαχαιρά δημοσιεύτηκε από τους Σ. Μενάρδο, *Η εν Κύπρω Ιερά Μονή της Παναγίας του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 142-149· Αντώνιο Ιντιάνο, «Δραγομάνοι και Δραγομανία στην Κύπρο», *Κυπριακαί Σπουδαί* 2 (1938) 169-171 (απόσπασμα)· Ιω. Τσικνόπουλλο, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», ό.π., σ. 260-265· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 204-211. Για τη βιβλιογραφία γύρω από τη δημοσίευση του εγγράφου, ημερομηνίας 29 Δεκεμβρίου 1810, που αφορά στην αγορά του τσιφλικιού βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 52.

είχε στην υπηρεσία της, έτσι ώστε να μπορέσει να αυξήσει τα εισοδήματά της και να αντεπεξέλθει στα οικονομικά της προβλήματα¹³⁸.

Ακόμη, μερίμνησε για την ανέγερση, το 1806, του Μετοχίου του Αγίου Ελευθερίου στη Λευκωσία¹³⁹ και για την επιδιόρθωση, το 1818, με τη συνδρομή του ανεπιού του Χατζησάββα, του παρεκκλησίου του Αγίου Ονουφρίου στο ομώνυμο Μετόχιο¹⁴⁰. Αφιέρωσε επίσης στη Μονή αρκετές εικόνες και εκκλησιαστικά σκεύη, που σώζονται, τόσο στο κεντρικό μοναστηριακό οικοδόμημα, όσο και στο Μετόχιο του Αγίου Ελευθερίου¹⁴¹. Ανάμεσα στις τελευταίες περιλαμβάνονται η εφέστιος εικόνα του ναού του Μετοχίου, όπου απεικονίζονται οι Άγιοι Ελευθέριος και Στυλιανός (1816), καθώς και του Αγίου Χαραλάμπους, οι οποίες, με βάση την ερμηνεία σχετικών επιγραφών, μαζί με αυτές του Αγίου Φανουρίου (1817) στον ναό της Φανερωμένης στη Λευκωσία και της Παναγίας της Οδηγήτριας στη

138. Βλ. Σ. Μενάρδου, *Η εν Κύπρω Ιερά Μονή του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 149-153· Ιω. Τσικνόπουλλου, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», ό.π., σ. 266-269· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 212-216, όπου και δημοσιεύεται.

139. Αρχιμανδρίτη Γρηγόριου Μαχαιριώτη, «Το εν Λευκωσία Μετόχιον της Μονής Μαχαιρά και ο Εθνομάρτυς Κυπριανός», *Ελευθερία*, 20.10.1923. Αναδημοσιεύτηκε από τον Φ. Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργο του*, ό.π., σ. 27-31 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', ό.π., σ. 289-292].

140. Αρχιμανδρίτη Γρηγόριου Μαχαιριώτη, «Το παρεκκλήσιον Άγιος Ονούφριος και ο Εθνομάρτυς Κυπριανός», *Φωνή της Κύπρου*, 9.5.1942. Αναδημοσιεύτηκε από τον Φ. Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργο του*, ό.π., σ. 36-38 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', ό.π., σ. 297-299]. Επίσης βλ. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 255.

141. Κατάλογο των αφιερωμάτων αυτών παραθέτει ο Ιω. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 120-121. Φωτογραφίες μερικών αφιερωμάτων παρατίθενται στο *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 150-163, 166-168, 182-183.

Μονή Μαχαιρά, αποδόθηκαν στον χρωστήρα του ίδιου του Κυπριανού¹⁴², ένα ζήτημα, ωστόσο, που χρήζει περαιτέρω έρευνας.

Επίσης, την περίοδο της αρχιερατείας του έδωσε οδηγίες για τη συγγραφή πολυελέου προς την Παναγία τη Μαχαιριώτισσα, που συνετέθη στην Κωνσταντινούπολη από τον μουσικοδιδάσκαλο Χουρμούζιο τον Χαρτοφύλακα, μετά το έτος 1814. Στη συνέχεια ο πολυέλεος αυτός διασκευάστηκε, το 1819, από πατέρες της Μονής Βατοπαιδίου του Αγίου Όρους, ώστε να ψάλλεται σε κάθε γιορτή της Παναγίας¹⁴³. Γι' αυτή τη βοήθεια, που ο Κυπριανός παρείχε στη Μονή Μαχαιρά, ο Νικόλαος Σολωμού Νικολαΐδης τον αποκαλεί, σε στιχούργημα που συνέθεσε το 1820, «προστάτη» και «προασπιστή» της Μονής και υμνεί τη μεγάλη συμβολή του στη λειτουργία της¹⁴⁴.

Ο Κυπριανός υπήρξε άριστος γνώστης της φαναριώτικης διπλωματίας και πολιτικής της εποχής, στην οποία μυήθηκε κατά τη μακρά παραμονή του στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και εφάρμοζε με επιτυχία κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του στην Κύπρο. Ήταν επίσης υπεύθυνος της συλλογής των φόρων και είχε να αντιμετωπίσει την απληστία και αυθαιρεσία των κατακτητών, με τους οποίους βρισκόταν σε διαρκή αντιπαλότητα, κάτι που αδυνατούσαν να κατανοήσουν οι ξένοι περιηγητές, οι οποίοι επισκέφθηκαν την Κύπρο κατά την περίοδο της αρχιερατείας του. Το γεγονός ότι είχε το προνόμιο να απευθύνεται στην Πύλη και να καταγγέλλει τις παρεκτροπές των Τούρκων διοικητών σε βάρος των υποδούλων συνέτεινε, ώστε να αντιμετωπίζεται με εχθρότητα από τους τοπικούς αξιωματούχους. Γι' αυτό και ήταν υποχρεωμένος να υιοθετεί μία πολύ προσεκτική πολιτική έναντί τους.

142. Κώστα Γερασίμου, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και η αγιογραφική του δράση», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 410-411.

143. Βλ. *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 188-189· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 66. Ο πολυέλεος διαφυλάσσεται σήμερα στο σκευοφυλάκιο της Μονής Βατοπαιδίου.

144. Βλ. Γεώργιου Παπαχαλαράμπους, «Ο Πετράκης Καρύδης, το χειρόγραφον και η οικογένειά του», *Κυπριακαί Σπουδαί* 29 (1965) 204-205· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 288, όπου παρατίθενται οι σχετικοί στίχοι. Περισσότερα για τις σχέσεις του Κυπριανού με τη Μονή Μαχαιρά βλ. Χωρεπισκόπου Αμαθούντος Νικολάου, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός ως πνευματικό τέκνο της Ιεράς Μονής Μαχαιρά», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 133-141.

Οι ξένοι επισκέπτες του νησιού, όμως, ζώντας σε ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον, και προφανώς επηρεασμένοι από την αντικληρική στάση των κοινωνιών από τις οποίες προέρχονταν, έμεναν στους εξωτερικούς τύπους και δεν αντιλαμβάνονταν τις ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες της εποχής, και ούτε κατανοούσαν την πολιτική, που όφειλε να ακολουθεί έναντι των κατακτητών, για να διασφαλίζει τη ζωή και την τιμή των Χριστιανών κατοίκων. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αδυνατούν να ερμηνεύσουν τις εθναρχικές διαστάσεις του αξιώματος του Κύπριου Αρχιεπισκόπου. Γι' αυτό και ορισμένοι διατύπωσαν στα περιηγητικά τους κείμενα ανακριβή σχόλια για την προσωπικότητα και την πολιτική του¹⁴⁵.

Ας σημειωθεί ότι ο Κυπριανός αποτύπωσε κατά τρόπο μοναδικό στο μελανοδοχείο, που μερίμνησε να κατασκευαστεί το 1812, την εθναρχική αυτή ιδιότητα του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου Κύπρου. Σε αυτό πρόβαλε σε ανάγλυφες παραστάσεις τα τρία γνωστά αυτοκρατορικά προνόμια της Εκκλησίας της Κύπρου, δηλαδή να φορεί ο Αρχιεπίσκοπος πορφυρό μανδύα, να φέρει αυτοκρατορικό σκήπτρο και να υπογράφει με ερυθρό μελάνι¹⁴⁶. Το ιερό αυτό κειμήλιο, που σήμερα φυλάσσεται στο σκευοφυλάκιο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, χρησιμοποιήθηκε έκτοτε σε σημαντικές στιγμές της κυπριακής ιστορίας, όπως κατά την υπογραφή από τα μέλη της Παγκύπριας Συνέλευσης του ενωτικού δημοψηφίσματος της 25ης

145. Για τον εθναρχικό ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Εθναρχικός ρόλος της Ορθοδόξου Ιεραρχίας. Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου βιοτή», *Κυπριακαί Σπουδαί* 35 (1971) 95-113· Ανδρέα Βίττη, «Ο Εθναρχικός ρόλος της Εκκλησίας της Κύπρου», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 6 (2003) 49-79.

146. Για το μελανοδοχείο του Κυπριανού βλ. Ιεροδιάκονου Νικόλαου Ευαγγελίδη, «Μελανοδοχείον της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 9 (1912) 58-61 [= «Εν ιστορικών Μελανοδοχείων. Τα προνόμια της Κυπριακής Εκκλησίας. Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *Ελευθερία*, 21/3.2.1912]· Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Το μελανοδοχείον του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 45 (1981) 143-160 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, ό.π., σ. 365-390]. Για την εθναρχική ιδιότητα του Κύπριου Αρχιεπισκόπου βλ. επίσης: Μητροπολίτη Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου Ανδρέα Νανάκη, «Ο Ιερομάρτυρας Κύπρου Κυπριανός. Η Εθναρχούσα Εκκλησία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν από το 1821», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 173-188.

Νοεμβρίου 1917¹⁴⁷. Επίσης, κάθε νέος Αρχιεπίσκοπος τη μέρα της ενθρόνισής του υπογράφει για πρώτη φορά με μελάνι, που λαμβάνει από το μελανοδοχείο αυτό, σε μια συμβολική ενέργεια κατάδειξης της ιστορικότητας του θεσμού¹⁴⁸.

Ανάμεσα στους ξένους περιηγητές, οι οποίοι επισκέφθηκαν την Κύπρο κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Κυπριανού, περιλαμβάνεται ο Άγγλος Τζων Μακντόναλντ Κίννεϊρ (John Macdonald Kinneir), το 1814, ο οποίος, επηρεασμένος προφανώς από τις προκαταλήψεις των Ευρωπαίων λογίων έναντι της Ορθόδοξης Εκκλησίας, εκφράζεται με περιφρόνηση για τον τρόπο του βίου του. Όπως σημειώνει στο οδοιπορικό του, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος ζούσε πολυτελή ζωή και κερδοσκοπούσε σε βάρος του λαού, μονοπωλώντας την εμπορία του σιταριού. Τα γραφόμενά του, ωστόσο, είναι βέβαιο ότι δεν στηρίζονται σε αντικειμενική πληροφόρηση, αφού, όπως αναφέρει, πολλά από αυτά αντλήθηκαν από πληροφορίες του διορισμένου από την Πύλη Κωνσταντινουπολίτη δραγομάνου του νησιού, ο οποίος, σύμφωνα και με δήλωσή του, διέκειτο εχθρικά έναντι του Αρχιεπισκόπου. Ακόμη, είναι φανερό από ο κείμενό του ότι δεν είχε αντιληφθεί ποιος ήταν ο θεσμικός ρόλος του Κυπριανού στη διοίκηση του νησιού και ότι στην πραγματικότητα δεν είχε κανένα λόγο στη διαχείριση των δημόσιων προσόδων¹⁴⁹.

Δύο άλλοι ξένοι επισκέπτες, ο Άγγλος Γουίλλιαμ Τέρνερ (William Turner), το 1815, και ο Εσθονός Όττο φον Ρίχτερ (Otto von Richter), ένα χρόνο αργότερα, δεν βρίσκουν κάτι θετικό να αναφέρουν για τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο και αφήνουν συγκεκριμένα αιχμές για την πολιτεία του. Ο μεν Τέρνερ σημειώνει στο οδοιπορικό του, ότι ο Κυπριανός είχε

147. «Παγκύπριον Ψήφισμα υπέρ της Ενώσεως της Κύπρου. Η Συνέλευσις εν τη Αρχιεπισκοπή», *Ελευθερία*, 2/15.12.1917 [= Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1912-1920)*, Λευκωσία 2004, σ. 547].

148. Επισκόπου Λήδρας και Ηγουμένου Μαχαιρά Επιφανίου, «Ευθύνεται ο Κυπριανός για την έξωση και την εξορία του Χρυσάνθου;», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 521. Φωτογραφία του μελανοδοχείου δημοσιεύτηκε σε αρκετές εκδόσεις, όπως και στο *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 128-129.

149. C.D. Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, ό.π., σ. 416-417· Α. Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Γ', ό.π., σ. 1052-1057· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 218-220.

κατηγορηθεί από διάφορους στην Κωνσταντινούπολη για τυραννία και απληστία, αλλά οι απεσταλμένοι του Σουλτάνου τον είχαν αθώωσει¹⁵⁰. Ο δε Ρίχτερ παρουσιάζει τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο ως ένα άτομο με αυτοπεποίθηση, που γνώριζε και μιλούσε την Τουρκική γλώσσα και ήταν αντίβαρο του Τούρκου διοικητή στη διακυβέρνηση του νησιού¹⁵¹. Από τη μελέτη των κειμένων αμφοτέρων καταδεικνύεται για άλλη μια φορά η αδυναμία των ξένων περιηγητών να κατανοήσουν ότι ο ρόλος των Κύπριων Αρχιερέων ήταν πολύ διαφορετικός από αυτόν που αντιλαμβάνονταν.

Επίσης, ένας άλλος ξένος περιηγητής της ίδιας εποχής, ο Γάλλος Αμπρουάζ Φιρμέν Ντιντό (Ambroise Firmin Didot), ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο στα τέλη του 1816 - αρχές του 1817, αναφέρει ότι ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος ήταν πάντοτε απασχολημένος με την επίλυση των διαφορών των Ελλήνων. Επέσυρε δε, όπως σημειώνει, την ποινή του αφορισμού στην περίπτωση, που οι διάδικοι δεν αποδέχονταν την κρίση του και ανακοίνωναν την πρόθεσή τους να καταφύγουν στα πολιτικά δικαστήρια¹⁵². Η επικριτική αυτή στάση του οφείλεται και πάλι στις γενικότερες αντιλήψεις των ξένων επισκεπτών για τον ρόλο της Εκκλησίας στην καθημερινή ζωή των κατοίκων και στην άγνοιά τους για την εθναρχική της υπόσταση, που υποχρέωνε τους Κύπριους Αρχιερείς να ασχολούνται, ανάμεσα στα άλλα, και με το οικογενειακό δίκαιο των πιστών. Η δε προσπάθεια, για να παραμένουν οι εκδικαζόμενες υποθέσεις εντός της χριστιανικής κοινότητας, για την οποία επικρίνεται ο Κυπριανός,

150. Για τη βιβλιογραφία γύρω από την αναφορά του Τέρνερ βλ. τα σχετικά στη σημείωση αρ. 68.

151. Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, *Κύπρος, 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα 2000, σ. 59· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 238. Για τους ανωτέρω περιηγητές, Κίννεϊρ, Τέρνερ και Ρίχτερ και τις εντυπώσεις τους από τη συνάντησή τους με τον Κυπριανό βλ. Μητροπολίτη Κένυας Μακάριου Τηλλυρίδη, «Πώς είδαν οι ξένοι περιηγητές τον Αρχιεπίσκοπο και Εθνομάρτυρα Κυπριανό», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 11 (2016) 288-290.

152. Χρίστου Κάρμιου (μτφρ.), «Ambroise Firmin Didot: Εντυπώσεις από την Κύπρο (1816-1817)», *Ο Κύκλος* 3-4 (1980) 94-95· Λουκίας Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ, «Σημειώσεις από ένα ταξίδι στην Κύπρο του 1816-17», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 6 (2003) 90.

οφείλεται στις ανεξέλεγκτες καταστάσεις, που μπορούσαν να προκληθούν από την ανάμειξη των κρατούντων, τις συνέπειες της οποίας, όπως φαίνεται, ο Γάλλος περιηγητής δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει.

Μύηση στη Φιλική Εταιρεία

Στο μεταξύ, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1810 ο υπόδουλος Ελληνισμός άρχισε να οργανώνεται, για να αγωνιστεί για την απελευθέρωσή του από τα δεσμά της πολύχρονης δουλείας. Το γεγονός αυτό δεν άφησε ασυγκίνητο τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο και άλλους επιφανείς κληρικούς και πλούχιοντες του νησιού, οι οποίοι μνήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία και στις δραστηριότητές της. Οι πολλαπλές δυσχέρειες, όμως, που πήγαζαν από τη μεγάλη απόσταση της Κύπρου από τις περιοχές της επικείμενης εξέγερσης, και ειδικά η εγγύτητά της προς την Αίγυπτο και τη Συρία, όπου υπήρχαν συμπαγείς μουσουλμανικοί πληθυσμοί και μεγάλη συγκέντρωση οθωμανικών στρατευμάτων, η άμεση μεταφορά των οποίων στο νησί θα οδηγούσε σε ανώφελη αιματοχυσία, συνέτειναν ώστε να μη συμπεριληφθεί στον κεντρικό επαναστατικό σχεδιασμό. Για τον λόγο αυτό, καθορίστηκε στο άρθρο 15 του σχεδίου δράσης των Φιλικών, που διαμορφώθηκε στο Ισμαήλιο της Βεσσαραβίας, τον Οκτώβριο του 1820, ότι η Κύπρος θα συμμετείχε στον αγώνα με οικονομική συνδρομή και αποστολή εφοδίων, όπως τονίζεται και από τη διαβεβαίωση του

Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, γεγονός που μαρτυρεί προσωπικές επαφές του με Φιλικούς¹⁵³. Είναι πολύ πιθανόν μάλιστα, ότι αυτός που μετέφερε στα μέλη της Φιλικής Εταιρείας την υπόσχεση του Κυπριανού για βοήθεια είναι ο Δημήτριος Ίπατρος από το Μέτσοβο, ο οποίος είχε κατέλθει στο νησί, είτε την άνοιξη του 1819, είτε το καλοκαίρι του 1820, ή και σε αμφότερες τις χρονολογίες, στα πλαίσια των περιοδειών του στην περιοχή, ως αποστόλου της Εταιρείας¹⁵⁴.

Ακολούθως, αμέσως μετά το συνέδριο της Βεσσαραβίας, ο επικεφαλής της επαναστατικής κίνησης Αλέξανδρος Υψηλάντης απέστειλε επιστολή, στις 8 Οκτωβρίου 1820, προς τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο, με την οποία τον καλούσε να στείλει τη συνδρομή του, «διότι ή ἔναρξις τοῦ Σχολείου ἐγγίζει», όπως σημείωνε κατά τον μυστικό τρόπο επικοινωνίας των Φιλικών. Η επιστολή, σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε αυτήν, εστάλη προς τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο μέσω του Φιλικού Αντώνιου Πελοπίδα από τη Στεμνίτσα της Πελοποννήσου,

153. «Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κ. Κυπριανός ὑπεσχέθη νά συνεισφέρει χρήματα ἢ τροφάς, ὅσας δυνηθῆ. Λοιπὸν ὁ Καλὸς πρέπει νά γράψῃ πρὸς τὴν Μακαριότητά του προτρεπτικά δηλοποιῶν τῶν πραγμάτων τὴν κατάστασιν, διὰ νά φιλοτιμηθῆ νά βοηθήσῃ ἀναλόγως τῆ φήμῃ τῆς νήσου ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὸ προνόμιον οἱ Κύπριοι νά διοικοῦν αὐτοὶ σχεδὸν τοσοῦτους χρόνους. Ταῦτα δέ τὰ γράμματα ὁ ῥηθεὶς Πελοπίδας, ἢ προτοῦ, ἢ ἐπιστρέφων ἐξ Αἰγύπτου, νά περάσῃ εἰς Κύπρον καὶ νά τὰ ἐγχειρίσῃ τῆ αὐτοῦ Μακαριότητι, διὰ νά ἐμβάσῃ ὁ ἅγιος Κύπρου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἢ νά στείλῃ τὰς τροφάς, ὅπου διορισθῆ· καὶ τέλος νά σκεφθῆ, πῶς νά διαφυλάξῃ τὸ ποίμνιόν του ἀπὸ τούς κατοίκους ἐκεῖ ἐχθρούς». Βλ. Ἰωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Α', Αθήνα 1859, σ. 53-54. Αναδημοσιεύτηκε ἀπὸ τοὺς Ἀνδρέα Μιτσίδη, «Ἡ ἐθνικὴ προσφορὰ τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία (1571-1878)», *Ἀπόστολος Βαρνάβας* 32 (1971) 210-*Ἀρχεῖον Κειμένων*, σ. 276.

154. Για την επίσκεψη ή τις επισκέψεις του Δ. Ίπατρος στην Κύπρο βλ. Στέφανου Παπαδόπουλου, «Ο Φιλικός Δημήτριος Ίπατρος», *Ελληνικά* 16 (1958-1959) 153-155.

προς τον οποίο ο Υψηλάντης έγραψε, την ίδια περίοδο, και ιδιαίτερη επιστολή, που σώζεται αχρονολόγητη¹⁵⁵.

Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, οι συναντήσεις του Κυπριανού με τους Φιλικούς απεσταλμένους πραγματοποιήθηκαν σε κρύπτη στην παρακείμενη στην Αρχιεπισκοπή Ελληνική Σχολή¹⁵⁶, όπου σήμερα στεγάζεται το Παγκύπριο Γυμνάσιο. Στις 9 Ιουλίου 1954, εντοιχίστηκε στην κρύπτη αυτή από τον Ελληνικό Πνευματικό Όμιλο Κύπρου αναμνηστική πλάκα με σχετική επιγραφή για το γεγονός. Αρκετά χρόνια αργότερα, στις 10 Δεκεμβρίου 1992, εντοιχίστηκε και μία δεύτερη αναμνηστική πλάκα με την ευκαιρία της ανακαίνισης της κρύπτης, στα πλαίσια των εορτασμών των εκατοντάχρονων του Παγκυπρίου Γυμνασίου¹⁵⁷.

Μία έμμεση μαρτυρία για τις σχέσεις του Κυπριανού με τη Φιλική Εταιρεία αποτελεί η αναγραφή του ονόματος του Αρχιδιακόνου του, Μελετίου, στον κατάλογο των Φιλικών του αρχείου του Παναγιώτη Σέκερη, σε σύνδεση με τον καταγόμενο από την Κρήτη Φιλικό Ιωάννη Βελισσάριο. Στη σχετική καταγραφή διευκρινίζεται, ότι ο Μελέτιος ήταν διδάσκαλος

155. Οι δύο επιστολές δημοσιεύτηκαν από τους Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Φιλική Εταιρεία. Αναμνηστικόν τεύχος επί τη 150ετηρίδι*, Αθήνα 1964, σ. 74-75 (το κείμενο), σ. 189-190, 195 (τα φωτοαντίγραφα)· Ο ίδιος, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 13-15· Α. Μιτσίδη, «Η εθνική προσφορά της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)», *ό.π.*, σ. 210-212· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 277-280. Ας σημειωθεί ότι η επιστολή προς τον Πελοπίδα είναι βέβαιο ότι γράφτηκε την ίδια μέρα με την αντίστοιχη προς τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο.

156. Γεώργιου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 12 (η παραπομπή, όπως και αυτές που ακολουθούν, γίνονται στην α΄ έκδοση· η β΄ έκδοση πραγματοποιήθηκε το ίδιο έτος).

157. Βλ. Γεώργιου Χατζηκωστή (επιμ.), *Επιγραφές και επιγράμματα στο Παγκύπριο Γυμνάσιο*, Λευκωσία 1992, σ. 68-70· *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 70-73, όπου σε αμφότερα παρατίθενται φωτογραφίες της κρύπτης και των σχετικών επιγραφών. Στα πλαίσια της τελετής για την αποκάλυψη της δεύτερης πλάκας ο διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου, Γ. Χατζηκωστής, εκφώνησε σχετική ομιλία. Βλ. Γεώργιου Χατζηκωστή, «Ομιλία κατά την αποκάλυψη αναμνηστικής πλάκας στην "Κρύπτη των Φιλικών", 10 Δεκεμβρίου 1992», *Πνευματική Κύπρος* 370 (1993) 81-83.

κοντά στον Κυπριανό: «Τῷ διδασκάλῳ Μελετίῳ [παρά τῷ] Κυπριανῷ, Κύπρον»¹⁵⁸. Ο εντοπισμός της αναφοράς αυτής απαντά και στο ερώτημα για το ποιος ήταν ο διδάσκαλος στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας, την οποία, όπως αναφέρθηκε, ίδρυσε ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος, την 1η Ιανουαρίου 1812. Παλαιότερα, επειδή δεν είχε εντοπιστεί οτιδήποτε σχετικό στις πηγές της εποχής για την επίλυση του σχετικού ερωτήματος, είχε προταθεί από κάποιους συγγραφείς, ότι διδάσκαλος ήταν ο μετέπειτα Μητροπολίτης Κιτίου (1821-1837) Λεόντιος Μυριανθέας¹⁵⁹, άποψη, όμως, που απορρίφθηκε από άλλους¹⁶⁰. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Μελέτιος υπηρέτησε επίσης και ως ο ιδιαίτερος γραμματέας του Κύπριου

158. Βαλέριου Μέξα, *Οι Φιλικοί. Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του Αρχείου του Σέκερη*, Αθήνα 1937, σ. 35.

159. Ο Δημήτριος Νικολαΐδης, «Ολίγα περί της Νήσου Κύπρου», *Νέον Κίτιον*, 10/22.10.1879, αναφέρει ότι ο πρώτος διδάσκαλος της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας ονομαζόταν Λεόντιος Μυριανθέας, χωρίς, όμως, να δίνει άλλες πληροφορίες. Στη συνέχεια, όμως, ταυτίστηκε από μεταγενέστερους συγγραφείς με τον ομώνυμο Μητροπολίτη Κιτίου. Βλ. Ιωάννη Συκουτρή, *Εκθεσις της κριτικής επιτροπείας του Α΄ Φιλολογικού διαγωνισμού της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου Κύπρου κ.κ. Κυρίλλου Βασιλείου του από Κερύνειας*, Λευκωσία 1924, σ. 75-76· Ι. Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, ό.π., σ. 116· Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α΄, ό.π., σ. 190· Κλ. Μυριανθόπουλου, *Η συμβολή της Μαραθάσης εις την Εκκλησίαν*, ό.π., σ. 87.

160. Ενδεικτικά βλ. Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Περί των κατά το κυπριακόν 1821 Λεοντίων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 42 (1978) 59-60 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, ό.π., σ. 415-418].

Αρχιεπισκόπου¹⁶¹. Αμφότεροι, όπως είναι γνωστό, συμμαρτύρησαν κατά τις σφαγές της 9ης Ιουλίου, οπότε, σύμφωνα με εκ παραδόσεως μαρτυρία, απαγχονίστηκε πρώτος ο Κυπριανός στη συκαμινιά της πλατείας Σεραγίου και ακολούθως ο Αρχιδιάκονος στον απέναντι ευρισκόμενο πλάτανο¹⁶².

Οι σφαγές της 9ης Ιουλίου 1821 και ο μαρτυρικός του θάνατος

Όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, τον Μάρτιο του 1821, παρά το γεγονός ότι στην Κύπρο δεν εκδηλώθηκε ένοπλη εξέγερση, οι τοπικές Αρχές εφάρμοσαν σειρά από σκληρά μέτρα, που αποσκοπούσαν στον αποκεφαλισμό της εκκλησιαστικής και πολιτικής ηγεσίας και στον εκφοβισμό του πληθυσμού. Τα γεγονότα που ακολούθησαν αποτελούν την τραγικότερη πτυχή των μεγάλων δοκιμασιών του Ελληνισμού του νησιού, κατά τη διάρκεια των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες, με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό και τους τρεις Μητροπολίτες Πάφου Χρύσανθο, Κιτίου Μελέτιο και Κυρηναίας

161. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 120. Σε επιστολή της εποχής, ωστόσο (βλ. Ιλαρίωνος Κυπρίου, «Προς τον λόγιον κύριον Νικόλαον Θησέα», ό.π., σ. 520), αναφέρεται ότι ο γραμματικός του Κυπριανού ονομαζόταν Σέργιος, οπωσδήποτε ο επονομαζόμενος Πασχαλίδης, αφού, όπως σημειώνεται σε αυτήν, την ίδια περίοδο μεριμνούσε για τις σπουδές στο εξωτερικό μη κατονομαζόμενου αδελφού του, δηλαδή του ίδιου του επιστολογράφου, Ιλαρίωνα Πασχαλίδη (για τη μόρφωση και τις σπουδές του βλ. τα σχετικά στις μελέτες «Κύπριοι λόγιοι και εκδοτική δραστηριότητα (τέλη 18ου - αρχές 19ου αι.)» και «Φιλελληνισμός και Κύπρος κατά την Ελληνική Επανάσταση», στις σελ. 251-257 και 271-272, αντιστοίχως). Ας σημειωθεί ότι ο Σέργιος Πασχαλίδης υπέγραψε, κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Κυπριανού, δύο έγγραφα, ημερομηνίας 25 Αυγούστου 1816 και 5 Μαρτίου 1818, που αναφέρονται σε διάφορα ζητήματα και τα οποία βεβαιώνονται από τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο. Βλ. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 245, 253. Επίσης υπέγραψε, ως ένας από τους προύχοντες του τόπου, τα πρακτικά της γενικής συνέλευσης της 4ης Νοεμβρίου 1830, η οποία κατάρτισε «κοινοβουλευτικό σύστημα» των διαφόρων κοινοτικών υποθέσεων. Βλ. *Τα Έγγραφα* 14.

162. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 15.

Λαυρέντιο, καθώς και μεγάλος αριθμός προκρίτων, εκτελέστηκαν και οι περιουσίες τους διμεύθηκαν. Οι συνθήκες που επικράτησαν ήταν εξαιρετικά δύσκολες και ο ελληνικός πληθυσμός του νησιού δοκιμάστηκε σκληρά, εξαιτίας των βιαιοτήτων των τοπικών αξιωματούχων και των λεηλασιών, που ακολούθησαν και ερήμωσαν τον τόπο.

Όπως είναι γνωστό από τη μελέτη των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο, ένα μήνα ύστερα από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης εκδόθηκε σουλτανικό διάταγμα, που επέβαλλε τον αφοπλισμό των Ραγιάδων της Αυτοκρατορίας, προς το οποίο ο συνετός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, με εγκύκλιο, ημερομηνίας 22 Απριλίου 1821, κάλεσε τον λαό να πειθαρχήσει¹⁶³. Παρά την εφαρμογή του, όμως, ακολούθησαν βιαιοπραγίες, απειλές και λεηλασίες από τα οθωμανικά στρατεύματα, αποτελούμενα από «άνυπότακτη βαρβαρική όρδη» 4000 ανδρών, που αφίχθη την 3η Μαΐου (21η Απριλίου π.ημ.)¹⁶⁴ από τη γειτονική Ακρα, δηλαδή την Πτολεμαΐδα της Παλαιστίνης, με σκοπό την τρομοκράτηση των Χριστιανών κατοίκων, ώστε να αποφευχθεί τυχόν εξέγερση¹⁶⁵. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ο Αρχιεπίσκοπος, με νέα εγκύκλιο, στις 16 Μαΐου 1821, προσπάθησε να προστατέψει το

163. Η ανωτέρω εγκύκλιος δημοσιεύτηκε από τους Γεώργιο Παπαχαλαράμπος, «Εγκύκλιος του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού αναφερομένη εις τα εν Κύπρω γεγονότα του 1821», *Κυπριακαί Σπουδαί* 28 (1964) 179-180· Ιω. Τσικνόπουλλο, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 280-281· Α. Μιτσίδη, «Η εθνική προσφορά της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)», *ό.π.*, σ. 214-215· Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου (έκδ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Έκθεση κειμηλίων*, Αθήνα 1991, σ. 36 (φωτογραφία της εγκυκλίου), σ. 40 (το κείμενο)· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 303-304.

164. Ως γνωστό, το παλαιό ημερολόγιο, που ακολουθείτο τον 19ο αιώνα στην καθ' ημάς Ανατολή, διέφερε κατά 12 ημέρες από το νέο.

165. Σπυρίδωνος Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Λονδίνο 1853, σ. 294· Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 259. Περισσότερα για την άφιξη των στρατευμάτων αυτών βλ. στη μελέτη «Η Ιταλική εφημερίδα "Notizie del Giorno" και τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο», στις σελ. 501-503

ποίμνιό του και προέτρεψε τους πιστούς να προσφύγουν «εις τό ἄπειρον ἔλεος τοῦ παναγάθου Θεοῦ»¹⁶⁶.

Για τα γεγονότα, που διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή, σώζονται μοναδικές πληροφορίες στην επιστολογραφία του Γάλλου προξένου στη Λάρνακα Ζερόμ Ισαάκ Μεσέν (Jerôme Isaac Méchain). Όπως γράφει σε επιστολή, ημερομηνίας 18 Μαΐου 1821 (6 Μαΐου π.ημ.), προς τον Υπουργό των Εξωτερικών της χώρας του, είχε διενεργηθεί αφοπλισμός των Ελλήνων ύστερα από διαταγή των Τουρκικών Αρχών και αφίχθηκαν στρατεύματα από την Άκρα, για να ενισχύσουν την τοπική φρουρά¹⁶⁷. Διευκρινίζει ακόμη σε νεότερη επιστολή, ημερομηνίας 12 Ιουνίου 1821 (31 Μαΐου π.ημ.), προς τον ίδιο αποδέκτη, ότι τα στρατεύματα αυτά ήταν απειθάρχητα και απειλούσαν τους πάντες με γενική σφαγή¹⁶⁸.

166. Η ανωτέρω εγκύκλιος δημοσιεύτηκε από τους Κωνσταντίνο Μυριανθόπουλο, «Ανέκδοτον έγγραφον του Εθνομάρτυρος Κυπριανού», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 9.7.1930 [= «Σπουδαίον έγγραφον του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Απόστολος Βαρνάβας* 2 (1930) 440-441]· Ιω. Τσικνόπουλλο, «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *ό.π.*, σ. 282-284· Α. Μιτσίδη, «Η εθνική προσφορά της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)», *ό.π.*, σ. 215-217· Βενέδικτο Εγγλεζάκη, «Το τελευταίον γνωστόν έγγραφον του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, 1821, Μαΐου 16», *Κυπριακαί Σπουδαί* 36 (1982) 104-106 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος ἔως εικοστός αἰών*, *ό.π.*, σ. 397-400]· *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 305-307.

167. Άννας Pouradier Duteil-Λοιζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 345-348· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, Nicosie 2018, σ. 65-69, όπου και δημοσιεύεται.

168. Α. Λοιζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», *ό.π.*, σ. 349· Α. Loizidou, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, *ό.π.*, σ. 91-96, όπου επίσης δημοσιεύεται.

Την ίδια περίοδο ο Τούρκος διοικητής Κιουτσούκ Μεχμέτ¹⁶⁹, με αφορμή προκηρύξεις, που διένειμε στη Λάρνακα ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησέας, υπέβαλε στην Πύλη κατάλογο προγραφών 486 επιφανών Κυπρίων, για να αποτρέψει, όπως ανέφερε, τυχόν επαναστατική ενέργεια. Την έγκριση του αιτήματός του ακολούθησε, στις 9 Ιουλίου 1821, η εκτέλεση των Αρχιερέων, των υψηλόβαθμων κληρικών και των προκρίτων, και η δήμευση των περιουσιών τους¹⁷⁰. Η πληροφορία αυτή για κατάλογο 486 προγραφέντων αναφέρεται για πρώτη φορά, από ό,τι έχουμε υπόψη, από τον Ιωάννη Φιλήμονα, το 1860, και υιοθετείται στη συνέχεια από τον πρωτοπόρο ιστορικό των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο, Γεώργιο Κηπιάδη, το 1888, με αποτέλεσμα να παγιωθεί έκτοτε στην ιστοριογραφία¹⁷¹. Ορισμένοι, όμως, από τους πρώτους ιστορικούς, που περιέγραψαν τα όσα διαδραματίστηκαν τότε στο

169. Ο Κιουτσούκ διετέλεσε διοικητής του νησιού από το 1820 έως το 1822. Βλ. Theoharis Stavrides, «Lists of Governors, Prelates and Dragomans of Cyprus (1571-1878)», στον τόμο: Michalis Michael - Matthias Kappler - Eftihios Gavriel (editors), *Ottoman Cyprus. A collection of studies on History and Culture*, Wiesbaden 2009, σ. 362. Σύμφωνα με επιστολή, ημερομηνίας 26 Σεπτεμβρίου 1820 (14 Σεπτεμβρίου π.ημ.), του προαναφερθέντος Γάλλου προξένου Μεσέν προς τον Υπουργό Εξωτερικών της χώρας του, ανέλαβε καθήκοντα τον Σεπτέμβριο του 1820. Βλ. Α. Loizidou, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, ό.π., σ. 345.

170. Για τα όσα διαδραματίστηκαν τότε στην Κύπρο βλ. τις σχετικές αναφορές των πρώτων ιστορικών της Ελληνικής Επανάστασης Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', ό.π., σ. 292-295· Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', ό.π., σ. 258-262. Επίσης βλ. τα όσα αναφέρει ο Γ. Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 7-30, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος Κύπριος, που ασχολήθηκε συστηματικά με τα γεγονότα του 1821 στο νησί.

171. «Αναγγείλας δέ [ὁ Κιουτσούκ Μεχμέτ] τῇ πύλῃ τὸν ἐν ἡσυχίᾳ ἀφοπλισμὸν τῶν Χριστιανῶν, υπέβαλε συγχρόνως καὶ κατάλογον ὀνομαστικὸν ἐκ τετρακοσίων ὀγδοήκοντα ἕξ προσώπων...». Βλ. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', ό.π., σ. 259· «Καθυπέβαλεν [ὁ Κιουτσούκ Μεχμέτ] καὶ ὀνομαστικὸν κατάλογον 486 πρωτευόντων Κυπρίων χριστιανῶν...». Βλ. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 10.

νησί, προτίμησαν, ελλείψει γραπτών πηγών, να μην προσδιορίσουν επακριβώς τον αριθμό των προγραφέντων και να αναφερθούν σε διακόσιους περίπου¹⁷². Κάποιοι άλλοι, διασώζοντας μαρτυρίες ατόμων, που είχαν ζήσει την περίοδο των σφαγών, αν και αποδέχονται τον αριθμό των 486 ατόμων, σημειώνουν ότι τελικά όσοι εκτελέστηκαν δεν ξεπερνούσαν τους διακόσιους σαράντα¹⁷³.

Η έκδοση πριν από μερικά χρόνια οθωμανικού καταστίχου με τα ονόματα των προγραφέντων και τα δημευθέντα περιουσιακά τους στοιχεία δημιούργησε νέα ερωτηματικά ως προς τον ακριβή αριθμό τους, αφού σε αυτόν καταγράφονται μόνο ενενήντα έξι άτομα, από τα οποία εκτελέστηκαν τα εβδομήντα τέσσερα, ενώ τα άλλα είκοσι δύο, όπως σημειώνεται, κατάφεραν να διαφύγουν¹⁷⁴. Εν πάση περιπτώσει, όμως, εκτός από τις σφαγές στη Λευκωσία, οι διώξεις και οι εκτελέσεις επεκτάθηκαν και σε πολλές άλλες περιοχές του νησιού, με αποτέλεσμα να μαρτυρήσουν και αρκετοί, οι οποίοι δεν περιλαμβάνονταν στον αρχικό κατάλογο. Το γεγονός αυτό συνέτεινε, ώστε πολλά χωριά της πεδινής Κύπρου να υποστούν μεγάλες καταστροφές και να ερημώσουν, σύμφωνα και με τις μαρτυρίες του Γάλλου ιστορικού Φρανσουά Πουκεβίλλ (François Rouqueville), ο οποίος αναφέρεται, το 1824, σε εξήντα δύο κατεστραμμένες κοινότητες, και του Σουηδού περιηγητή Γιάκομπ

172. «Οί έντόπιοι Τουρκοί... συνέταξαν μακρύν κατάλογον προγραφῆς, συμπεριλαμβάνοντες ἀναμφιβόλως καί ὅσους ἕκαστος ἐμίσει ἢ ὅσων ἐπεθύμει νά οἰκειοποιηθῆ ἐπί μικρᾷ τιμῇ τήν περιουσίαν...». Βλ. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', ό.π., σ. 293. «Διακόσιοι προύχοντες πόλεων καί χωρίων τῆς Κύπρου ἐθυσίασθησαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, καί μόνοι σχεδόν οἱ φυγόντες διεσώθησαν...». Βλ. *Ό.π.*, σ. 295.

173. «[Ο Κιουτσούκ Μεχμέτ] υπέβαλε συγχρόνως καί κατάλογον ὀνομαστικόν ἐκ 486 προσώπων...». Βλ. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικάς περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 119. «Ο ἀριθμός οὗτος [τῶν ἐκτελεσθέντων], τοῦλάχιστον κατά τούς ἐπιζῶντας πολίτας τῆς Λευκωσίας, εἶναι ὑπερβολικός, προσεγγίζων εἰς τό διπλάσιον τοῦ ἀληθοῦς ποσοῦ». Βλ. *Ό.π.*, σ. 120.

174. Ιω. Θεοχαρίδη, «Οι Κύπριοι προγραφέντες το 1821 σύμφωνα με άγνωστη οθωμανική πηγή», ό.π., σ. 97 [= *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. Γ', ό.π., σ. 356].

Μπέργκρεν (Jacob Berggren), ο οποίος έφθασε στην Κύπρο τον Σεπτέμβριο του 1821 και διαπίστωσε την εγκατάλειψη, που επικρατούσε¹⁷⁵.

Στο μεταξύ, αμέσως μετά τις εκτελέσεις, οι σοροί του Αρχιεπισκόπου, των τριών Μητροπολιτών, ορισμένων υψηλόβαθμων κληρικών και μερικών προυχόντων, τάφηκαν στο προαύλιο του ναού της Φανερωμένης, ενώ των υπόλοιπων Μαρτύρων στους περιβόλους των παλαιών ναών της Παλουριώτισσας και των Αγίων Ομολογητών. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1872-1873, όταν ανακαινίσθηκε ο ναός της Φανερωμένης, όσα οστά των Μαρτύρων κατέστη δυνατόν να εντοπιστούν στον εκεί ευρισκόμενο χώρο ταφής, τοποθετήθηκαν σε λάρνακα κάτω από την Αγία Τράπεζα¹⁷⁶ και ακολούθως, το 1930, σε κρύπτη στο υπόγειο του

175. F.C.H.L. Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce, comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824*, v. 4, Paris, 1824, σ. 181-182 [= F.C.H.L. Pouqueville, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως, ήτοι η Αναγέννησις της Ελλάδος*, τ. Δ', Αθήνα 1891, σ. 111-112]. Μεσεβρινού [= Αντώνη Μυστακίδη], «Ματιές ενός Σουηδού στην Κύπρο του 1820», *Ο Κύκλος* 3-4 (1980) 106-107.

176. Σχετική επιστημονική εξέταση κατέδειξε ότι τα οστά αυτά προέρχονται από αριθμό επτά ατόμων. Βλ. Μάριου Καριόλου, «Πιλοτική γενετική μελέτη και προσπάθεια για την αναγνώριση του λειψάνου του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 647-658. Κατά συνέπεια, κάποια από τα οστά των υπόλοιπων Μαρτύρων είχαν παραμείνει στον αρχικό χώρο ταφής και δεν μεταφέρθηκαν στον ναό. Σύμφωνα με την προαναφερθείσα επιστημονική εξέταση, ανάμεσα στα οστά που δεν είχαν εντοπιστεί, περιλαμβάνονταν και αυτά του Κυπριανού.

καλλιμάρμαρου Μουσωλείου, που ανηγέρθη στα ανατολικά του ναού για να υπενθυμίζει το μαρτύριο και τη θυσία τους¹⁷⁷.

Εξέχουσα μορφή των τραγικών εκείνων ημερών υπήρξε ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, ο οποίος ενήργησε με υπευθυνότητα φιλόπατρι ηγέτη και πνευματικού πατέρα, προσπαθώντας να κρατήσει λεπτές ισορροπίες, υποστηρίζοντας από τη μια την Επανάσταση στην Ελλάδα και προστατεύοντας από την άλλη, με τις ενέργειές του, τον ντόπιο πληθυσμό. Ο ρόλος του υπήρξε άκρως τραγικός, αλλά συνάμα και ένδοξος, αφού ενδόμυχα γνώριζε ότι δεν θα απέφευγε το μαρτύριο. Πιθανότατα μπορούσε να σώσει την πρόσκαιρη ύπαρξή του αν αποφάσιζε να διαφύγει ή ακόμη και να προσχωρήσει στο Ισλάμ, όπως έπραξαν ορισμένοι από τους προγραφέντες.

Τις τελευταίες συγκλονιστικές ημέρες της ζωής του περιέγραψε ο Άγγλος περιηγητής Τζων Κέιρν (John Carne), ο οποίος τον συνάντησε την περίοδο αυτή στη Λευκωσία. Όπως αναφέρει στο οδοιπορικό του, όταν τον ρώτησε γιατί δεν μεριμνούσε για τη σωτηρία του, αφού η πολιτική κατάσταση ήταν τεταμένη και η ζωή του απειλείτο, ο Μάρτυρας Αρχιεπίσκοπος δήλωσε ότι θα παρέμενε για να προσφέρει κάθε δυνατή προστασία στους κινδυνεύοντες Χριστιανούς και ότι είχε αποφασίσει, αν χρειαζόταν, να θυσιαστεί μαζί τους. Πολλά χρόνια αργότερα, ο Βασίλης Μιχαηλίδης, στο ποίημα «Η 9η Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)», απέδωσε πολύ εύγλωττα την απόφαση αυτή του Κυπριανού, ο οποίος, απευθυνόμενος στον καλόψυχο Τούρκο Κιόρογλου, που τον προέτρεπε να ενεργήσει για τη σωτηρία του, δικαιολογεί την παραμονή του με τους στίχους: «Δεν φεύκω, Κκιόρογλου, γιατί,

177. Για το ιστορικό της ταφής των Μαρτύρων και της μετακομιδής των λειψάνων τους βλ. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 20-21· «Η 9η Ιουλίου», *Απόστολος Βαρνάβας* 2 (1930) 433-440· «Τα αποκαλυπτήρια του Μουσωλείου των Κυπρίων Εθνομαρτύρων. Μεγαλοπρεπής Εθνική Πανήγυρις», *Φωνή της Κύπρου*, 12.7.1930· π. Νικόλαου Παναγή, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας της Φανερωμένης στη Λευκωσία της Κύπρου. Ιστορικό Λεύκωμα*, Λευκωσία 2002, σ. 141-155· Δημήτρη Ταλιαδώρου, *Η Ιστορία του Ιερού Ναού Παναγίας Φανερωμένης Λευκωσίας και η Προσφορά του στον Ελληνισμό της Κύπρου*, τ. Α΄, Λευκωσία 2014, σ. 47-53.

αν φύω, ο φευκός μου / εννά γενεί θανατικόν εις τους Ρωμιούς του τόπου»¹⁷⁸. Σύμφωνα με τον Κέιρν, ο οποίος άντλησε τις πληροφορίες του από αυτόπτες μάρτυρες, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος οδηγήθηκε στο μαρτύριο, δεικνύοντας ασυνήθιστο θάρρος και μοναδική αξιοπρέπεια¹⁷⁹.

Ο εβραϊκής καταγωγής προτεστάντης Ιωσήφ Γουώλφ (Joseph Wolf), που συνόδευε τον Κέιρν κατά την περιήγησή του και ο οποίος αφίχθη στη Λευκωσία λίγες ημέρες ύστερα από τα τραγικά γεγονότα της 9ης Ιουλίου, παρέχει τη συγκλονιστική πληροφορία για πρόταση στον Κυπριανό να ασπαστεί το Ισλάμ και να του χαριστεί η ζωή. Όπως αναφέρει, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη τα όσα του προτάθηκαν και προσήλθε στο μαρτύριο με τις φράσεις «Κύριε ελέησον, Χριστέ ελέησον»¹⁸⁰, διδάσκοντας με το παράδειγμα της θυσίας του το μεγαλείο και την αλήθεια της Χριστιανικής πίστης.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η πρόταση από τον Κιουτσούκ Μεχμέτ στον Κυπριανό για να εξισλαμιστεί και να σώσει τη ζωή του διατηρήθηκε στην τοπική παράδοση και περιλήφθηκε σε λογοτεχνικά έργα του 19ου αιώνα. Για παράδειγμα, σε θεατρικό έργο του Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, που εξέδωσε το 1888 στην Αλεξάνδρεια, κατά την ανάκριση του Κύπριου Αρχιεπισκόπου, ο Τούρκος διοικητής του προτείνει να ασπαστεί το Ισλάμ για να σώσει τους

178. Βασίλη Μιχαηλίδη, *Ποιήματα*, Λεμεσός 1911, σ. 4· Παύλου Παρασκευά (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης, Άπαντα*, Λευκωσία 1987, σ. 119.

179. Για το κείμενο του Κέιρν βλ. John Carne, *Letters from the East, written during a recent tour through Turkey, Egypt, Arabia, The Holy Land, Syria and Greece*, v. II, London 21826, σ. 162-166, 173-174, 178. Δημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τους Νεοκλή Κυριαζή, «Η Κυπριακή τραγωδία του 1821», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 44-48 (όπου αναφέρεται με το όνομα Κάρνε, με το οποίο συναντάται έκτοτε στην κυπριακή βιβλιογραφία)· Γιώργο Πιερίδη, «Η κατάσταση στην Κύπρο κατά τις παραμονές της 9ης Ιουλίου 1821 και το δράμα του Κυπριανού», *Φιλολογική Κύπρος* (1971) 52-53· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 309-314.

180. Για το κείμενο του Γουώλφ βλ. Joseph Wolf, *Travels and Adventures*, London 1861, σ. 172. Δημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τους Κωνσταντίνο Σπυριδάκι, «Ο περιηγητής Αιδ. Ιωσήφ Γουώλφ και η Κύπρος», *Κυπριακά Σπουδαί* 27 (1963) 15 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α-1', ό.π., σ. 322]· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 316-317.

Χριστιανούς από τη σφαγή¹⁸¹. Το ίδιο συμβαίνει και στο προαναφερθέν ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη για την 9η Ιουλίου, όπου ο Κιουτσούκ του εισηγείται να αλλαξοπιστήσει και να γλιτώσει τη ζωή του, αλλά ο Κυπριανός αρνείται πεισματικά. Παρόμοια πρόταση για να αλλάξει την πίστη του και να σώσει τη ζωή του επαναλαμβάνεται στο ίδιο ποίημα και από ένα Τούρκο αξιωματούχο, ο οποίος εισέρχεται στη φυλακή, όπου κρατούνται οι Αρχιερείς. Ο Κυπριανός, όμως, αρνείται κατηγορηματικά και πάλι, για να οδηγηθεί στη συνέχεια στο μαρτύριο¹⁸².

Όπως είναι γνωστό από διάφορες ιστορικές πηγές, τις ημέρες των σφαγών οι Τούρκοι άσκησαν πίεση στους συλληφθέντες, για να εξισλαμιστούν, με αποτέλεσμα τριάντα έξι από αυτούς να αρνηθούν τελικά τη Χριστιανική πίστη και να σώσουν τη ζωή τους¹⁸³. Από τις πιο γνωστές περιπτώσεις είναι αυτές των αδελφών Σολομωνίδη, Ανδρέα - Χουρσίτ αγά και Μάρκου - Μεχμέτ αγά, από την Έμπα της Πάφου, αλλά με μεγάλη δραστηριότητα στη

181. Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, *Ο Κουτσούκ Μεχμέτ ή το 1821 εν Κύπρω*, Λευκωσία 21895, σ. 54 (α΄ έκδοση: Αλεξάνδρεια 1888).

182. Για τα δύο αυτά περιστατικά βλ. Β. Μιχαηλίδη, *Ποιήματα*, ό.π., σ. 9, 15-16· Π. Παρασκευά (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης, Άπαντα*, ό.π., σ. 123, 127.

183. «Τῆ ἐπιούση ἐκατατομήθησαν καί ὄλοι οἱ ἄλλοι, ἐκτός τριάκοντα ἔξ, τῆς δευτερευούσης τάξεως, ἐξομωσάντων δι' ἀδυναμίαν χαρακτῆρος». Βλ. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Γ΄, ό.π., σ. 262. Οι Φ. Γεωργίου, *Εἰδήσεις Ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, ό.π., σ. 120· Γ. Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατὰ το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικῶν σκηνῶν*, ό.π., σ. 27, αναφέρουν ότι εξισλαμίστηκαν «δι' ἀδυναμίας χαρακτῆρος... περὶ τούς τεσσαράκοντα τόν ἀριθμόν». Ο δε Γεώργιος Φραγκούδης, *Κύπρις. Ἡ Κύπρος τῆς σήμερον. Ἱστορία τῆς Κύπρου ἀπό των μυθολογικῶν χρόνων μέχρι σήμερον. Τοπογραφία Κύπρου ἢ περιήγησις ἀνά την Νήσον*, Αθήνα 1890, σ. 352, αναφέρει την εκ παραδόσεως διασωθείσα μαρτυρία, ότι οι εκτελεσθέντες αρνήθηκαν «τήν προτεινομένην ἐξωμοσίαν». Γενικά, για τους εξισλαμισμούς, που σημειώθηκαν κατὰ το 1821, βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Πρόσφατοι εξισλαμισμοὶ αγροτικῶν πληθυσμοῦ εν Κύπρω», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 29 (1965) 29-48· Κωστή Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοὶ και Ἐπανεκχριστιανισμοὶ στην Κύπρο*, Λευκωσία 2019, σ. 33-38.

Λευκωσία¹⁸⁴. Αν ο Κυπριανός ακολουθούσε το παράδειγμά τους, τότε είναι πολύ πιθανόν το ίδιο να έπραττε και ένα μεγάλο μέρος του χριστιανικού πληθυσμού, με αποτέλεσμα να είναι αμφίβολο κατά πόσο θα εξακολουθούσε η Κύπρος να διατηρείται για μακρό χρονικό διάστημα ελληνική και χριστιανική. Σε μία περίοδο μάλιστα, που οι περισσότεροι από τους κατοίκους ζούσαν σε καταστάσεις αμάθειας και πνευματικού σκότους, εξαιτίας της τουρκικής κακοδιοίκησης, της ανυπαρξίας σχολείων, της φτώχειας και της εξαθλίωσης, ο κίνδυνος του μαζικού εξισλαμισμού, που θα οδηγούσε στον σταδιακό εκτουρκισμό, ήταν ιδιαίτερα μεγάλος και πιθανός. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα των Χριστιανών της περιοχής του Οφ στον Πόντο, οι οποίοι τον 16ο αιώνα εξισλαμίστηκαν μαζικά, ακολουθώντας τον Επίσκοπό τους Αλέξανδρο, ο οποίος ασπάστηκε το Ισλάμ¹⁸⁵.

Εξάλλου, όπως είναι γνωστό από την ιστορία των χρόνων της Τουρκοκρατίας, οι κάτοικοι μερικών χωριών του νησιού, οι οποίοι ζούσαν μέσα στις πολύ δύσκολες συνθήκες της εποχής, είχαν εξισλαμιστεί φαινομενικά, αφού με τον τρόπο αυτό τα οφέλη, που είχαν από την ένταξή τους στην κυρίαρχη τάξη, τους επέτρεπαν τουλάχιστον να επιβιώνουν. Δυστυχώς, όμως, με την πάροδο του χρόνου η πλειονότητα υιοθέτησε το ισλαμικό - τουρκικό πρότυπο ζωής και εκτουρκίστηκε. Το φαινόμενο αυτό του εξισλαμισμού παρουσίαζε ιδιαίτερη ένταση

184. Για τους Ανδρέα και Μάρκο Σολομωνίδη βλ. Κώστα Κύρρη, «Ανδρέας, Νικόλαος, Χριστόδουλος και Μάρκος Σολομονίδη», *Κυπριακαί Σπουδαί* 33 (1969) 127-148· Αριστείδη Κουδουνάρη, «Πλείονα περί της οικογενείας των εξισλαμισθέντων Ανδρέα και Μάρκου Σολομωνίδη», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 13-16,1 (1988) 459-468.

185. Βλ. Κώστα Φωτιάδη, *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 215-216, όπου αναφέρεται ότι μερικοί συγγραφείς τοποθετούν το ανωτέρω γεγονός στα τέλη του 17ου αιώνα. Για τον εξισλαμισμό τους αναφέρεται επίσης ο Μητροπολίτης Τραπεζούντος (1913-1922) και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών (1938-1941) Χρυσάνθος, ο οποίος σημειώνει ότι «είχον συναίσθησιν τῆς ἐξ Ἑλλήνων καταγωγῆς τους» και ότι σε συνάντησή του με ομάδα τριακοσίων αντιπροσώπων τους, το 1917, τον «ἐχαιρέτησαν θερμῶς, ὡς πατέρα». Βλ. Γεώργιου Τασούδη, *Βιογραφικαί Αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος, 1881-1949*, Κομοτηνή 2009, σ. 160. Προσθέτει επίσης, ότι ανέρχονταν την περίοδο αυτή σε διακόσιες χιλιάδες περίπου. Βλ. *Ο.π.*, σ. 194.

σε περιόδους επαναστατικών κινημάτων και αναταραχών, οπότε προκαλούνταν σφαγές και λεηλασίες από τα οθωμανικά στρατεύματα.

Παρόμοιο σκηνικό εξελίχθηκε στην Κύπρο το 1821, όταν ορθώθηκε ως ανάχωμα έναντι του η δύναμη της θυσίας των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου, οι οποίοι με την ομολογία της Χριστιανικής τους πίστης και τον θάνατό τους τόνωσαν το φρόνημα του λαού και συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη διάσωση και διαφύλαξη της ελληνορθόδοξης συνείδησής του. Σε μια εποχή, κατά την οποία κέντρο και συνισταμένη της ζωής τους ήταν η Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία αναζωογονούσε με την πνευματική της αίγλη το εθνικό σώμα, οι Μάρτυρες αυτοί αποτέλεσαν πρότυπο για τους Χριστιανούς κατοίκους, οι οποίοι αγωνίζονταν για να διατηρήσουν την πίστη των πατέρων τους, και μαζί με αυτή και την εθνική τους ταυτότητα. Η επίδραση της θυσίας τους στη λαϊκή συνείδηση υπήρξε τεράστια, αφού ήταν μήνυμα αντίστασης και πηγή δύναμης και καθοδήγησης για τους υποδούλους. Με τον μαρτυρικό τους θάνατο ανέδειξαν το μεγαλείο και την αλήθεια της Χριστιανικής πίστης, για την οποία αξίζει κανείς να δίνει και αυτή τη ζωή του. Χωρίς τη θυσία αυτή είναι πολύ αμφίβολο αν η Κύπρος θα διετηρείτο χριστιανική και ελληνική μέχρι τις μέρες μας¹⁸⁶.

Τιμητικές εκδηλώσεις και αναφορές στη μνήμη του

Η θυσία του Κυπριανού τιμήθηκε από τις πρώτες ημέρες του μαρτυρίου του από τον λαό, που τον κατέταξε στους Μάρτυρες του ελληνικού γένους και όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν, ύστερα από την καθεστωτική αλλαγή του 1878, άρχισε να τελεί κατά πανηγυρικό τρόπο το ετήσιο μνημόσυνό του¹⁸⁷. Η μορφή του, και ιδίως η μαρτυρική θυσία του, αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για ποιητές, θεατρικούς συγγραφείς και πεζογράφους, οι οποίοι τον ανήγαγαν σε πρότυπο ηρωισμού και αυτοθυσίας. Για παράδειγμα, σπουδαίοι ποιητές του

186. Για το φαινόμενο των εξισλαμισμών στην Κύπρο κατά την Τουρκοκρατία βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, ό.π., σ. 11-75. Για το νόημα της θυσίας των Μαρτύρων του 1821 βλ. Του ιδίου, «Το νόημα της θυσίας των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου 1821», *Απόστολος Βαρνάβας* 80 (2019) 474-478.

187. Για το ζήτημα αυτό βλ. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Η 9η Ιουλίου 1821 και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός. Επετειακή καθιέρωση και συμβολισμοί», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 269-302.

νησιού, όπως οι Βασίλης Μιχαηλίδης, Ιωάννης Περδίου, Δημήτρης Λιπέρτης και άλλοι συνέθεσαν σε στίχους το νόημα και το πνευματικό μεγαλείο της εκούσιας προσέλευσής του στο μαρτύριο, με τα εμβληματικά ποιήματά τους «Η 9η Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)» (1895)¹⁸⁸, «Στον Εθνομάρτυρά μας» (1909)¹⁸⁹, και «Στους Τζυπριώτες μάρτυρες της 9ης Ιουλίου 1821» (1930)¹⁹⁰, αντιστοίχως. Επίσης, συγγραφείς, όπως ο Θεόδουλος Κωνσταντινίδης (1888), εξέδωσαν θεατρικά έργα για το 1821 με επίκεντρο τη θυσία του¹⁹¹, ή

188. Β. Μιχαηλίδη, *Ποιήματα*, ό.π., σ. 3-21· Π. Παρασκευά (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης, Άπαντα*, ό.π., σ. 118-132. Για την πρώτη παρουσίαση του ποιήματος για την 9η Ιουλίου βλ. «Εγχώριοι ειδήσεις», *Σάλπιγξ*, 4.11.1895.

189. Ιωάννη Περδίου, «Στον Εθνομάρτυρά μας», *Κυπριακός Φύλαξ*, 11.7.1909 [= *Νέα Σχολική Μούσα*, Λευκωσία 1931, σ. 18-20]. Ας σημειωθεί ότι ο Περδίου δημοσίευσε και άλλα ποιήματά του, αφιερωμένα στον Κυπριανό. Ενδεικτικά βλ. Ιωάννη Περδίου, «Εις τον Κυπριανόν», *Κυπριακή Μούσα*, Λευκωσία 1907, σ. 64-67.

190. «Το ποίημα του κ. Δ. Λιπέρτη. Στους Τζυπριώτες Μάρτυρες της 9ης Ιουλίου 1821», *Φωνή της Κύπρου*, 12.7.1930· Κωνσταντίνου Γιαγκουλλή (επιμ.), *Δημήτρης Λιπέρτης, Άπαντα*, Λευκωσία 1988, σ. 273-274. Περισσότερα για τις αναφορές, που γίνονται στην ποίηση των Κυπρίων για τον Κυπριανό, βλ. Κωνσταντίας Παπαϊωάννου, «Το 1821 στην κυπριακή λογοτεχνία και τέχνη», *Φιλολογική Κύπρος* (1971) 80-106· Παναγιώτας Χαραλάμπους, «Η μορφή και η θυσία του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού στην ποίηση της Κύπρου», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 691-704.

191. Θ. Κωνσταντινίδη, *Ο Κουτσούκ Μεχεμέτ ή το 1821 εν Κύπρω*, ό.π. (α' έκδοση: Αλεξάνδρεια 1888, β' έκδ.: Λευκωσία 1895, γ' έκδ.: Λευκωσία 1927). Από τα υπόλοιπα έργα ενδεικτικά βλ. Άντη Περνάρη, «Της τρίχας το γεφύρι. Η ζωή και ο θάνατος του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Φιλολογική Κύπρος* (1967-1968) 121-148· Ιάκωβου Κυθρεώτη, «Εθνομάρτυρας Κυπριανός (9η Ιουλίου 1821)», *Φιλολογική Κύπρος* (1978) 53-92· Του ιδίου, *Κυπριανός ο Εθνομάρτυρας*, Λευκωσία 2001.

έγραψαν μακροσκελή ποιήματα¹⁹², καθώς και σχετικά διηγήματα και μυθιστορήματα¹⁹³. Ιδίως, όμως, διασκευάστηκε σε θεατρικό έργο το προαναφερθέν ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη, που ανεβάστηκε σε σχολικές παραστάσεις επανειλημμένως¹⁹⁴, όπως και πρόσφατα από το Θεατρικό Εργαστήριο του Πανεπιστημίου Κύπρου σε δραματική προσαρμογή του Μιχάλη Πιερή¹⁹⁵. Ακόμη, κατασκευάστηκαν προτομές του, με πιο γνωστές αυτές που τοποθετήθηκαν στους περιβόλους της Αρχιεπισκοπής (1909) και του ναού της Παναγίας Χρυσελεύσας Στροβόλου (1930)¹⁹⁶, ονομάστηκαν δρόμοι προς τιμή του, όπως η κυριότερη λεωφόρος στον παλαιό Στρόβολο, δρόμος στην Αραδίππου¹⁹⁷ και αλλού, που

192. Δανιήλ Τσικκίνη, *Κουτσοúk Μεχμέτ εν Κύπρω τω 1821*, Αθήνα 1904.

193. Ενδεικτικά βλ. Ιάκωβου Κυθρεώτη, «Τον καιρό της καταδρομής. Χρονικό του 1821», *Φιλολογική Κύπρος* (1971) 123-143 (διήγημα)· Ήβης Νησιώτου, *Ο Κύπρου Κυπριανός. Ιστορικό μυθιστόρημα*, Λευκωσία 1981 (μυθιστόρημα).

194. Από τις πλέον χαρακτηριστικές είναι αυτή του Ελληνικού Γυμνασίου Αμμοχώστου, το σχολικό έτος 1947-48, με τον ήρωα του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ Γρηγόρη Αυξεντίου να υποδύεται τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό. Για την παράσταση αυτή βλ. Θεοδόση Νικολάου, «"Η 9η Ιουλίου του 1821", πρώτη παράσταση», στον τόμο: Μιχάλη Πιερή (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης. Η Ρωμοσύνη εν φυλή συνότηζαίρη του κόσμου*, Θεατρικό Εργαστήρι Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 2001, σ. 189-192.

195. Με την ευκαιρία της επίσημης παράστασης του έργου, στις 9 Ιουλίου 2001 στη Λευκωσία, εκδόθηκε ο τόμος για τον οποίο έγινε λόγος στην αμέσως προηγούμενη σημείωση.

196. Για τα σχετικά με τα αποκαλυπτήρια των δύο αυτών προτομών, το 1909 και το 1930, βλ. «Τα αποκαλυπτήρια του Εθνομάρτυρος Κυπριανού. Μεγάλη εθνική πανήγυρις εν Λευκωσία», *Κυπριακός Φύλαξ*, 11.7.1909· Κ. Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα*, ό.π., σ. 127-146, αντιστοίχως.

197. Για τις ονοματοδοσίες στον Στρόβολο και στην Αραδίππου βλ. Αχιλλέα Λυμπουρίδη, *Οδωνυμική Εγκυκλοπαίδεια των πόλεων και κομποπόλεων της Κύπρου*, Λευκωσία 1993, σ. 116· Αργύρη Οικονόμου, *Οδωνύμια της Αραδίππου*, Αραδίππου 2006, σ. 47, αντιστοίχως.

ξεπερνούν τους εβδομήντα πέντε¹⁹⁸ και φανερώνουν τον σεβασμό και την αγάπη των Κυπρίων προς το πρόσωπό του.

Εκτός, όμως, από τις ανωτέρω τιμητικές εκδηλώσεις, τα όσα διαδραματίστηκαν τις τραγικές ημέρες του καλοκαιριού του 1821 συνέτειναν, ώστε μερίδα πιστών να συμπεριλάβει τους εκτελεσθέντες ανάμεσα στους Νεομάρτυρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Γι' αυτό και, αμέσως μετά το μαρτύριό τους, η μνήμη ειδικά του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού περιβλήθηκε με τον φωτοστέφανο του Ιερομάρτυρα. Για παράδειγμα, ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησέας και ο Έξαρχος της Αρχιεπισκοπής Ιωαννίκιος υπέγραψαν, μάλλον στη Μασσαλία, στις 6 Δεκεμβρίου 1821, ύστερα από τη διαφυγή τους από το νησί, τη διακήρυξη των Κυπρίων φυγάδων για συμμετοχή στον αγώνα των Ελλήνων υπέρ της ελευθερίας, σημειώνοντας δίπλα από το όνομά τους τη φράση: «Ὁ τοῦ ἀοιδ[ίμου] Ἱερομάρτυρος Κύπρου Αρχιμανδρίτης Θεόφιλος»¹⁹⁹ και «Ὁ τοῦ ἱερομάρτυρος Κύπρου Κυπριανοῦ Ἰωαννίκιος ἔξαρχος»²⁰⁰. Κατά παρόμοιο τρόπο, ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος στην έκδοση βιβλίου του, το 1842, σημείωσε ότι ήταν «Ἀρχιμανδρίτης τοῦ ἀοιδίμου ἱερομάρτυρος Κύπρου»²⁰¹.

Η ίδια αντίληψη για το νόημα της θυσίας των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου εντοπίζεται και σε δημοσιεύματα του κυπριακού τύπου των χρόνων της Αγγλοκρατίας. Για παράδειγμα, τον Απρίλιο του 1921, με την ευκαιρία της διακήρυξης της αγιότητας του Πατριάρχη

198. Για μία πρώτη καταγραφή των δρόμων αυτών βλ. στο *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 270-271.

199. Ιερώνυμου Περιστιάνη, *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, Λευκωσία 1910, σ. 781. Ας σημειωθεί ότι ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος χρησιμοποιούσε και το όνομα Θεόφιλος, πιθανότατα από επίδραση από το γαλλικό Théofile.

200. Βλ. *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 378, όπου ο Έξαρχος Ιωαννίκιος υπογράφει με τον τρόπο αυτό σε δεύτερο αντίγραφο του προαναφερθέντος εγγράφου. Για την ύπαρξη περισσότερων από ένα εγγράφων με τη διακήρυξη της 6ης Δεκεμβρίου 1821 βλ. τα όσα αναφέρονται στη μελέτη «Φιλελληνισμός και Κύπρος κατά την Ελληνική Επανάσταση», στις σελ. 271-272.

201. Βλ. Αρχιμανδρίτη Θεοφίλου Θησέα, *Οικιακή Οικονομία, ερανισθείσα εκ πολλών γαλλικών συγγραμμάτων*, Αθήνα 1842, όπου η σχετική αναφορά βρίσκεται σε χωρίς αριθμό σελίδα, που προτάσσεται του πρώτου κεφαλαίου.

Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε΄ από την Εκκλησία της Ελλάδας, δημοσιογράφος της εφημερίδας της Λευκωσίας «Φωνή της Κύπρου», πιθανόν ο διευθυντής Κύριλλος Παυλίδης, εισηγήθηκε την αγιοκατάταξη του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, αφού το μαρτύριο της θυσίας αμφοτέρων ήταν παρόμοιο²⁰². Επίσης, τον Μάιο του 1928, με την ευκαιρία της εκταφής των οστών των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου, που, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, βρίσκονταν κάτω από την Αγία Τράπεζα του ναού της Φανερωμένης, για να τοποθετηθούν στην κρύπτη του υπό κατασκευή Μουσουλείου, στο προαύλιο του ίδιου ναού, δημοσιογράφος της ανωτέρω εφημερίδας αναφέρθηκε σε δυνατότητα «προσκύνησις τῶν ἱερῶν ὀστέων τῶν Κυπρίων ἔθνομαρτύρων τοῦ 1821», διότι «τά ὀστᾶ ταῦτα εἶναι πραγματικῶς λείψανα ἅγια»²⁰³. Ακολούθως, τον Ιούλιο του 1941, σημειωνόταν σε νέο άρθρο στην ίδια εφημερίδα, ότι «τό καθήκον τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου πρός τήν ἱεράν μνήμην τοῦ Ἐθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ καί τῶν αὐτῶ συμμαρτυρησάντων» ήταν «νά περιληφθοῦν μεταξύ τῶν Ἀγίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας»²⁰⁴. Παρόμοια ήταν η άποψη για διακήρυξη της αγιότητας των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου και του Χατζηαδάμου Χριστοφόρου από την Άχνα, ο οποίος εξέδωσε το 1936 «φυλλάδα» με τίτλο: «Ἡ ἀκολουθία τῶν Ἀγίων

202. «Ο Εθνομάρτυς Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄ Άγιος της Ελληνικής Εκκλησίας. Ἄς ἀνακηρυχθεῖ τοιοῦτος καί ὁ ἡμέτερος Εθνομάρτυς Κυπριανός», *Φωνή της Κύπρου*, 27/9.4.1921.

203. «Ευκαιρία προς προσκύνησιν τῶν ἱερῶν οστέων τῶν Κυπρίων εθνομαρτύρων τοῦ 1821», *Φωνή της Κύπρου*, 12.5.1928. Αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 484-486.

204. «Το καθήκον της Εκκλησίας και του Ελληνικού λαού της Κύπρου προς την ἱεράν μνήμην τοῦ Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και τῶν αὐτῶ συμμαρτυρησάντων», *Φωνή της Κύπρου*, 12.7.1941. Αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχεῖον Κειμένων*, σ. 487-488.

Μαρτύρων του 1821»²⁰⁵, καθώς και του Κύπρου Χρυσάνθη, ο οποίος δημοσίευσε, το 1954, ποιητική σύνθεση στη δημοτική γλώσσα με τίτλο: «Ακολουθία του Εθνομάρτυρα Κυπριανού»²⁰⁶.

Το ίδιο ζήτημα τέθηκε και στα χρόνια μετά την Ανεξαρτησία, οπότε υψηλόβαθμοι κληρικοί της Εκκλησίας της Κύπρου, όπως οι Αρχιμανδρίτες Φώτιος Κωνσταντινίδης και Λεόντιος Χατζηκόστας, το 1961 και το 1972 αντιστοίχως, διατύπωσαν την άποψη ότι είχε ωριμάσει ο καιρός, ώστε να διακηρυχθεί η αγιότητα των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου²⁰⁷. Μερικά χρόνια αργότερα δημοσιεύτηκαν επίσης και σχετικά κείμενα στον τύπο, όπως από τον Ιωάννη Παρασκευόπουλο, το 1982²⁰⁸, ενώ Κύπριοι λόγιοι, όπως ο ποιητής και δοκιμογράφος Νίκος Ορφανίδης, το 2008, αναφέρονταν στον Κυπριανό ως έναν από τους Νεομάρτυρες του τόπου²⁰⁹.

205. Χατζηαδάμου Χριστοφόρου, *Η Ακολουθία των Αγίων Μαρτύρων του 1821*, Λάρνακα 1936. Τη φυλλάδα αναδημοσίευσε και σχολίασε ο Αρχιμανδρίτης Λεόντιος Χατζηκόστας, «Μία φυλλάδα των εθνομαρτύρων», στον τόμο: Χρυσάνθου Κυπριανού (επιμ.), *Συμπόσιον Λαογραφίας του περιοδικού «Λαογραφική Κύπρος»*, Λευκωσία 1972, σ. 51-65. Επίσης, αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 449-467, ενώ το περιεχόμενό της αξιολόγησε κριτικά ο Τρύφωνας Τσομπάνης, «Η προς τιμήν του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και των συν αυτώ μαρτυρησάντων ασματική ακολουθία», *Επιστημονικός Τόμος*, σ. 359-372.

206. Κύπρου Χρυσάνθη, *Στέφανος Αρετής*, Λευκωσία 1954, σ. 27-34 [= «Ακολουθία του Εθνομάρτυρα Κυπριανού», *Φιλολογική Κύπρος* (1971) 182-190].

207. Βλ. Αρχιμανδρίτη Φώτιου Κωνσταντινίδη, *Η θυσία του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού*, Λευκωσία 1961, σ. 57 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', ό.π., σ. 52]. Λ. Χατζηκόστας, «Μία φυλλάδα των εθνομαρτύρων», ό.π., σ. 53. Αμφότερα τα κείμενα αναδημοσιεύτηκαν στο *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 471, 489-490, αντιστοίχως.

208. Ιωάννη Παρασκευόπουλου, «Να ανακηρυχθεί εις Άγιον ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός», *Ο Αγών*, 8.7.1982. Αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχαίον Κειμένων*, σ. 491-492.

209. Νίκου Ορφανίδη (επιμ.), *Μνήμη Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού του Νεομάρτυρος*, Λευκωσία 2008.

Το ενδεχόμενο της διακήρυξης της αγιότητας του Κυπριανού συζητήθηκε κατά καιρούς και στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου, όπως ύστερα από εισηγήσεις των Μητροπολιτών Μόρφου Χρυσάνθου, το 1984 και το 1993, και Λεμεσού Αθανασίου, το 2001, χωρίς, όμως, να ληφθεί σχετική απόφαση²¹⁰. Ακόμη, πριν από μερικά χρόνια αριθμός πιστών ζήτησαν με επιστολές, εκφράζοντας τα ευρύτερα κοινωνικά σύνολα που εκπροσωπούσαν, όπως ο δήμαρχος Στροβόλου Σάββας Ηλιοφώτου από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρυσόστομο, το 2008, και οι εφημέριος του ναού της Παναγίας Χρυσελεύσας Στροβόλου π. Κωνσταντίνος Κούκος, το 2007, και κοινοτάρχης Καμπιών Ανδρέας Παπαϊωάννου, το 2009, από τον Επίσκοπο Λήδρας και Ηγούμενο Μαχαιρά Επιφάνιο, να προωθήσουν στην Ιερά Σύνοδο σχετικό αίτημα για την αγιοκατάταξη του Κυπριανού²¹¹.

Την περίοδο αυτή, οι πατέρες της Μονής Μαχαιρά, με πρωτοβουλία του Ηγουμένου της Μονής Επισκόπου Λήδρας Επιφανίου, εξέδωσαν αρχικά, το 2008, το πολύτιμο «Φωτογραφικόν Λεύκωμα», με πλούσιο φωτογραφικό υλικό και σχόλια, που αφορούν στη ζωή του Κυπριανού. Ακολούθως, συνέλεξαν εκδοθέντα και ανέκδοτα έγγραφα τεκμήρια, που αναφέρονται στον Μάρτυρα Αρχιεπίσκοπο, και εξέδωσαν, το 2009, ένα δεύτερο τόμο με τίτλο «Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχείον Κειμένων». Στη συνέχεια διοργάνωσαν επιστημονικό συνέδριο, στις 22 και 23 Ιανουαρίου του 2010, και δύο χρόνια αργότερα κυκλοφόρησαν τα Πρακτικά του σε επιβλητικό τόμο με τίτλο «Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Επιστημονικός Τόμος», όπου δημοσιεύτηκαν επίσης αρκετές επιπρόσθετες εργασίες σε Παράρτημα, διερευνώντας κατά τον τρόπο αυτό με πληρότητα τη ζωή και τη δράση του Κύπριου Αρχιεπισκόπου. Ταυτόχρονα κυκλοφόρησαν, τον Φεβρουάριο του 2012, ψηφιακό δίσκο για τον Κυπριανό, με αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με τις ανωτέρω εκδόσεις, να γίνουν ευρύτερα γνωστά τα σχετικά με το μαρτύριο και το νόημα της θυσίας του.

Το ζήτημα της καταγωγής του

210. Για τις εισηγήσεις των Μόρφου Χρυσάνθου και Λεμεσού Αθανασίου βλ. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 493-496.

211. Οι ανωτέρω τρεις επιστολές δημοσιεύτηκαν στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 497-503.

Ένα από τα ζητήματα, που τέθηκαν κατά καιρούς και σχετίζονται με τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό είναι αυτό που αφορά στην καταγωγή του, αφού οι κάτοικοι, τόσο του προαστίου της Λευκωσίας Στρόβολος, όσο και του χωριού Καμπιά, υποστηρίζουν επίμονα ότι γεννήθηκε στην κοινότητά τους. Ανάμεσα στους τελευταίους περιλαμβανόταν και ο ιερέας των Καμπιών παπα-Κυπριανός Κυριακίδης, ο οποίος είχε στείλει και σχετική επιστολή στον τύπο την περίοδο του Μεσοπολέμου²¹². Ωστόσο, γέροντες κάτοικοι της ίδιας κοινότητας, όπως ο ογδοντάχρονος Χατζημιχαήλ Χριστοφής, το 1929, εξέφραζαν διαφορετική άποψη και υποστήριζαν, με βάση τα όσα γνώριζαν από την οικογενειακή τους παράδοση, ότι στην πραγματικότητα ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Α΄ (1849-1854), ο οποίος καταγόταν από τα Καμπιά, και ότι γενέτειρα του Κυπριανού ήταν ο Στρόβολος²¹³.

Ο γραμματέας του Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1865-1900) Σωφρονίου, Φίλιππος Γεωργίου, γράφει σε βιβλίο του για την ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου, που εξέδωσε το 1875, ότι «ὁ Κυπριανὸς ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ Στροβίλῳ περί τὰ μέσα τοῦ ἡ΄ αἰῶνος», διασώζοντας έτσι σχετική παράδοση, που διαφυλάχθηκε στο αρχιεπισκοπικό περιβάλλον²¹⁴. Παρόμοια είναι και η αναφορά του θεολόγου και βιογράφου του Κυπριανού, Χαρίλαου Παπαϊωάννου, ο οποίος σημειώνει, το 1911, ότι «ὁ Κυπριανὸς ἐγεννήθη ἐν Στροβόλῳ τῷ

212. «Ὁ ἐκ Καμπιῶν αἰδεσιμώτατος Παπακυπριανὸς Χ. Κυριακίδης, διὰ μακρᾶς πρὸς τὴν "Ἰσότητα" ἐπιστολῆς του, προβάλλει ἐπιχειρήματα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Καμπιωτῶν, ὅτι ὁ Ἐθνομάρτυς Κυπριανὸς ἐγεννήθη εἰς Καμπιά καὶ ὄχι εἰς Στρόβολον. Ἡ φιλοτιμία τῶν Καμπιωτῶν θίγεται, ὅταν ὡς τόπος τοῦ Μεγάλου τούτου τέκνου τῆς Κύπρου ἀμφισβητεῖται ὅτι εἶναι τὸ χωρίον των. Ὅπως συμβαίνει συνήθως μὲ ὄλους τοὺς μεγάλους ἄνδρας, τῶν ὁποίων ἡ γενέτειρα δέν εἶναι σαφῶς ἐξηκριβωμένη, γεννῶνται δέ διεκδικήσεις τῆς ταφῆς, τῆς γεννήσεως, ἔτσι καὶ περὶ τοῦ ἀειμνήστου Κυπριανοῦ ἐρίζουν τὰ Καμπιά καὶ ὁ Στρόβολος. Ἐκατέρωθεν προβάλλονται ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, στηριζόμενα ἐπὶ τῆς παραδόσεως. Ποῖον ἀπὸ τὰ δύο χωρία ἔχει δίκαιον; Αὐτὸ θὰ τὸ ἀποδείξῃ μία ἀμερόληπτος ἔρευνα ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τούτῳ διοριζομένης ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἐάν θέλῃ». Βλ. «Ποῦ ἐγεννήθη ὁ Ἐθνομάρτυς Κυπριανός;», *Ἰσότης*, 27.7.1929.

213. Κ. Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικὸν Λεύκωμα*, ὁ.π., σ. 22-23.

214. Φ. Γεωργίου, *Εἰδήσεις Ἱστορικαὶ περὶ τῆς Εκκλησίας τῆς Κύπρου*, ὁ.π., σ. 117.

1756»²¹⁵. Επίσης, την ίδια άποψη υιοθέτησε ο λόγιος δικηγόρος Λοΐζος Φιλίππου στο σύγγραμμά του για την Εκκλησία της Κύπρου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, που γράφτηκε μεν στα τέλη της δεκαετίας του 1920, αλλά παρέμεινε ανέκδοτο μέχρι το έτος 1975²¹⁶.

Η πρώτη φορά, που παρουσιάζονται τα Καμπιά να διεκδικούν την καταγωγή του Κυπριανού, εντοπίζεται σε σύντομο δημοσίευμα της εφημερίδας της Λευκωσίας «Φωνή της Κύπρου», τον Ιούλιο του 1925. Όπως σημειώνεται, γίνονταν τότε σκέψεις για την τέλεση του μνημοσύνου του Κυπριανού «στή γενετείρά του Καμπιά», όπου θα εξαγοραζόταν από την Εκκλησία της Κύπρου η οικία, στην οποία γεννήθηκε, και θα τοποθετείτο αναμνηστική στήλη²¹⁷. Ωστόσο, τίποτε από αυτά δεν έγινε. Αντιθέτως, πέντε χρόνια αργότερα, στις 27 Απριλίου 1930, ο τότε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1916-1933) Κύριλλος Γ', πλαισιωμένος από τους Μητροπολίτες Κιτίου (1918-1937) Νικόδημο Μυλωνά και Κυρηνείας (1917-1947) Μακάριο Μυριανθέα, άλλους ανώτερους κληρικούς, πολλούς επισήμους και πλήθος κόσμου, προέβη στα αποκαλυπτήρια της προτομής του Κυπριανού, στο προαύλιο του ναού της Παναγίας Χρυσελεύσας στον Στρόβολο. Στη δε σχετική ομιλία του αναφέρθηκε στην καταγωγή του Μάρτυρα Αρχιεπισκόπου από την κοινότητα, υπογραμμίζοντας έτσι τη θέση

215. Χ. Παπαϊωάννου, «Ο Κύπρου Κυπριανός» *ό.π.*, σ. 4. Την ίδια άποψη επανέλαβε και όταν επιμελήθηκε το έργο του Ιω. Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, *δ.Θ.*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 305, το οποίο εμπλούτισε με πολλά επιπρόσθετα στοιχεία.

216. «Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Στροβόλῳ τῷ 1756 καί ἐκ παιδικῆς ἡλικίας κατετάχθη ὡς δόκιμος εἰς τὴν Μονὴν Μαχαιρᾶ». Βλ. Λ. Φιλίππου, *Ἡ Εκκλησία Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, *ό.π.*, σ. 135.

217. «Τό ἐπί τῇ θλιβερᾷ ἐπετείῳ τῆς 9ης Ἰουλίου ἐθνικόν μνημόσυνον τοῦ ἀειμνήστου Ἐθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ θά τελεσθῆ αὔριον ἐν τῷ Καθεδρικῷ Ναῷ, χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου. Σκέψις ἐγένετο, ὅπως παρόμοιον μνημόσυνον καθιερωθῆ καί τελῆται ἐτησίως μετ' ἐπισημότητος καί ἐν τῷ χωρίῳ Καμπιά, γενετείρα τοῦ Ἐθνομάρτυρος, ὅπου σώζονται καί τά ἐρείπια τῆς οἰκίας, ὅπου ἐγεννήθη, ἀλλά πρό τούτου ἡ Α.Μ. ὁ Ἀρχιεπίσκοπος θεωρεῖ ὅτι πρέπει καί νά ἐξαγορασθῆ ὑπό τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἡ περιοχή τῆς οἰκίας ἐκείνης καί ἀνεγερθῆ περίφραγμα, μετά ἀναμνηστικῆς μαρμαρίνης Στήλης». Βλ. «Μικρά», *Φωνή της Κύπρου*, 11.7.1925.

της Εκκλησίας στο σχετικό ζήτημα²¹⁸. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι στην τελετή παρέστη και μίλησε ο διευθυντής της «Φωνής της Κύπρου», Κύριλλος Παυλίδης, ο οποίος είχε φιλοξενήσει στις σελίδες της εφημερίδας του το προαναφερθέν σημείωμα για την καταγωγή του Κυπριανού από τα Καμπιά²¹⁹.

Στο μεταξύ, τη θέση των κατοίκων των Καμπιών αντέκρουσε ο διδάσκαλος του Στροβόλου Κωνσταντίνος Χριστοφίδης, αρχικά με άρθρο στην εφημερίδα της Λευκωσίας «Ελευθερία», το 1925²²⁰, και στη συνέχεια, το 1930, με ένα κατά πολύ εκτενέστερο κείμενο στον πανηγυρικό τόμο, που κυκλοφόρησε με την ευκαιρία των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Κυπριανού στον Στρόβολο²²¹. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1987, ο ιερέας του ναού της Χρυσελεύσας Στροβόλου, π. Κωνσταντίνος Κούκος, πραγματοποιήθηκε εκ νέου το ζήτημα της

218. Βλ. «Τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Εθνομάρτυρος Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Απόστολος Βαρνάβας 2* (1930) 273-276, όπου δημοσιεύεται η ομιλία του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ'. Αναδημοσιεύτηκε από τους Κ. Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα*, ό.π., σ. 140· Χριστόδουλο Χατζηχριστοδούλου, *Θεονύμφευτος κόρη. Η Παναγία Χρυσελεύσα Στροβόλου και τα κειμήλιά της*, Λευκωσία 2017, σ. 263-264.

219. Βλ. «Η προσφώνησις κατά την κατάθεσιν του στεφάνου των δημοσιογράφων», *Φωνή της Κύπρου*, 3.5.1930, όπου δημοσιεύεται η ομιλία του Κ. Παυλίδη. Αναδημοσιεύτηκε από τον Κ. Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα*, ό.π., σ. 143.

220. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη, «Η γενέτειρα του Κυπριανού», *Ελευθερία*, 12.8.1925. Αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 446-447.

221. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη, «Η γενέτειρα του Εθνομάρτυρος Κυπριανού», *Πανηγυρικών Λεύκωμα*, ό.π., σ. 11-15. Αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 432-445. Ας σημειωθεί ότι το *Πανηγυρικών Λεύκωμα* φέρει χρονολογία έκδοσης το 1929, που άρχισε να στοιχιοθετείται, αλλά τελικά κυκλοφόρησε το αμέσως επόμενο έτος, αφού περιλαμβάνει τα σχετικά με την τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Κυπριανού, που, όπως γνωρίζουμε από μεγάλο αριθμό πηγών, πραγματοποιήθηκε το 1930.

καταγωγής του Κυπριανού και τεκμηρίωσε με ισχυρά επιχειρήματα την καταγωγή του από την κοινότητα²²².

Όπως προκύπτει από τη μελέτη των διαφόρων ιστορικών πηγών, η σύγχυση προέκυψε από το γεγονός, ότι στα Καμπιά γεννήθηκε ο ανειπίος του Κυπριανού, προαναφερθείς Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Α΄, γιος της αδελφής του Μαρίας, η οποία είχε παντρευτεί και εγκατασταθεί στο χωριό²²³. Το γεγονός αυτό υπήρξε η αιτία, για να παρερμηνευτεί ο τόπος καταγωγής του Κυπριανού και να δημιουργηθεί η λανθασμένη παράδοση για καταγωγή του τελευταίου από τα Καμπιά, εκατό και πλέον χρόνια ύστερα από τον τραγικό θάνατό του, την οποία και υιοθέτησαν με επιμονή οι κάτοικοι της κοινότητας.

Σύμφωνα με αφηγήσεις των κατοίκων των Καμπιών, τα ονόματα των γονέων του ομοχώριού τους Αρχιεπισκόπου, που θεωρούσαν ότι πρόκειται για τον Κυπριανό, ήταν Γεώργιος και Μαρία²²⁴. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτά είναι τα ονόματα των γονέων του Κυρίλλου και όχι του Κυπριανού, όπως βεβαιώνει έγγραφο ημερομηνίας 2 Σεπτεμβρίου 1854 του αρχείου της Αρχιεπισκοπής, που συντάχθηκε αμέσως μετά τον θάνατο του τελευταίου²²⁵. Τα ονόματα των γονέων του Κυπριανού είναι άγνωστα και δεν αναφέρονται σε πηγές της εποχής, όπως δεν είναι γνωστό ούτε και εάν αμφότεροι κατάγονταν από τον Στρόβολο, ή μόνο

222. π. Κωνσταντίνου Κούκου, «Σαν επίλογος. Η γενέτειρα του Εθνομάρτυρα», στον τόμο: Συμβουλίου Κοινοτικής Ευημερίας Στροβόλου (έκδ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα επί τη τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Εθνομάρτυρος Κυπριανού εν τη γενετείρα αυτού Στροβόλω*, Λευκωσία 1987, σ. 154-156.

223. Την παράδοση για γάμο αδελφής του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού στα Καμπιά διέσωσε, ανάμεσα σε άλλους, και ο συγγενής του, μοναχός Νικόδημος Μαχαιριώτης, ο οποίος προσέθεσε ότι ήταν μητέρα του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Α΄. Αναφέρει, όμως, λανθασμένα, ότι το όνομα της μητέρας του Κυπριανού ήταν Μαρία. Βλ. Κ. Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα*, ό.π., σ. 42. Ωστόσο, Μαρία ήταν το όνομα της αδελφής του Κυπριανού και μητέρας του Κυρίλλου Α΄, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια.

224. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 108.

225. Αρχείο Αρχιεπισκοπής Κύπρου, *Κώδιξ Α΄*, σ. 306. Το έγγραφο αυτό δημοσιεύεται στη συνέχεια του ανά χειράς τόμου. Βλ. *Τα Έγγραφα* 15.

ο ένας από τους δύο. Παλαιότερα εκφράστηκε η άποψη ότι τα ονόματά τους ήταν Συμεών και Λοΐζα, με βάση σωζόμενο χειρόγραφο στον ναό της Παναγίας Χρυσελεούσας Στροβόλου, του έτους 1792, που φέρει την επιγραφή «Βραβεῖον ζώντων καὶ τεθνεώτων κατοίκων τῆς κόμης Στροβόλου». Στο χειρόγραφο αυτό, κάτω από τη σχετική καταγραφή με τα ανωτέρω ονόματα, αναφέρεται και αυτό κάποιου Ιερομόναχου Κυπριανού, που άλλο χέρι, σε μεταγενέστερο χρόνο, διέγραψε και ανέγραψε αντί Ιερομόναχου τη λέξη Αρχιεπισκόπου²²⁶. Ωστόσο αμφισβητήθηκε ότι πρόκειται πράγματι για τον Κυπριανό και διατυπώθηκε η άποψη ότι πρόκειται για άλλον ομώνυμό του κληρικό, αφού το 1792 ο μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος απουσίαζε στη Μολδοβλαχία και ότι η διαφοροποίηση στο ιερατικό αξίωμά του έγινε για λόγους σκοπιμότητας²²⁷. Επίσης, προφορική παράδοση, που καταγράφηκε τη δεκαετία του 2000, υποστηρίζει ότι ο πατέρας του ονομαζόταν Κωνσταντής και καταγόταν από τον Στρόβολο και ότι η μητέρα του, το όνομα της οποίας είναι άγνωστο, καταγόταν από το χωριό Γούρρι²²⁸. Το γεγονός, όμως, ότι η ανωτέρω παράδοση καταγράφηκε διακόσια πενήντα περίπου χρόνια ύστερα από τη γέννηση του Μάρτυρα Αρχιεπισκόπου καθιστά εξαιρετικά επισφαλής την ιστορικότητά της.

Από τη μελέτη του βίου του είναι γνωστό ότι ο Κυπριανός επέδειξε προνομιακή αντιμετώπιση σε ζητήματα που αφορούσαν τον Στρόβολο, ενώ δεν μαρτυρείται να έχει πράξει οτιδήποτε σχετικό για τα Καμπιά. Ανάμεσα στα άλλα μερίμνησε για τη μεταφορά νερού στην κοινότητα του Στροβόλου, το γνωστό «νερόν του Δεσπότη», όπως διασώθηκε στη μνήμη των

226. Φωτοτυπία της σχετικής σελίδας παρέθεσε ο Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Θεονύμφευτος κόρη. Η Παναγία Χρυσελεούσα Στροβόλου και τα κειμήλιά της*, ό.π., σ. 296. Για το ίδιο ζήτημα βλ. Κώστα Μυριανθέα, *Βίος και Ιερά Ακολουθία της Αγίας Μαρίας. Κειμήλια του Ιερού Ναού Χρυσελεούσης Στροβόλου*, Λευκωσία 1949, σ. 44· Κ. Κύρρη, «Δεδομένα επί των κοινωνικών θεσμών της Κύπρου κατά τας αρχάς του ΙΘ΄ αιώνας. Τα περιεχόμενα του Καταστίχου XXVI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», ό.π., σ. 380.

227. Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, ό.π., σ. 108.

228. Βλ. *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 276-277, όπου απεικονίζεται το γενεαλογικό δέντρο του Κυπριανού, το οποίο καταρτίστηκε ύστερα από προφορικές μαρτυρίες.

παλαιών Στροβολιωτών²²⁹, επιλύοντας κατά τον τρόπο αυτό ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα, που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι. Επίσης, φρόντισε για την ίδρυση σχολείου²³⁰ και, μαζί με τον ανειμιό του Χατζησάββα, ο οποίος επίσης μαρτύρησε το 1821²³¹, ανήγειραν εκ βάθρων τον ναό του Αγίου Γεωργίου, το 1817, και ανακαίνισαν και επέκτειναν τον ναό της Παναγίας Χρυσελεύσας, επίσης το ίδιο έτος. Σε αμφοτέρες τις εκκλησίες σώζονται σε λίθινες πλάκες μέχρι τις μέρες μας οι γραπτές μαρτυρίες για το ενδιαφέρον αυτό του Κυπριανού. Στην επιγραφή μάλιστα, που βρίσκεται στον ναό του Αγίου Γεωργίου, οι Κυπριανός και Χατζησάββας αναφέρουν και την καταγωγή τους: «φρούρει καί σῶζε ἄμφω συνδρομητάς τ' ἐγχωρίους»²³².

Στον ναό της Παναγίας Χρυσελεύσας επίσης, ανάμεσα στα άλλα, ανέλαβαν και τη δαπάνη της κατασκευής του ξύλινου εικονοστασίου, των ξυλόγλυπτων θρόνου και άμβωνα, καθώς και τον εξοπλισμό της με ιερά σκεύη, εξαπτέρυγα, σταυρό, αρτοφόριο και διάφορα άλλα εκκλησιαστικά αντικείμενα. Στο δε εικονοστάσιο μερίμνησαν, ώστε να παρασταθεί σε

229. Ι. Περισιτιάνη, «Ο Εθνομάρτυς Κυπριανός και η γενέτειρά του ο Στρόβολος», *ό.π.*, σ. 32.

230. Αρχιμανδρίτη Γρηγόριου Μαχαιριώτη, «Στρόβολος και Ιερά Μονή Μαχαιρά», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 28.1.1929 [= Φ. Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά)* και το έργο του, *ό.π.*, σ. 25· Του ιδίου, *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 287]· Ιω. Τσικνόπουλλου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, *ό.π.*, σ. 116, 246.

231. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, *ό.π.*, σ. 19. Επίσης βλ. Ιω. Θεοχαρίδη, «Οι Κύπριοι προγραφέντες το 1821 σύμφωνα με άγνωστη οθωμανική πηγή», *ό.π.*, σ. 73 [= *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 334], όπου το όνομα του Χατζησάββα περιλαμβάνεται στον επίσημο οθωμανικό κατάλογο των εκτελεσθέντων.

232. Βλ. Κ. Κούκου, «Σαν επίλογος. Η γενέτειρα του Εθνομάρτυρα», *ό.π.*, σ. 156, όπου δημοσιεύονται οι δύο κτητορικές επιγραφές από τον ναό της Παναγίας Χρυσελεύσας, καθώς και η αντίστοιχη από τον ναό του Αγίου Γεωργίου. Δημοσιεύονται επίσης, μαζί με φωτογραφίες τους, στους τόμους: *Φωτογραφικόν Λεύκωμα*, σ. 75, 257· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Θεονύμφευτος κόρη. Η Παναγία Χρυσελεύσα Στροβόλου και τα κειμήλιά της*, *ό.π.*, σ. 34-35, 279-280.

ανάγλυφο σύμπλεγμα η Παναγία η Ελεούσα, πλαισιωμένη από αγγέλους και από τους δύο δωρητές, Κυπριανό και Χατζησάββα, που απεικονίζονται γονυπετείς να προσφέρουν τον ναό στη Θεοτόκο²³³.

Εκτός από τις ανωτέρω μαρτυρίες, για την εκ Στροβόλου καταγωγή του Κυπριανού αναφέρεται επίσης ενθύμηση στο προαναφερθέν Ευαγγέλιο του ναού του Τιμίου Σταυρού Λευκάρων, η οποία γράφτηκε το 1810. Σύμφωνα με αυτήν, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος καταγόταν «ἀπό χωρίον Στρόβολος»²³⁴. Ακόμη, στην καταγωγή του από τον Στρόβολο αναφέρεται και ο ίδιος ο Κυπριανός σε δύο ιδιόχειρα σημειώματά του, στις σελίδες τίτλου και 499, στο βιβλίο της προσωπικής συλλογής του «Τοῦ μακαρίου Συμεῶν Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ Ἴαπαντα», που εκδόθηκε το 1791: «Κυπριανοῦ Μ[αχαιριώτου] ἱερομονάχου ἐκ κώμης Στροβύλου» και «Κυπριανοῦ ἱερομονάχου μαχαιριώτου ἐκ κώμης Στροβύλου», αντιστοίχως²³⁵.

Ἐχοντας υπόψη τις ανωτέρω μαρτυρίες, θεωρούμε ότι το ζήτημα της καταγωγής του Κυπριανού ἔχει πλέον λυθεί οριστικά.

Απαγχονίστηκαν ή κατατομήθηκαν οι Αρχιερείς το 1821;

Σύμφωνα με χρονογραφικό σημείωμα του Παναγή Αγγελάτου, για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, κατά τις σφαγές της 9ης Ιουλίου πρώτος απαγχονίστηκε ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και ταυτόχρονα («τήν αὐτήν ὥραν») κατατομήθηκαν οι τρεις

233. Για τις δωρεές του Κυπριανού προς την εκκλησία της Παναγίας Χρυσελεούσας βλ. Κ. Μυριανθέα, *Βίος και Ιερά Ακολουθία της Αγίας Μαρίας. Κειμήλια του Ιερού Ναού Χρυσελεούσης Στροβόλου*, ό.π., σ. 47, 54, 56, Πίν. 8, 10-12, 16-17· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Θεονύμφευτος κόρη. Η Παναγία Χρυσελεούσα Στροβόλου και τα κειμήλιά της*, ό.π., σ. 57-59.

234. Ν. Κυριαζή, «Παλαιογραφικά. Ο ναός του Τιμίου Σταυρού και ο κώδιξ των Άνω Λευκάρων», ό.π., σ. 62.

235. Βλ. *Αρχείον Κειμένων*, σ. 610 (τα σχόλια), σ. 686 (φωτογραφίες των σημειωμάτων).

Μητροπολίτες²³⁶. Παρόμοια μαρτυρία για τον τρόπο θανάτου των Αρχιερέων διασώζεται σε δημοσίευμα της ιταλικής εφημερίδας «Notizie del Giorno», που γράφτηκε μερικές εβδομάδες ύστερα από τις σφαγές. Σε αυτό, όμως, σημειώνεται ότι πρώτοι κατατομήθηκαν οι τρεις Μητροπολίτες και ακολούθως απαγχονίστηκε ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος²³⁷.

Για το ίδιο θέμα ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι μαρτυρίες, που καταγράφηκαν από ανθρώπους, οι οποίοι είτε έζησαν οι ίδιοι τα γεγονότα, είτε είχαν σχετικές πληροφορίες από άμεσα εμπλεκόμενους. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται ο λόγιος Σολομών Νικολαΐδης - Σουλεϊμάν Νουρής, ο οποίος εξισλαμίστηκε βίαια κατά το 1821. Κατάφερε, όμως, στη συνέχεια να διαφύγει στην Αίγυπτο και ακολούθως στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, όπου, αφού στο μεταξύ επανήλθε στον Χριστιανισμό, εξέδωσε, το 1833, σχετικό βιβλίο με τα σπουδαιότερα γεγονότα από κτίσεως κόσμου. Σε αυτό αναφέρεται επιγραμματικά και στα όσα διαδραματίστηκαν την 9η Ιουλίου 1821 στην Κύπρο, σημειώνοντας ότι κατά τη διάρκειά τους απαγχονίστηκε ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος και κατατομήθηκαν οι τρεις Μητροπολίτες²³⁸.

236. «1821 Ἰουλίου 9/21 Σάβ[βατ]ο μετὰ τό μεσημέριον ἐκκρέμασαν τόν Κύριον Κυπριανόν ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου εἰς Λευκωσ[ίαν] fuori della porta del Seraglio τοῦ ἡγεμόνος Deli Κιουτζούκ Μεχμέτ τούς δέ ἄλλους τρεῖς Μητροπολίτας τήν αὐτήν ὥραν ἐκαρatóμησαν». Βλ. Ν. Κυριαζή, «Χρονικά σημειώματα», *ό.π.*, σ. 228.

237. Για τα όσα σχετικά αναφέρονται βλ. στη μελέτη «Η ιταλική εφημερίδα "Notizie del Giorno" και τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο», στη σελ. 504.

238. «Τήν 9 Ἰουλίου θάνατος διά σουλτανικοῦ διατάγματος ἐπί κρεμάθρας τοῦ ἀοιδίμου Αρχιεπισκόπου τῆς Κύπρου Κυπριανοῦ, σφαγή τῶν λοιπῶν Αρχιερέων τῆς νήσου καί τῶν προκρίτων καί εὐκαταστάτων ὅσοι δέν ἠδυνήθησαν νά καταφύγουν εἰς τά ἄσυλα τῶν ἐκεῖ φιλανθρώπων εὐρωπαϊῶν προξένων καί ἐμπόρων». Βλ. Σολομών Νικολαΐδης, *Χρονολογικός Πίναξ περιέχων ἐν βραχυλογία τα πλέον ἀξία λόγου και μνήμης συμβάντα του Κόσμου, ἀφ' ὅσα ἡ γενική ἱστορία μας ἐφύλαξε, με τας χρονολογίας των ἀπό Κοσμογονίας μέχρι των ημερῶν μας*, Αἴγινα 1833, σ. 154-155. Αναδημοσιεύτηκε ἀπό τον Π. Παπαπολυβίου, «Η 9η Ιουλίου 1821 και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός. Επετειακή καθιέρωση και συμβολισμοί», *ό.π.*, σ. 274. Για τον βίο του Σ. Νικολαΐδη βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β', Λευκωσία 2018, σ. 559-560.

Παρόμοια μαρτυρία για απαγχονισμό του Κυπριανού και για καρατόμηση των Κυπρίων Μητροπολιτών, που εκτελέστηκαν πρώτοι, όπως αναφέρεται, διασώζεται και από τον μετέπειτα σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας και ήρωα του επεισοδίου με τη διανομή επαναστατικού φυλλαδίου, τον Φεβρουάριο του 1854, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου, Επαμεινώνδα Φραγκούδη, στο νεανικό του μυθιστόρημα «Ο Θέρσανδρος», που εξέδωσε το 1847²³⁹.

Για τον τρόπο εκτέλεσης των Αρχιερέων αναφέρονται και οι πρωτοπόροι ιστορικοί του Αγώνα, Σπυρίδων Τρικούπης, το 1853, και Ιωάννης Φιλήμων, το 1860, οι οποίοι θεωρούν ότι πρώτα έγινε ο απαγχονισμός του Κυπριανού και στη συνέχεια η καρατόμηση των τριών Μητροπολιτών²⁴⁰. Τον ίδιο τρόπο θανάτου των Αρχιερέων, δηλαδή με απαγχονισμό του Αρχιεπισκόπου και με καρατόμηση των Μητροπολιτών, και με πρωτομάρτυρα τον Κυπριανό, δέχονται και οι μεταγενέστεροι, που έγραψαν για τα γεγονότα της 9ης Ιουλίου, Γεώργιος Κηπιιάδης (1888), Γεώργιος Φραγκούδης (1890) και Φίλιος Ζαννέτος (1910)²⁴¹. Άλλοι, όμως, συγγραφείς της ίδιας περιόδου, όπως οι Φίλιππος Γεωργίου (1875) και Αθανάσιος

239. Επαμεινώνδα Φραγκούδη, *Ο Θέρσανδρος. Μυθιστορία Α΄*, Αθήνα 1847, σ. 8. Επίσης αναδημοσιεύτηκε από τον Π. Παπαπολυβίου, «Η 9η Ιουλίου 1821 και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός. Επετειακή καθιέρωση και συμβολισμοί», *ό.π.*, σ. 270-272. Για τον βίο του Επ. Φραγκούδη βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, τ. Β΄, *ό.π.*, σ. 854-856. Εδικότερα για το επεισόδιο με την κυκλοφορία του φυλλαδίου, το 1854, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Επαμεινώνδας Φραγκούδης και οι "επαναστατικές ενέργειές του" το 1854», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 27 (2001) 189-198.

240. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α΄, *ό.π.*, σ. 295· Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ΄, *ό.π.*, σ. 262.

241. Γ. Κηπιιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, *ό.π.*, σ. 15· Γ. Φραγκούδη, *Κύπρις. Η Κύπρος της σήμερον. Ιστορία της Κύπρου από των μυθολογικών χρόνων μέχρι σήμερον. Τοπογραφία Κύπρου ή περιήγησις ανά την Νήσον*, *ό.π.*, σ. 350· Φίλιου Ζαννέτου, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από της Αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερον, μετά εισαγωγής περιλαμβανούσης βραχείαν περιγραφήν της όλης ιστορίας αυτής*, τ. Α΄, Λάρνακα 1910, σ. 1154.

Σακελλάριος (1890), αναφέρουν ότι πρώτα κατατομήθηκαν οι τρεις Μητροπολίτες και ύστερα απαγχονίστηκε ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος²⁴².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ζήτημα της εκτέλεσης των Μαρτύρων της 9ης Ιουλίου παρουσιάζουν τα όσα καταγράφει ο πρώτος Κύπριος συγγραφέας, ο οποίος ασχολήθηκε συστηματικά με τα γεγονότα του 1821, Γεώργιος Κηπιάδης. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, που στηρίζονται, κυρίως, στην τοπική παράδοση, οι εκτελέσεις των προγραφεμένων άρχισαν στις 9 Ιουλίου με τον απαγχονισμό του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και την κατατόμηση του επιτετραμμένου της Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη, Γεώργιου Μασούρα. Ακολούθως, όπως σημειώνει, την ίδια ημέρα κατατομήθηκαν οι Μητροπολίτες Πάφου Χρύσανθος, Κιτίου Μελέτιος και Κυρηνείας Λαυρέντιος, απαγχονίστηκε ο Αρχιδιάκονος του Αρχιεπισκόπου Μελέτιος και κατατομήθηκε ο βοσκός Δημήτριος από τον Άγιο Ιωάννη Μαλούντας, τον οποίο οι Τούρκοι είχαν χρησιμοποιήσει ως ψευδομάρτυρα εναντίον του Αρχιεπισκόπου, υποστηρίζοντας ότι ενεργούσε για επανάσταση των Κυπρίων. Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ακόμη, ότι την επόμενη μέρα, 10 Ιουλίου, οι εκτελέσεις συνεχίστηκαν με τον απαγχονισμό του Ηγούμενου Κύκκου Ιωσήφ, του Ιεροδιάκονου στη Μόρφου Χριστοφόρου και του ανεψιού του Αρχιεπισκόπου Χατζησάββα, καθώς και με την κατατόμηση πολλών κληρικών και λαϊκών. Προσθέτει δε, ότι οι εκτελέσεις εξακολούθησαν και τις επόμενες ημέρες²⁴³.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο προαναφερθείς Γάλλος πρόξενος στη Λάρνακα Μεσέν σε επιστολές του, με ημερομηνία 6 και 17 Αυγούστου 1821 (25 Ιουλίου και 5 Αυγούστου π.ημ.), σημειώνει ότι πραγματοποιήθηκαν τόσο απαγχονισμοί, όσο και κατατομήσεις²⁴⁴. Επίσης, εκτέλεση κάποιων από τους Μάρτυρες με τη χρήση αγχόνης και ορισμένων άλλων με αποκεφαλισμό παραδίδεται και στο σύνολο των δημοδών ασμάτων για τα γεγονότα του 1821

242. Ενδεικτικά βλ. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 120· Αθανάσιου Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά, ήτοι γεωγραφία, ιστορία και γλώσσα της Νήσου Κύπρου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, τ. Α', *Γεωγραφία, Ιστορία, Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος*, Αθήνα 1890, σ. 583.

243. Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 14-20.

244. Νεοκλή Κυριαζή, «Η Κυπριακή Τραγωδία του 1821», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 56, 58· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 319, 322.

στην Κύπρο, ορισμένα από τα οποία γράφτηκαν μερικά χρόνια ύστερα από τις σφαγές. Στα δε περισσότερα από αυτά αναφέρεται ότι προηγήθηκε το μαρτύριο με καρατόμηση των τριών Μητροπολιτών και στη συνέχεια ακολούθησε ο απαγχονισμός του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού²⁴⁵. Τον ίδιο τρόπο θανάτου των Αρχιερέων, δηλαδή με καρατόμηση των Μητροπολιτών και απαγχονισμό του Αρχιεπισκόπου, αναφέρει και ο σπουδαίος ποιητής Βασίλης Μιχαηλίδης στο επικό ποίημά του «Η 9η Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)», για το οποίο έγινε λόγος προηγουμένως, με τη διαφορά ότι θεωρεί ως πρωτομάρτυρα τον Κυπριανό²⁴⁶.

Σύμφωνα με τους Φίλιππο Γεωργίου (1875), Γεώργιο Κηπιάδη (1888), Γεώργιο Φραγκούδη (1890) και άλλους, ο απαγχονισμός του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού συνδέεται με υπόσχεση, που δήτην του έδωσε ο Τούρκος διοικητής Κιουτσούκ Μεχμέτ, ότι δεν θα τον

245. Φ. Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργο του*, ό.π., σ. 134 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', ό.π., σ. 395· αναδημοσιεύτηκε στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 390]· Χρυσάνθου Κυπριανού, *Το Παγκύπριον Γυμνάσιον και η Λαογραφία*, τ. Α', *Μελέται, Παραλογαί, Ιστορικά ποιήματα, Σατιρικά ποιήματα, Θρησκευτικά ποιήματα, Νανουρίσματα, Πλαστά, Επέισακτα*, Λευκωσία 1967, σ. 225· Κώστα Κύρρη, «Ανέκδοτη παραλλαγή του "Τραγουδιού των Δεσποτάδων" και άλλα στοιχεία για τις σφαγές του 1821 στην Κύπρο», *Κυπριακός Λόγος* 14 (1971) 92· Θ. Παπαδόπουλλου, «Το άσμα των Αρχιερέων», ό.π., σ. 24, 27, 32-33, 38 [= *Η εκατόμβη της 9ης Ιουλίου. Ιστοριογραφική - Ποιητική - Εκκλησιαστική τεκμηρίωσις*, ό.π., σ. 218, 221, 226-227, 232]· Του ιδίου, *Δημώδη Κυπριακά Άσματα εξ ανεκδότων συλλογών του ΙΘ' αιώνας*, Λευκωσία 1975, σ. 148· Π. Ξιούτα, «Ένα ανέκδοτο χειρόγραφο του Μητροφάνους της Μαχαιράδος», ό.π., σ. 87· Μ. Χριστοδούλου, *Κυπριακά Δημώδη Άσματα*, τ. Α', ό.π., σ. 194· Κωνσταντίνου Γιαγκουλλή, *Χριστόδουλου Μ. Τζαπούρα, Άπαντα*, Λευκωσία 2001, σ. 245. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε μόνο ένα από αυτά (Μ. Χριστοδούλου, *Κυπριακά Δημώδη Άσματα*, τ. Α', ό.π., σ. 189) εντοπίζεται να αναφέρεται ότι πρώτος μαρτύρησε ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος.

246. Β. Μιχαηλίδη, *Ποιήματα*, ό.π., σ. 21· Π. Παρασκευά (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης, Άπαντα*, ό.π., σ. 132.

αποκεφάλιζε²⁴⁷. Από ό,τι έχουμε υπόψη, η παλαιότερη αναφορά στην εκδοχή αυτή διασώζεται στο οδοιπορικό του Γάλλου περιηγητή Μαρί-Ζοζέφ ντε Ζεράμπ (Marie-Joseph de Géramb), ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο το 1831, καθοδόν προς τα Ιεροσόλυμα και το Σινά. Όπως αναφέρει, πληροφορήθηκε από άνθρωπο, που γνώριζε καλά τα γεγονότα, ότι ο Τούρκος διοικητής είχε διαβεβαιώσει τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό με όρκο στο κοράνι και στο όνομα του Προφήτη, ότι δεν θα χρησιμοποιούσε το σπαθί του εναντίον του. Γι' αυτό, όταν ξεκίνησαν οι σφαγές σε βάρος των αθώων Κυπρίων, δήλωσε στον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο ότι θα τηρούσε τον λόγο του και δεν θα τον αποκεφάλιζε, αλλά θα τον εκτελούσε με απαγχονισμό²⁴⁸.

Όπως παρατηρείται, στο σύνολο των ανωτέρω κειμένων γίνεται λόγος για καρατόμηση των τριών Μητροπολιτών Πάφου, Κιτίου και Κυρηνείας. Ωστόσο στα δύο σωζόμενα βεράτια, που εκδόθηκαν το 1821 από την Υψηλή Πύλη για την αναγνώριση των νέων Μητροπολιτών Κυρηνείας Δαμασκηνού και Πάφου Παναρέτου, αναφέρεται ότι οι προκάτοχοί τους, Λαυρέντιος και Χρύσανθος, αντιστοίχως, είχαν απαγχονιστεί²⁴⁹. Στην προκειμένη περίπτωση τείνουμε να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για λάθος του συντάκτη, ο οποίος, όταν συνέτασσε τα βεράτια, βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, αφού στο σύνολό τους οι υπόλοιπες μαρτυρίες και παραδόσεις αναφέρονται σε καρατόμηση των τριών Μητροπολιτών, και όχι σε απαγχονισμό.

247. Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 120· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 14· Γ. Φραγκούδη, *Κύπρις. Η Κύπρος της σήμερα. Ιστορία της Κύπρου από των μυθολογικών χρόνων μέχρι σήμερα. Τοπογραφία Κύπρου ή περιήγησις ανά την Νήσον*, ό.π., σ. 350· Φίλιου Ζαννέτου, *Η Κύπρος κατά τον Αγώνα της Παλιγγενεσίας, 1821-1930*, Αθήνα 1930, σ. 17.

248. Marie-Joseph de Géramb, *Pèlerinage à Jérusalem et au Mont Sinai en 1831, 1832 et 1833*, v. I, Paris 1836, σ. 55-57. Δημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τους Νεοκλή Κυριαζή, «Excerpta Cyprica», *Κυπριακά Χρονικά* 13 (1937) 261-262· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 394-396.

249. Για τις δύο αυτές αναφορές βλ. Παύλου Χιδίρογλου, «Σουλτανικά Βεράτια», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 7 (1975) 197, 204.

Υπάρχουν επίσης αναφορές, ότι ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος εκτελέστηκε όπως και οι υπόλοιποι Αρχιερείς, δηλαδή με αποκεφαλισμό. Η πρώτη από αυτές εντοπίζεται σε σημείωμα, ημερομηνίας 15 Νοεμβρίου 1821, σε κώδικα του αρχείου της Μητρόπολης Πάφου, που προτάσσεται σχετικής καταγραφής της κτηματικής περιουσίας των Μονών της επαρχίας και αναφέρεται σε κατατόμηση του συνόλου των Κυπρίων Αρχιερέων²⁵⁰. Μία δεύτερη αναφορά προέρχεται από το υπόμνημα, ημερομηνίας 17 Δεκεμβρίου 1821, της χειροτονίας του διαδόχου του Κυπριανού, νέου Αρχιεπισκόπου Ιωακείμ, το οποίο διασώζεται σε κώδικα του αρχείου της Αρχιεπισκοπής και όπου επίσης αναφέρεται σε κατατόμησή του²⁵¹.

Το γεγονός ότι αμφότερα τα κείμενα γράφτηκαν από ανθρώπους, άμεσα συνδεδεμένους με την Εκκλησία, μερικούς μόνο μήνες ύστερα από τις μαζικές εκτελέσεις της 9ης Ιουλίου, δημιουργεί σοβαρές αμφιβολίες κατά πόσο ο τρόπος θανάτου του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού με απαγχονισμό ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα. Οι αμφιβολίες αυτές επιτείνονται και από τις μαρτυρίες των περιηγητών Τζων Κέιρ²⁵² και Ιωσήφ Γουόλφ²⁵³, οι οποίοι, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, επισκέφθηκαν την Κύπρο την περίοδο των σφαγών και αναφέρονται στα οδοιπορικά τους σε κατατόμηση του Κύπριου Αρχιεπισκόπου, με βάση πληροφορίες που άντλησαν από τους κατοίκους.

Παρόλα αυτά είναι πολύ πιθανόν στα μεν αρχαιακά κείμενα να μην είχε δοθεί από τους συντάκτες τους ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο καταγραφής του θανάτου των Αρχιερέων και με τον όρο κατατόμηση να εννοείται γενικά η εκτέλεση των Μαρτύρων και ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός να είχε πράγματι απαγχονιστεί. Επίσης, ούτε σε αμφότερα τα

250. «αωκα νοεμβρίου ιε Μετατύ πάντελή αλώσην όπου έγινεν εις τά μονάστηρια μετατύ καράτομήν των αϊδήμων αρχιερεων διά βασίλικου όρίσμοϋ νέα κατάγραφη...». Βλ. Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, *Κτηματικός Κώδικας Γ'*, σ. 84.

251. Το υπόμνημα εκλογής του Ιωακείμ δημοσιεύεται στη συνέχεια του ανά χείρας τόμου. Βλ. *Τα Έγγραφα* 9. Δημοσιεύτηκε επίσης στο *Αρχείον Κειμένων*, σ. 379-380.

252. J. Carne, *Letters from the East*, v. II, ό.π., σ. 179· Ν. Κυριαζή, «Η Κυπριακή τραγωδία του 1821», ό.π., σ. 48· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 314.

253. J. Wolf, *Travels and Adventures*, ό.π., σ. 172· Κ. Σπυριδάκι, «Ο περιηγητής Αιδ. Ιωσήφ Γουόλφ και η Κύπρος», ό.π., σ. 15 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α-1', ό.π., σ. 322]· *Αρχείον Κειμένων*, σ. 317.

ανωτέρω περιηγητικά κείμενα μπορεί να λεχθεί ότι καταγράφεται με ακρίβεια ο τρόπος εκτέλεσης των Αρχιερέων, γιατί ο αποκεφαλισμός του Κύπριου Αρχιεπισκόπου μπορεί να έγινε ύστερα από τον απαγχονισμό του. Ο λόγος για την αποτρόπαια αυτή πράξη ήταν για να σταλεί η κεφαλή του, μαζί με αυτές των τριών Μητροπολιτών, στην Κωνσταντινούπολη, για να εκτεθούν στους αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης, όπως μαρτυρείται πράγματι να έγινε²⁵⁴. Το γεγονός αυτό ίσως να μπερδέψει τους πληροφορητές των ξένων περιηγητών, οι οποίοι υπέθεσαν ότι οι Αρχιερείς είχαν κατατομηθεί στο σύνολό τους.

Κατά συνέπεια ούτε και αυτές οι μαρτυρίες μπορεί να γίνουν τελεσίδικα αποδεκτές. Ωστόσο, η ύπαρξή τους θέτει υπό αμφισβήτηση την επικρατούσα αντίληψη για εκτέλεση του Κυπριανού με απαγχονισμό. Επιπρόσθετα δημιουργείται η υποψία, μήπως το μαρτύριό του συσχετίστηκε με τον απαγχονισμό του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε΄ (γ΄ πατριαρχία: 1819-1821), που συνέβη μερικούς μήνες προηγουμένως, στις 10 Απριλίου 1821²⁵⁵, και να θεωρήθηκε ότι και ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος εκτελέστηκε με παρόμοιο τρόπο.

Ας σημειωθεί τέλος, ότι σε πολλές άλλες πηγές για τα όσα διαδραματίστηκαν στην Κύπρο το 1821, όπως στην αλληλογραφία των προξένων των Κάτω Χωρών και της Γαλλίας,

254. Τη σχετική μαρτυρία για παρουσίαση των κεφαλών των Κυπρίων Αρχιερέων στην Υψηλή Πύλη διασώζει ο Γ.Α. Μαυροκορδάτος, *Περί της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Αθήνα 1852, σ. 79: «Κατά τό 1821, έν φόνω μαχαίρας άποθανόντων εις Κύπρον τοϋ Άρχιεπισκόπου καί τῶν περί αὐτόν Άρχιερέων, καί τῶν κεφαλῶν αὐτῶν εις Κωνσταντινούπολιν έκτεθεισῶν πρό τῆς Ὑψηλῆς Πύλης...».

255. Για την εκτέλεση του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ με απαγχονισμό βλ. τη σχετική αναφορά των πρωτοπόρων ιστορικών του Αγώνα Πρωτοσύγκελλου Αμβρόσιου Φραντζή, *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τ. Α΄, Αθήνα 1839, σ. 254-255· Σπ. Τρικουπή, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α΄, ό.π., σ. 102-104· Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ΄, ό.π., σ. 218-219.

καθώς και σε σχετική καταγραφή στο «Χρονικόν του χωρίου Λύσης»²⁵⁶ δεν διευκρινίζεται ο τρόπος εκτέλεσης των Αρχιερέων. Κατά συνέπεια το ερώτημα κατά πόσο ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός απαγχονίστηκε ή καρατομήθηκε παραμένει, κατά τη γνώμη μας, αναπάντητο, εν αναμονή της έκδοσης επιπρόσθετων πηγών, ιδίων οθωμανικών, για τα όσα τραγικά διαδραματίστηκαν στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1821.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Κωστή Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2021, σ. 21-116.

256. Βλ. Βασίλη Σφυρόερα, *Ωδίνες και οδύνη μιας Επανάστασης. Το 1821 στην Κύπρο*, Λευκωσία 1993, σ. 15 (για την αλληλογραφία με τις Κάτω Χώρες)· Ν. Κυριαζή, «Η Κυπριακή Τραγωδία του 1821», *ό.π.*, σ. 58 (για την αλληλογραφία με τη Γαλλία)· Του ιδίου, «Χρονογραφικόν σημείωμα», *ό.π.*, σ. 85 (για την αναφορά του «Χρονικού του χωρίου Λύσης»).